TOPLUMSAL

Tarih

202
EKİM
2010

Evliya Çelebi'den
Köpeklere Dair
İrvin Cemil Schick

Tanzimat Dönemi Ricalinden

İbrahim Edhem Paşa Rum muydu?

2. Abdülhamid döneminde sadrazamlık da yapan Osman Hamdi ve Halil Edhem'in babası İbrahim Edhem Paşa'nın biyografisi üzerine düşünceler..
Edhem Eldem'in kaleminden **sayfa 22**

Unutulmuş bir TKP'li
Davit Nae
Rıfat Bali

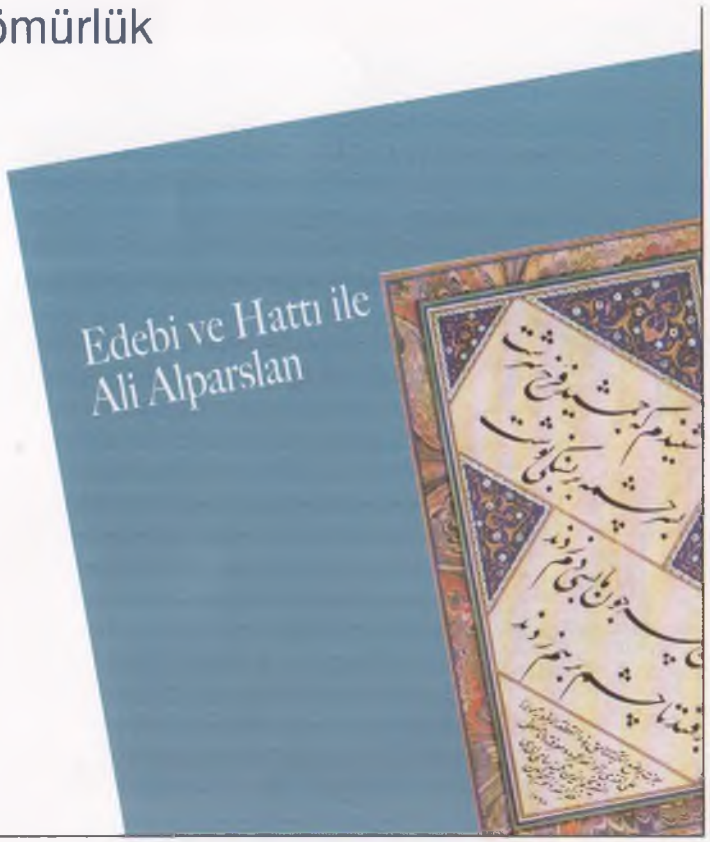
Antropolojik ırk sorunu Dersim'de
"Uygarlaştırıcı Misyon
Zafer Toprak

Aydınlatılmış onamın Osmanlı Devleti'ndeki öncülleri
Hüsn-i Rıza senetleri
Nuran Yıldırım

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Yapı Kredi Yayınları'ndan

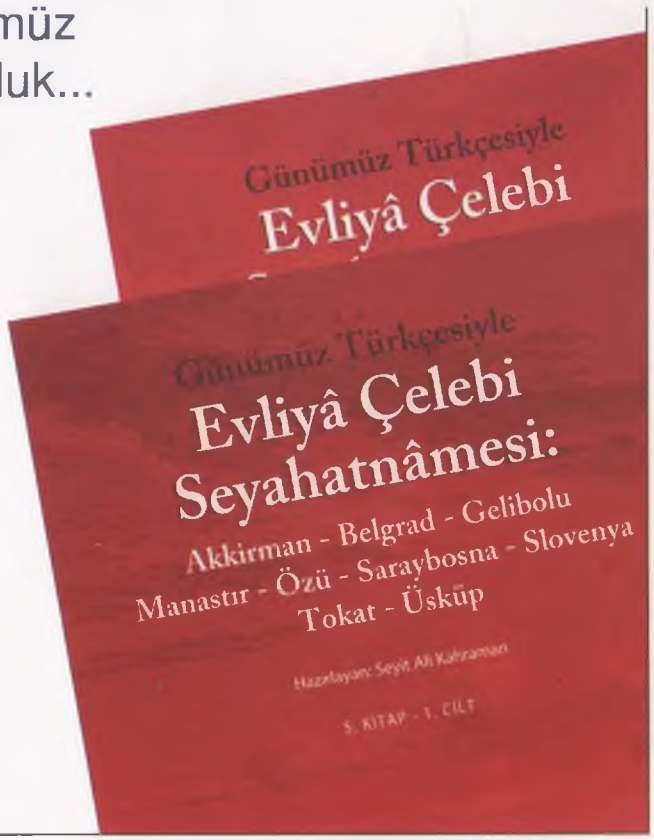
Ali Alparslan ve bir ömürlük hat sevdası

Ali Alparslan'ın Türk hat sanatına verdiği hizmetleri, eserlerinden yapılmış bir seçki eşliğinde daha iyi anlamak ve anlatmak için hazırlanan bir güldeste *Edebi ve Hattı ile Ali Alparslan*. Ali Alparslan'ın koleksiyonlarda bulunan ta'lîk, celî ta'lîk, dîvânî, celî dîvânî, şikeste ve rik'a ile yazılmış eserlerinden seksen birini sergileyen kitap, bir ömre yayılmış hat sevdasının tanıklarını da bir araya getiriyor.

Hazırlayan: M. Uğur Derman
128 sayfa, 45 TL

Evliyâ Çelebi'yle günümüz Türkçesinde son yolculuk...

YKY'nin *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* serisi tamamlanıyor: Evliyâ Çelebi bu ciltte, doğu gezisini tamamlayıp batıya yöneliyor; bir süre kaldığı Bitlis'ten ayrılıp Tokat yoluyla İstanbul'a geliyor. Bu seyahat boyunca da pek çok macera yaşayacak olan Evliyâ Çelebi, verdiği bilgilerle tarihin önemli olaylarına ışık tutuyor.

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman
436 + 504 sayfa, 45 TL (Kutulu)

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 252 47 00 / 502
İZMİR: 232 441 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 E-POSTA • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr • http://twitter.com/YkyHaber İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YKY Yapı Kredi Yayınları

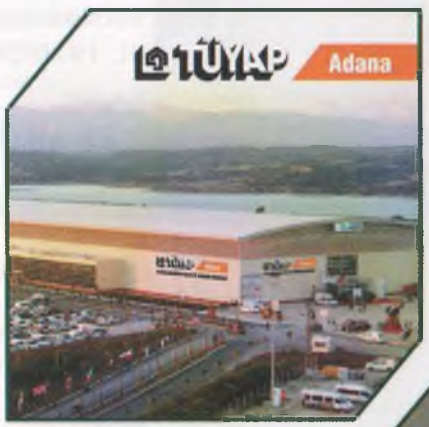
YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

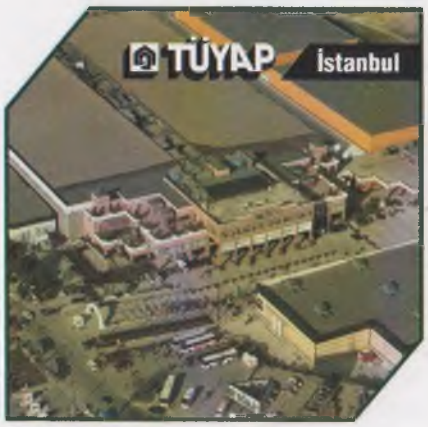
TÜYAP

www.tuyap.com.tr

Öncü ve Önde...

"Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor."

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

Merkez Ofis/Fuar Alanı : Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E-5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı 34522, Büyükçekmece / İstanbul- Türkiye
Telefon: 0212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98

202. SAYIMIZLA MERHABA,

Ekim sayımızda kapakta Edhem Eldem'in "İbrahim Edhem Paşa Rum muydu?" başlıklı yazısı var. Yazı ele aldığı problematikle ilgili olarak daha önce ortaya konmamış bilgileri de içermesinden başka, okuyucuyu cezbeden bir Türkçe ve ilgisiz kalınamayan bir duyarlılıkla kaleme alınmış. Yazıyı okurken İbrahim Edhem Paşa'nın Sakız Adası kökenli ve çocuk yaşta katliamdan kurtulmuş bir köle olduğunu anlıyoruz. Eldem, Paşa'nın geçmişinin farklı yazarlar, oğulları ve kendisi tarafından neden değişik anlatımlarla sunulduğu sorusunu soruyor ve bu yolda Paşa'nın biyografisini yazan yazarlardan -örneğin İbnülemin Mahmud Kemal İnal- başlayarak oğulları Halil Edhem ve Osman Hamdi üzerinden geriye doğru iz sürerek bilgiler topluyor. Eldem, son olarak İbrahim Edhem Paşa'nın Sakızlı kökenini nasıl gizlediğine dair topladığı bilgileri sunuyor ve sonuç bölümünü yazıyor. Arka plandaki kölelikten başlayan ve sadrazamlığa ulaşan Paşa'nın hikâyesi okuyucuyu yakalıyor, yazı bir solukta bitiyor; hikâyenin kendisi kadar konunun ele alınışı ve işlenişi olağanüstü. Zafer Toprak "Dersim'de Uygarlaştırıcı Misyon" başlıklı yazısında Cumhuriyet'in ilk yıllarında devleti yönlendiren elitin hangi saiklerle hareket ettiği, nelerden feyz aldığı konusunu işlerken muhakkak ki zengin bir malzemeyle çalışıyor. Mustafa Suphi'nin kullandığı "Vazife-i Temdin" kavramını tanıtıyor, Durkheim sosyolojisinden Eugène Pittard'ın antropolojisine kayışı ve Pittard'ın Atatürk'le yakınlığını ve bunun Turani ırkçılık açısından önemini anlatıyor... Toprak buradan Necmeddin Sahir Sılan arşivinden çıkan raporlara, devletin Dersim'le ilgili hazırladığı kitaplara ve bunlardan hareketle Cumhuriyet'in bölgedeki "uygarlaştırıcı misyon"una geçiyor. Burada bence tedirgin edici olan katliama uğramış, sürgün yemiş bir topluluğun durumunu anlamaya yönelik bir satır bile yazmadan bu halkın üzerine topu, karakolu, okulu ve yoluyla varan Kemalist Cumhuriyet'in iyi niyetini ortaya koymak için bunca çabaya girilmesi. Burada okul ve karakol arasındaki farkın silikleştiğini ya da en azından beklenen "uygarlaştırıcı" etkiyi yaratmadığını 1937-38 olaylarından ve sonraki gelişmelerden anlıyoruz. Bunun başka türlü sonuçlanmasını beklemek de esasında gerçekçi değil, zira bölge halkının rızasını almak, onun kendi kimliğini/durumunu ortaya koymasına imkân sağlayacak gibi bir yaklaşım yok. Uygulama tam tersine, memnu mıntıkalar, ana dil yasaklamaları, hâlâ vicdanları sızlatan idamlar vb. Bunca yaşanmışlıktan sonra 2010 yılında kaleme alınan bir yazıda 1930'larda ve şimdi Dersimlilerin ne düşündüğünü anlamaya çalışmanın önemli olduğunu düşünüyorum. Tarih Vakfı'nın yeni başladığı "Belleklerdeki Dersim 38" adlı projenin ve benzeri diğer sözlü tarih çalışmaları bu bakımdan önemli bir boşluğu doldurmaya aday.

Ahmet Akşit

İÇİNDEKİLER

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 YOKLUK COĞRAFYASINA YOLCULUK
"AKDAMAR"IN REHİNİ, SURP HAÇ KİLİSESİ
Talin Suciyan

10 KENT, YAPILI ÇEVRE VE MİMARLIK KÜLTÜRÜ SERGİSİ
İSTANBUL 1910-2010
Derleyen: Ahmet Akşit

13 YOK EDİLEN ANTİK ŞİFA MERKEZİ ALLIANOI
Oğuz Tekin

14 İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ MÜDÜRÜ ZEYNEP KIZILTAN İLE SÖYLEŞİ
MARMARAY - YENİKAPI KAZILARINDA SON DURUM
Söyleşi: Ahmet Akşit
Cansu Kılınçarslan

22 BİR BİYOGRAFİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
İBRAHİM EDHEM PAŞA RUM MUYDU?
Edhem Eldem

34 EVLİYA ÇELEBİ'DEN
KÖPEKLERE DAİR
İrvin Cemil Schick

46 AYDINLATILMIŞ ONAMIN OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ ÖNCÜLLERİ VE 1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI YARALILARINA AİT ONAM BELGELERİ
HÜSN-İ RIZA SENETLERİ
Nuran Yıldırım

54 "SAYILMASI MÜMKÜN OLMAYAN BİR SAYI"
SONSUZLUK KAVRAMINA TARİHSEL BİR BAKIŞ
Beno Kuryel

60 ANTROPOLOJİK IRK SORUNU VE
DERSİM'DE "UYGARLAŞTIRICI MİSYON"
Zafer Toprak

70 UNUTULMUŞ BİR TKP'Lİ
DAVİT NAE
Rıfat N. Bali

77 16. YÜZYILDA OSMANLI VE FRANSIZ PRENSESLERİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA
OSMANLI HAREMİNDEN FRANSIZ SARAYINA
Juliette Dumas

84 HAMDİ ÖZDİŞ İLE SÖYLEŞİ
OSMANLI MİZAH BASININDA BATILILAŞMA VE SİYASET (1870-1877)
Söyleşi: Cansu Kılınçarslan
Ahmet Akşit

88 İLK OSMANLI YA DA OSMANLICI ÇOCUK GAZETESİ
MÜMEYYİZ
Eray Yılmaz

94 HAKKI BEHİÇ'E DAİR
Mete Tunçay

DÜZELTME:
201. sayımızın künyesinde Toplumsal Tarih'in yanlışlıkla G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. tarafından basıldığı yazılmıştır. Doğrusu Stil Matbaacılık Yayıncılık A.Ş.'dir.

14 **ZEYNEP KIZILTAN İLE "YENİKAPI KAZILARI"**

Ahmet Akşit'in, üç yıl sonra yeniden Yenikapı'yı ziyareti ve Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan ile kazılarla ilgili gerçekleştirdiği söyleşi.

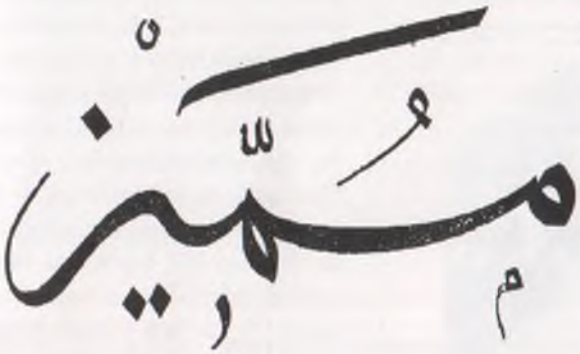
54 **SONSUZLUK**

Beno Kuryel, bu sayıda sonsuzluk kavramını sorguluyor. Sonsuzluk nedir? Ya da farklı yaklaşırsak, biz insanlar sonsuzluğu nasıl kavramsallaştırabiliriz? Düşünce tarihinde, çeşitli kültürlerde bu kavram nasıl algılanagelmiştir?

77 **OSMANLI VE FRANSIZ PRENSESLERİ**

Juliette Dumas, coğrafya din ve kültür bakımından birbirinden farklı olsa da, iki hanedanın da kadınların saltanattan dışlanması konusundaki benzerliklerini inceliyor.

88 **MÜMEYYİZ**

Eray Yılmaz, genel hatlarıyla Osmanlıcı bir çizgi takip etmiş olan ayrıca kurucu ve inşacı kimliklendirme rolü üstlenen çocuk gazetesi Mümeyyiz*'i inceleyerek Osmanlıcılığın ön Türkçülük olarak görülebileceğini düşündüğü yanlarını analiz ediyor.*

94 **HAKKI BEHİÇ'E DAİR**

Mete Tunçay Mustafa Kemal'in kurdurduğu Türkiye Komünist Fırkası'nın başkanı Hakkı Behiç hakkında çıkan kitabı ele alırken, Behiç hakkındaki yeni bilgileri de değerlendiriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 202, Ekim 2010

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Selçuk Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Stil Matbaacılık Yayıncılık A.Ş. Seyrantepe Mah. İbrahim Karaoğlanoğlu Cad., Yayıncılar Sok. No:5 Seyrantepe 4. Levent İSTANBUL
Tel: +90 212 281 92 81

BASKI TARİHİ
30.09.2010

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

BEYOĞLU'NDA PASKALYA

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL.

Bu sayımızda *L'Illustration* dergisinin 16 Mayıs 1857 tarihli 742. sayısının kapağında yer alan bir konuyu ele alıyoruz. 1854-1856 senelerinde sıklıkla Kırım Savaşı münasebetiyle gündeme gelen Osmanlı İmparatorluğu, savaş bittikten sonra daha sakin ve barışçıl konularla ilgi çekmeye başlamıştı. Bu sayıda İstanbul'da Paskalya Yortusu kutlamalarının kapağa taşınması, o hafta siyasi ve askeri gündemin ne derecede sakin olduğunun kesin bir işareti olarak alınmalıdır.

Makalenin kendisi pek zengin sayılmaz. Ağırlıklı olarak Rum, ama Ermeni ve Bulgar nüfusun da bu önemli bayramda düzenledikleri eğlenceler, kutlama şekilleri, sokaklardaki kalabalık anlatıldıktan sonra Fransız okuyucunun ilgisini çekebilecek bazı detaylar üzerinde durulmaktadır. Bunların en önemlisi şüphesiz bütün bu olayların şehrin bir mezarlığında geçiyor olmasıydı.

"Grand champ des morts" yani Büyük Kabristan diye bilinen bu mezarlıktan kastedilen, bugünkü Taksim Meydanı'ndan Harbiye'ye kadar uzanan büyük Hıristiyan mezarlık alanıdır. Rum, Ermeni ve Latin nüfusun ihtiyacını gören bu mezarlık birkaç sene sonra istimlâk edilerek Feriköy ve Şişli'deki yeni mezarlık alanları açılarak kemiklerin büyük bir kısmı oralara nakledilecekti. Ancak bu tarihte bir tür çayır vazifesi gören bu alan henüz gömü yeri olarak kullanılmaktaydı.

Konuyu anlatan gravürde bununla ilgili ilginç bazı ipuçları bulunmaktadır. Ön planda en sağda yer alan büyük yatay mermeri, üzerindeki haç ve DOM (Deo Optimo Maximo, Latince "İyi ve yüce Tanrıya") ile CI-GİT (Fransızca "burada yatar") ibarelerinden bir Fransız mezar taşı olarak teşhis etmek mümkündür. Etraf ise bir panayır havasına bürünmüştür. Çadırlar, sokak satıcıları, dönme dolaplar... İşin en ilginç tarafı ise mekânı belirli ölçüde tespit etmeye imkân veren bazı detaylar. Arka plandaki büyük bina bugün İstanbul Teknik Üniversitesi'nin kullandığı Elmadağ'daki Taşkışla. Soldaki yüksek yapı ise bir su terazisi, ama bugün Divan Oteli'nin önünde hâlâ duran su terazisi olması çok muhtemel. Yani bütün bu olaylar, Taksim Gezisi'nin Elmadağ ucuna tekabül ediyor.

Makaleyi imzalayan Isidore Kirico'nun İstanbullu -hatta Beyoğlulu- bir Rum olduğu kesin gibiyse de, tam olarak kim olduğu konusunda çok az bilgimiz mevcut. *Annuaire oriental* adını taşıyan ticaret rehberinin 1881 sayısında ilk defa "Isidore de Kirico" adıyla rastladığımız bu kişinin mesleği "rantiye" (*rentier*) olarak verilmektedir. Gerçi ilk adresi olarak Glavany Han (Galata'da Voyvoda Caddesi üzerinde sonradan Osmanlı Bankası ile Tütün Rejisi binasının yükseleceği yerde) verilmesinden, ikinci adresinin de ikamtegâh olarak tanımlanan Beyoğlu'ndaki Telegraf Sokağı olmasından, Glavany Han'da çalışan çoğu insan gibi sarraf/banker olduğunu tahmin etmek mümkündür.

PERA'DA PASKALYA GÜNÜ HALK EĞLENCESİ

Paskalya Yortusu birkaç asırdan beri her zaman İstanbul'un Rum ve Ermeni nüfusu tarafından büyük tantana ile kutlanagelmiştir.

Eski kütüphanenin raflarını karıştırırken 20 Nisan 1515 tarihli Romalı bir seyyahın arkadaşlarına İstanbul'un Hristiyan nüfusunun Paskalya yortusunu nasıl kutladığını anlatan bir mektup buldum. Bu tasvirde beni etkileyen, şu an aynı kutlamaların yapmak üzere olduğum anlatımıyla ne kadar mükemmelen benzeştiğidir. Gerçekten de bizim dünyamızda herşeyi değiştiren zamanın bu adet ve gelenekleri olduğu gibi korumuş olması ne kadar şaşırtıcı. O zaman da bugünkü gibi, çok ciddi ve mütemadiyen tekrarlanan yasaklara rağmen, papaz geceyarısı ayininde Haleluya duasını söylemeye başladığı anda şehrin Rum nüfusu İsa'nın dirilişini kilisenin içinde ve semtin her yerinde silahlarını ateşleyerek ilan etmeye başlar ki bu da birçok kazaya neden olup rahat rahat uyuyan kişileri de birdenbire uyandırır. Daha şafak sökerken bütün Rum, Ermeni ve Bulgar nüfus bayramlıklarını giymiş şekilde şehrin her köşesinden gruplar ve loncalar halinde üşüşüyorlar. Büyük bir davul ile çok tiz ses çıkaran bir flütten çıkan müzik eşliğinde kalabalık dans edip şarkı söyleyerek, Paskalya yumurtası yemek üzere büyük tarlaya yöneliyor. — Pekiyi bu büyük tarla da neyin nesi diye soracak olursanız, utanarak itiraf etmek lazım ki semtin bütün seçkin ölülerinin ebedi uykularında yattıkları alandır. — Müslümanlar da Hristiyanlarla birlikte eğlenceye katılıyorlar ki bu da olaya özgün ve tipik bir hava katıyor.

Bu halk eğlenceleri semtimizi birkaç gün boyunca neşelendirirken aynı zamanda da herkese açık eğlence ve oyunlar boyunca hâkim olan intizam ve sükûnet de Doğuluların sakin mizacına uyumluluk göstermektedir.

Isidore Kirico

Daha şafak sökerken bütün Rum, Ermeni ve Bulgar nüfus bayramlıklarını giymiş şekilde şehrin her köşesinden gruplar ve loncalar halinde üşüşüyorlar. Büyük bir davul ile çok tiz ses çıkaran bir flütten çıkan müzik eşliğinde kalabalık dans edip şarkı söyleyerek, Paskalya yumurtası yemek üzere büyük tarlaya yöneliyor.

KURUMSAL TARİH DOSTU

TarihVakfıKurumsalTarihDostu kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş. · Bekay Emlak İnş. ve Tic A.Ş. · balparmak Sağlıklı beslenmeniz için · Ekin Fuarcılık Ltd.

MUDO · Pulver Kimya A.Ş. · TÜYAP A.Ş. · VISITUR Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

Bayram Münasebetiyle Bir Tavsiye

4 EKİM 1910
TANİN 9586

Bayram geldi, Ramazan'dan çıkıyoruz. Herkesin sıhhati nazik bir mevkide bulunduğu şu esnada karilerimizin birkaç nokta hakkında nazar-ı dikkatlerini celp etmeye lüzûm gördük. Malum olduğu üzere ayrıldığımız şehr-i mübarekte perhize, kanâata, temizliğe son derece riayet edildiği, işret ve emsali gibi fena şeylerden ictinab olunduğu cihetle bayrama çıkar çıkmaz, bilhassa şu koleralı zamanda, kendimize pek ziyade dikkat etmeliyiz. Ramazan şu mevsimde hakikaten İstanbul için bir nimet-i ilahiye demek idi. Çünkü kolera bir afet-i muâtibedir. Yemek vakitlerini tanzim eden, suret-i muntazamada yaşayan, muntazam yatan, muntazam kalkan, yiyeceği şeylere dikkat eden ve bilhassa temizliğe, nezafete itina edenler için kolera inayet-i hudâ ile hiçbir zarar îrâs edemez. Ramazan ise her şeyden evvel bize muntazam yemek yemeye, muntazam yaşamaya, sıhhat-i bedeniyeye riayet etmeye alıştırır. Onun için bayramda da bu suret-i maişete itina etmeliyiz. Bilhassa bayramda dikkat edilecek bir cihet vardır:" Şeker meselesi !"

Bayramda ziyaret edilen her evde daha teati-i kelâma bile başlamazdan evvel önümüze bir şeker tepsisi uzatılır. Bu akşama kadar her yerde, her evde tekrar eder. Eyer bu tepsilerin muhteviyatı ile akşama kadar midelerimizi işgal edecek olursak hıfzıssıhha nokta-i nazarından pek fena bir harekette bulunmuş oluruz. Hele bu şekerlerden sonra birer bardak da su ilave edecek olursak midenin buna tahammülü kalmaz. O halde şeker ve suya karşı bayramda itidal ile hareket etmemiz lazımdır. Bu cihet bilhassa kârilerimizin nazar-ı dikkatine vazedeceğiz. Dünyada insan için hayatından daha kıymetli, sıhhatinden daha büyük bir nimet yoktur. Bunu bile bile ihlâl etmeyelim. Bâ husus böyle zamanlarda bu yalnız nefsimize karşı ifâsına mecbur olduğumuz bir vazife olmaktan çıkar, bu mecburiyet bir vazife-i vataniye hükmünü alır.

Çünkü kolera ile yalnız kendi nefsimizi, hayatımızı taht-ı tehlikeye vazetmiş olmayız. Bütün bir aileyi, sonra mahalleyi, bütün bir şehri, memleketi tehlikede bulundurmuş oluruz. Yine tekrar ederiz:

Bayramda vazife-i sıhhiyemizi bilelim, şeker ve suya karşı itidalden ayrılmayalım.

İlave edilecek bir nokta daha var ki o da çocuklarımız ve gençlerimizdir.[....] Çocuklar sıhhat nedir, hayat nedir? Bundan bi haberdirler. Onlar bayramı bir şeker ziyafeti telakki ederler. Sonra bol bol su içerler. İşte tehlike! Sonra gençlerimiz işret ve emsali gibi menhiyyâttan [dince yasak olan şeylerden] bilhassa ictinab etmelidirler.

En Uzun Pehlivan

4 EKİM 1910
TANİN 9586

Türk pehlivanı birer birer Avrupa pehlivanlarını mağlup etmekte devam ediyor. Evvelki akşam da dünyanın en uzun pehlivanı olan iki metre yirmi beş santimetre boyundaki (Adam) ile güreşti.

İkisi meydan-ı musâraaya çıktıkları zaman Kurtdereli Mehmet Pehlivan bu iri pehlivanın yanında çocuk gibi kalmıştı. Bilâ- ihtiyâr herkesin kalbi çarpmaya başladı. Türk pehlivanı hasmını bir iki defa tarttıktan sonra kuvvetinin derecesini anlamış olmalı ki (Adam)'ın iri boyuyla alay etmeye başladı. Nihayet bir sırasını düşürerek çınar ağacından farkı olmayan hasmını bir omuzla ahalinin arasına fırlatıverdi, bu sadmenin dehşeti (Adam) ayağa kalktıktan sonra belli oldu. Zavallının kaplan kapanı kadar cesim olan çene kemikleri sallanıyor. Diğer eli ile kolunu tutuyordu.

İstirahat düdüğü çalındı. İki dakika sonra tekrar tutuştular. Mehmet Pehlivan hasmını bu sefer o kadar şiddetli bir kazkanadına aldı ki zavallının çeneleri bir birine çarptığı zaman ahali "trak" sedasını bile işittiler. Tabii hasmını yere çökertmesi Mehmet Pehlivan için bir saniyelik iş oldu. Yere uzanmış bir Rodos heykelinden farkı olmayan (Adam)'ı Kurtdereli süzerken ahaliye gülerek: "Yarı belinden yukarısı ile alafranga güreştik, ikinci kısım ile de İngiliz güreşi yapalım." diyordu. Kurtdereli (Adam)'ı yirmi dakikada yenmiştir.

Kürdistam Maarif-perveranı

4 EKİM 1910
TANİN 9586

Amerika'da bulunan Ermenilerden bazıları "Kürdistan Maarif-perveranı" unvanıyla bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Cemiyete dâhil olmak isteyenlerden duhuliye namıyla bir dolar ve mah-be-mah bir sent alınacaktır. Cemiyetin neşrettiği bir beyannameye nazaran bu müessesenin maksadı Kürdistan'da mektepler tesis ederek oralarda mukim milel-i muhtelifenin terbiye-i milliyesine çalışmaktır. İlk mektep gelecek Kanunisani'de tesis ve küşad edilecektir.

"Puzantion "

Türkiye'de Yollar

29 EKİM 1910
TANİN 9588

Fransa'nın "Turing Kulüp" ismindeki kulübünün gayet mühim ve dünyanın her tarafında münteşir bulunan mecmuası "Türkiye'nin Yeni Yolları" serlevhasıyla bir makale neşretmiştir.

Bu makalede kulüp reisi bulunan Mösyö Balyef Hükümet-i Osmaniye tarafından ahiren inşâsı tasavvur edilen müteaddit yollar hakkında bir fikir icmali verdikten sonra pek az zamanda Türkiye'nin şayan-ı temâşâ birçok şehirlerinin otomobillerle ziyaret edilebileceği ümidini dermeyan eylemiş ve bu sırada mevcut yolların pek ibtidâî bir hâlde olduğunu da ilave etmiştir.

Türkiye hâl-i hazırda bundan yedi asır evvel Hicret'in beş yüz otuzuncu senesine tesadüf eden 1214 tarihinde namı, Paris'in birkaç sokağını kaldırım döşetmiş olmak sıfatıyla, ahlâfa intikal etmiş olan Kral Louis Philippe zamanındaki Fransa'nın hâl-i umranına pek benzemektedir.

Fransa'nın en büyük krallarından olan dördüncü Henri memlekette bir iki yol açmış olmağla müftehirdi. Başvekil Sully "Fransa'nın yolcu başısı" unvanından daha mucib-i iftihar bir sıfata malik değildi.

Bugün Türkiye'de genç bir nazır görüyoruz ki o da ileride bir gün hiç şüphesiz vatanının "yolcu başısı" sıfatını ihrâz etmiş olacaktır.

Fransa yol cihetiyle dünyanın en zengin bir memleketi, serveti dillere destan olmuş esasen zirai bir şehridir. Bugün şimendiferlerin, kanalların, her türlü yolların kesretine rağmen Fransa ziraat ve san'atı hâlâ birçok yeni yollara lüzum göstermektedir. Nâfıa Nezareti'nin tanzim ettiği cesim bütçe şöyle dursun inşâsı kendi mezuniyet ve salâhiyeti dâhilinde bulunan Dahiliye Nezareti taraf-ı hususiyesine yeni yollar ilavesi için senevi yirmi dört milyon kadar bir meblağ sarf etmektedir.

Bunlar göz önüne getirilince Türkiye'nin terakki ve servetinin samimi bir surette merbut olduğu kendi ziraat hasılatını tezyid etmek için ne büyük fedakârlıkta, ne yorulmak bilmez cehd ü ikdâmda [çok çalışmakta] bulunması lâzım geldiği tezahür eder.

Otomobiller

12 EKİM 1910
TANİN 9587

Şehrimizde kiralık otomobiller türedi. Arabacıların fiyat meselesi ile başa çıkamayan Şehremaneti bu otomobiller çoğalmadan bir tarife, bir usul vazetse zannederiz ki pek münasip olur. Çünkü bunlar yeniliklerinden bi'l-istifade mevcut olan rağbetten istifade ederek adeta halkı soymak istiyorlar. Dün bir numaralı otomobil arabası Beyoğlu'ndan Tarabya'ya kadar bir buçuk lira ücret istemiş, avdet için de ayrıca ücret istemeye kalkışmıştır. Bunlar böyle başıboş bırakılacak olursa elbette tutturabildiklerini koparmak isterler.

Haydarpaşa İskelesi

24 EKİM 1910
TANİN 9573

Haydarpaşa İskelesi'nde bir bekleme mahalli bulunmamasından dolayı ahalinin bilhassa şu mevsimde ne derecelerde duçar-ı müşkülât ve mezâhim olduğunu nazar-ı dikkate alan Nâfıa Nezareti idare-i mahsusaya, yani Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'ne bir tezkere yazarak bu noksanın ikmâl edilmesini beyan eylemiştir.

Beykoz Kağıt Fabrikası

24 EKİM 1910
TANİN 9573

Beykoz'daki kağıt fabrikasının muvakkaten cihet-i askeriyeye terki talep olunmuştur.

Mâbeyinci Faik Odesa'da

29 EKİM 1910
TANİN 9588

Bu herifin nedense bu yakınlarda İstanbul civarında bir serseri gibi dönüp dolaşmakta olduğu, Mısır'dan İstanbul'a, İstanbul'da dikiş tutturamayarak Rusya'ya, Rusya'dan tekrar Mısır'a gittiği karilerimizin malumudur. Maksadı, arkasında bıraktığı müsakkafat [ev, han, dükkan v.s] ve mütagallâtından [irat getiren mallar] eski devirde olduğu gibi zaman-ı meşrutiyette de istifade etmek çarelerini taharriden ibarettir. Faik şimdi Rusya'dadır. Oraya gidişine sebep kendisinin beceremeyeceği bir işi İstanbul'da başka birisine gördürmek, bütün emlak ve akarının idare veya fürûhtunu emin gördüğü ellere tevdi eylemektir.

Faik bu tasavvurunu meydana çıkarmak için İstanbul'da Göztepe'de mukim bir zatı kendisine vekil-i mutlak tayin ettirmek üzere Odesa Şehbenderhanesine müracaat eylemiştir. Şehbenderhane hüviyeti tayin zımnında pasaportu isteyince Faik Mısır pasaportunu gösterir, kimsiniz ? sualine de tebaa-i Osmaniyedenim! cevabını verir. Pasaport tetkik edilince sahibinin bir tarafında eshâb-ı emlaktan, diğer tarafında ticaretten olduğu tüccardan olduğu görülür. Şehbender biraz şüpheye düşer, muhatabına nerelisiniz? Demeye mecbur kalır.

Faik – Dersaadet! der. Öyle ise asıl pasaportunuzu göreyim. Sualine karşı da Mısır'da kaldı. cevabını verir, verir ama bu sefer Faik'te bet beniz kalmaz, titremeye başlar. Nihayet Şehbender: - Ha şimdi anladım, siz mabeyinci kaçak Faik'siniz öyle mi? der ve Faik'e lazım gelen cevabı verir. Faik de önüne bakarak şehbenderhaneden çıkar, gider.

YOKLUK COĞRAFYASINA YOLCULUK

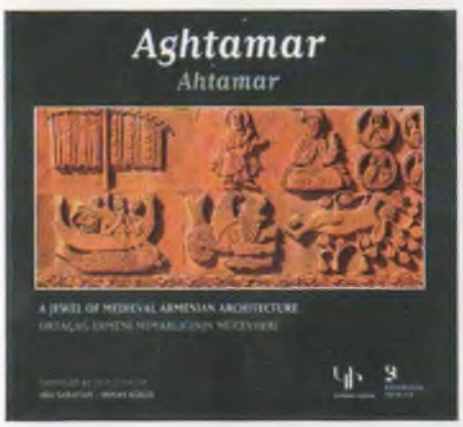
"AKDAMAR"IN REHİNİ, SURP HAÇ KİLİSESİ

Van halen Ermenilerin yokluğuyla var olan bir şehir. Yoklukla tanımlanan, yokluğu doldurmaya çalışan ama aslında her yanda o yokluğun görünür olduğu bir şehir. Tüm dünyadan on binlerce Ermeni'nin gelmesi ve bu topraklarda daha kaç tane Surp Haç, Nareg Manastırı olduğunu söylemesi, onların hepsine sahip çıkması bizler için bu yokluğu daha katlanılır kılardı.

TALİN SUCİYAN

Van, insanı şaşırtan bir yer. Şehir merkezi Anadolu'daki şehirlerin yeni yapılan merkezlerinden farklı değil. Aynı yüzü olmayan binalar, aynı bölük pörçüklük, her türlü anlamdan arındırılmış sokağımsı, caddemsi, en çok da meydanımsı, heykelimsi şey var. Her yandan fırlayan koskoca beyaz kedi heykelleri, posterleri, kedili meydanlar, Diyarbakır'ın karpuzu, Malatya'nın kayısısı ya da Antalya'nın portakalı ne kadar anlamlıysa o kadar anlamlı. Anadolu şehirleri kimliklerinden uzaklaştıkta, karpuzdan, portakaldan, kayısıdan medet umar, onunla anılmanın anlamlılığına sığınır oldular. Van'ın renkli gözlü kedisiyle ya da inci kefaliyle tanımlanması için çok sebebi var, çünkü Van şehrinin tarihi, resmi tarihin hiç hatırlamak istemediği, bununla birlikte halen tam olarak yok da edilememiş başka bir tarih. Ama Van'ın kedisi bile kurtaramıyor kendini bu tarihten. Van'a indiğimizde bizleri alan tur rehberimiz Vanlıların kediye "Pişig" dediğini anlatıyor. Pişig, Ermenicede bildiğimiz "pisig" yani kedicik anlamına gelen kelimenin belli ki Türkçeleşmiş versiyonu. Surp Haç Kilisesi Van'ın yeni sembollerinden. Tabii ki, o da bulunduğu adanın isminin Türkçeleşmiş versiyonu olan "Akdamar" haliyle anılıyor. Van'da artık bolca "Akdamar" büfe, kafe, otel, bakkal var. Satın alınan turistik eşyaların üzerinde de bir Van Kedisi, bir de "Akdamar" kilisesi eksik olmuyor. Kaldığımız otelde bulunan duvara asılan süsün üzerinde kedi ile kilise yine yanyanaydı. Pek tabii ki kedi daha büyüktü. Velhasıl, Surp Haç Kilisesi, "Akdamar Müzesi" olabildiği oranda Van Kedisi sembolüyle eşitlenmeyi, popülerleşmeyi hak ediyor. Bu hak edişle zararsızlaşıyor ve normalleşiyor.

Bu popülerleşmenin olumlu yanı, Ermeni kelimesi etrafındaki tabunun bir nebze zayıflıyor olması. Rehberimiz Van'ın bir milyona ulaşan nüfus kompozisyonundan bahsederken, Van'ın yerlilerinin Müslümanlaştırılmış Ermeniler olduğunu söyleyebildi örneğin. Van'a iner inmez, Varaka Vank'a (Türkçe ismiyle Yedi Kilise) doğru yola çıktık. Varak (bugünkü adıyla Erek) Dağı'nın eteklerindeki Yukarı Bakraçlı (Varak) köyünde bulunan manastır, Vaspuragan Krallığı'nın en

Ara Sarafyan ve Osman Köker'in hazırladıkları bu ay çıkan *Aghtamar* kitabı.

Ahtamar Kilisesi.

zengin manastırlarından biri olarak anılıyor. 11. yüzyılda Vaspuragan Kralı Senekerim Hovhannes tarafından yaptırılmış ama daha önce de yerinde dini yapılar varmış. Bugün manastırın ana kilisesinin duvarına bitişik bir cami var, kilisenin sağına soluna bayraklar asılmış. Kilisenin bir kısmında çatı yok, onun yerine kiliseyi az da olsa koruyabilen kalaslar konmuş. Köye vardığımızda kesif bir zift kokusu genzimizi yakmaya başladı. Belediye, ziyaretçilere "dostlar alışverişte görsün" kıvamında bir jest yapmış ve ayinden iki gün önce Van çevresindeki köylerde yollara mıcırlı zift atmış. Köylerdeki yoksunluğu ve yoksulluğu anlatmaya gerek olmadığını düşünüyorum. Varaka Vank'tan sonra akşamüzeri Ahtamar'a gitmeye karar verdik. Saat 17: 30'da adaya vardığımızda, görevliler "müze"nin saat 18: 00'de kapandığını, yarım saatimiz olduğunu söyledi. Surp Haç Kilisesi'nin müze olmaması gerektiğini savunmak için daha fazla neden aramaya gerek yok, bu bile yeter. Ayin için kalkıp ta binlerce kilometre öteden gelelim, bir gün önce adaya çıkmak isteyelim, saat 18: 00'de kollarını havaya kaldırıp hepimize "Müze kapanıyooor, adayı boşaltalııımm" diyerek bize "kapıyı gösteren" müze görevlileriyle karşılaşalım!
Diğer gün sabah erkenden sivil ve sivil olmayan polis korumaları eşliğinde Ahtamar'a doğru yola çıktık. Benim edindiğim izlenim, pazar günü adaya gelen en kalabalık grubu polislerin oluşturduğuydu. Polisleri, iki yüz küsur kişilik basın mensupları takip ediyordu. Adaya gün boyunca gelen toplam ziyaretçilerin sayısıyla ilgili rakamlar havada uçuşuyor olsa da, adada bulunan ziyaretçi sayısı bin beşyüz ila iki bin arasındaydı kanaatimce. Ziyaretçilerin büyük bir bölümünü Van'ın köylerinden gelen yerel halk oluşturuyordu. Bu buluşma bizler için anlamlı ve önemliydi. Ama yapılan halkla ilişkiler kampanyasından turizm patlaması bekleyen Van esnafı beklediğini bulamadı.
Eçmiadzin ve Antilias Katolikoslukları ile Kudüs Patrikhanesi'nin ayine katılmama kararı almaları, Ermenilerin katılımının da çok sınırlı kalmasını beraberinde getirdi. Ermeni dini liderliklerinin uyguladığı boykot, kilisenin haçının konmamasıyla da ilgiliydi. Kilisenin tepesinde yer alması gereken haç, kapının yanında bir yere konarak, neden orada olduğu anlaşılmaz bir pozisyonda adeta "ortada kalmıştı."
Türkiyeli Ermeniler açısından hiç kuşkusuz çok duygusal bir ayin oldu. Böyle bir şeyin hayal dahi edilmediği onyıllardan sonra, bir günlük lütuf pek çok Ermeni'nin gönlünü kazanmak için yeterliydi.
Ama tüm olan bitenin Türkiye'nin imajı açısından da bir şov tarafı var. Bu şovun içinde, kendini ev sahibi sanan yazar-çizer tayfasına mensup insanların göğüslerini gere gere, televizyon kameralarına verdikleri pozlar, hoşgörü, diyalog vs. safsataları var, patrik seçimi muammaya dönüşmüş bir Ermeni toplumu ile patrik vekilliği kurumundan memnun gözüken iktidar odakları var; bütün bu konjonktürde, bu ayinin haçlı ya da haçsız gerçekleştirilmesinden pozitif bir imaj sağlayan bir hükümet var. Bu nedenle Surp Haç Kilisesi, Van Gölü etrafındaki 90 kilise ve manastır arasından şansa kadere ayakta kalabilmeyi başarmış olmasıyla değil, büyük bir lütuf ile restore edilerek senede bir gün ibadete açılmasıyla öne çıkıyor.
Bu kilisenin ayakta kalması hakikaten şansa kadere olmuş bir şey. Yaşar Kemal 1951 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde çalışırken yaptığı Anadolu turunda Van'a geldiğinde Yüzbaşı Dr. Cavit Bey ile tesadüfen tanışır ve yüzbaşı kendisinden Ahtamar'daki kilisenin yıkımının durdurulması için yardım ister. Yaşar Kemal o günlerde çalışmakta olduğu *Cumhuriyet* gazetesini arar, Nadir Nadi, dönemin Milli Eğitim Bakanı Avni Başman'ın aracılığıyla yıkımı durdurtur. Yaşar Kemal, kitabında kilisenin kurtuluş günü 25 Haziran 1951 olduğunu söyler.
Surp Haç Kilisesi'nin manastırı, misafirhaneleri, keşiş odaları ve adada manastır kompleksine ait diğer binaların kilise kadar şanslı olamadığını, bütün bu yapılardan bugüne bir iz kalmadığını da belirtelim. Haçkarlar (haç motifli mezar taşı) ise adaya yayılmış halde kalmaya devam ediyor.
Ayinin ardından, Nareg köyüne gitmek üzere yola çıktık. Nareg'in yeni ismi Yemişlik. Yolu sorarken, Yemişlik ismiyle soruyoruz ama bir cevap alamıyoruz. Bunun üzerine yol sorduğumuz kişi, "Yoksa Nareg mi?" diyor, "evet" diyoruz, yolu tarif ediyor. Nareg, 10. yüzyılda yaşayan keşiş ve filozof Krikor Naregatsi'nin (Nareğli Krikor) yaşadığı köy. Nareg Manastırı'ndan bir taş parçasından başka bir şey yok. Ama tepede, Krikor Naregatsi'nin *Madyan Voghperkutyan*'ı (Trajedi Kitabı) yazdığı söylenen mağara halen var. Köyün içinden geçerek, mağaraya doğru yola çıkıyoruz, yolda korucular durduruyor aracımızı, önce "yasak" diyor, sonra bir yerlere telefonlar açıp, gitmemize izin veriyorlar. Mağaraya ben tırmanamıyorum, birlikte gezdiğimiz fotoğrafçı arkadaşımız Hrair Paze tırmanıyor ve iki katlı, odalardan oluşan mağaranın fotoğraflarını çekiyor
Bulunduğumuz noktada Nareg köyü, Vanlıların söyleyişiyle Van Denizi ve dağlar çok nadir rastlanacak bir manzarayla açılıyor önümüzde.
Van halen Ermenilerin yokluğuyla var olan bir şehir. Yoklukla tanımlanan, yokluğu doldurmaya çalışan ama aslında her yanda o yokluğun görünür olduğu bir şehir. Tüm dünyadan on binlerce Ermeni'nin gelmesi ve bu topraklarda daha kaç tane Surp Haç, kaç tane Nareg Manastırı olduğunu söylemesi, onların hepsine sahip çıkması bizler için bu yokluğu daha katlanılır kılardı.

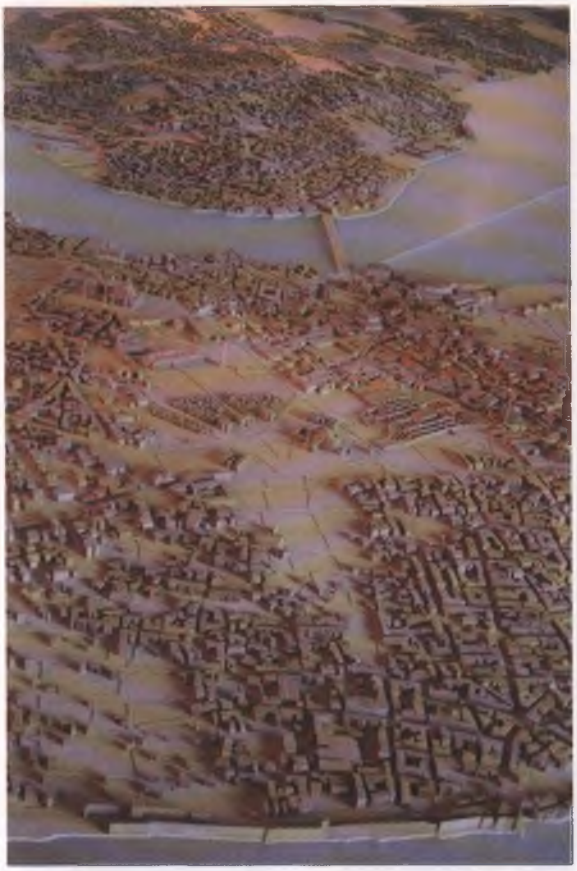
Varaka Vank, Yedi Kilise.

Krikor Naregatsi'nin *Madyan Voghperkutyan*'ı yazdığı söylenen mağara.

KENT, YAPILI ÇEVRE VE MİMARLIK KÜLTÜRÜ SERGİSİ
İSTANBUL 1910-2010

DERLEYEN:
AHMET AKŞİT

İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Silahtarağa'daki kampusunda "İstanbul 1910-2010 – Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü Sergisi" açıldı. Küratörleri İhsan Bilgin, Günkut Akın, Burak Boysan, Sibel Bozdoğan, Murat Güvenç, Tansel Korkmaz ve Eda Ünlü Yücesoy olan sergi 15 Eylül'den itibaren 20 Kasım'a kadar pazartesi günleri hariç her gün 10.00- 20.00 saatleri arasında Santralistanbul Ana Galeri'de izlenebilecek. İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin ortak çalışmaları sonucu hayata geçirilen sergi İstanbulluları tarihi bir yolculuğa çıkartırken, kentin bilinmeyen yüzünü de gün ışığına çıkartıyor.

KENTLİLİK BİLİNCİNİN GELİŞMESİ AÇISINDAN ÇOK ÖNEMLİ BİR SERGİ

Ajans olarak yola çıktıkları günden bu yana, öncelikli amaçlarının İstanbulluların kentlerine sahiplenmesini ve bu bilinci oluşturmak için de kent kültürünün gelişmesini sağlamak olduğuna değinen İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yürütme Kurulu Başkanı Şekib Avdagiç, "Bu hedeflerimiz doğrultusunda hayata geçirdiğimiz İstanbul'un ilk kent müzesi olan Adalar Müzesi'nin ardından böylesine önemli bir serginin daha bu çok özel yılda İstanbullularla buluşuyor olması bizler için gurur verici" diye konuştu.

Serginin küratörlerinden İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dekanı İhsan Bilgin 1910-2010 Kent, Yapılı Çevre ve Mimarlık Kültürü" sergisi için, "Sergi İstanbul'un son yüzyılını resmediyor. Öyle bir yüzyıl ki, ilk unutulanın, ilk uzaklaşanın en yakın geçmiş olduğu bir yüzyıl... Yenilenmelerin, değişimlerin, kabuk değiştirmelerin üst üste bindiği, birbirini eskittiği dönemler silsilesi... Yeni tahayyüllerin tamamlanamadan eskidiği, kendileri de hızla eskimek üzere yerlerini yenilerine bıraktığı, gelecek ve geçmiş özlemlerinin birbirine karıştığı bir zaman sıkışması çağı..." dedi.

HARİTALAR, MAKETLER VE ÇİZİMLERLE İSTANBUL

Değişimin hızı nedeniyle birbirine karışmış yakın geçmiş tasavvurlarının berraklaşmasını amaçlayan sergi, 1910-2010 yılları arasında gelişen toplumsal ve iktisadi coğrafyanın toplumsal-mekansal yapılarını geniş bir perspektiften izleyiciye sunuyor.

Sergide kentin çevresinin oluşumu, konsolidasyon ve çözülme süreci, mimarlık kültüründeki öncelikleri ve bunların değişimi, haritalar, maketler, çizimler ve çeşitli görsel iletişim araçları ile tüm kent izleyicilerine sunulurken, farklı sunum ve yerleştirme teknikleri dikkati çekiyor.

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın, proje kapsamında üretilen tüm sergi malzemelerinin, hayata geçirilmesi planlanan İstanbul Kent Müzesi'ne devredilmesine aracılık edeceği sergi, bugüne kadar oluşturulmuş en kapsamlı kent sergisi olması özelliğiyle de fark yaratıyor.

İstanbul'un 100 yıllık kentsel ve tarihsel sürecini aktaran sergi toplam 7.000 m²'ye ve 4 kata yayılmış ve tarihsel olarak 4 bölüme ayrılmış:

"Tünel Maslak Su Ayrımı Hattının Batı Yakası" adlı bölüm söz konusu bölgede şehrin sırtından ulaşım araçlarının değişimine paralel olarak ilerliyor: Taksim, Şişli ve en son Maslak. Bu hattaki bütün binalar ölçekli olarak 60 metre uzunlukta bir bantta yan yana getirilmiş. 60 metreyi 100 adımda gezmek adeta Tünel'den Maslak'a cadde üzerinden uçak hızıyla geziyormuş hissi yaratıyor.

1- 1910-1930
Payitahtın Günbatımı.
1.500 yıllık imparatorluklar başkentinin son ayrıcalıklı kimlik arayışı dönemi... Elektriğin, trenin, tramvayın, limanın enerjisi kadar, estetik yenilenmeyle de dünyada yer tutma çabası... Yenilenmenin şehrin maddi donanımı ile estetik tarz, estetik tarzın Batılı arayışlar ile milli kimlikler arasına sıkıştığı bir zaman aralığı... Sonlar ile başlangıçların birbirine geçeceği bir geleceğin ilk emareleri...

2- 1930-1950
Cumhuriyet Hamlesi.
İstanbul'un kadim tarihinin ender küçülme ve kenarda kalma aralıklarından biri... Yeni Cumhuriyet'in şehri temaşa alanına, modern hayatın sahnesine dönüştürme hamlesi... İmparatorluktan kalan parçaları düzene sokacak modern kent peyzajlarının ve yeni kamu mekânlarının damgasını taşıyan bir dönem... "saygısızlıkla savaşılan", plajlarında yüzülen, gazinolarında dans edilen İstanbul'un homojen bir bütünlük olarak şekillenebileceği hayal edilen son girişimlerin zamanı...

3- 1950-1983 İçe Patlama.
Nicelik patlamasının eşiği: Geri dönüşsüz çoğalmanın, büyümenin, yayılmanın tescili... Sanayi burjuvazisinin işçi sınıfının ve işsizlerin damgasını vurduğu bir kent... Modernin anonim çevresiyle yüzleşilen ilk dönem... Kitle kültürünün, kitle hareketlerinin zamanı... Popülizmin siyaset sahnesi kadar, kentleşmeye de damgasını vurduğu bir aralık... Bıçak sırtı yönetim stratejileriyle büyüme, çoğalma, kentleşme... Anonim apartman ve gecekondu silsilelerinden ibaret yeni kent peyzajları...

4- 1983-2010 Küreselin Basıncı.
Nicel patlamaya küreselleşme aşısı... Sermayenin, alış-verişin, seyahatin, haberleşmenin çığ gibi büyüdüğü, büyürken kente de damgasını vurduğu bir dönem... Sanayinin servis sektörüne, kitle kültürünün kitle endüstrisine devşirildiği zamanlar... Sınıf farklarını pekiştirdiği kadar, sınıf atlama umutlarını da kışkırtan postmodern kentleşme... Yoğunlaşan, koyulaşan anonimlikten, kitlesellikten, işaretle, markayla kaçmaya çalışan yeni kentleşme standartları...

Sergide yukarıdaki dönemselleştirmenin hikâyesi çok başarılı bir şekilde ve çarpıcı örneklerle sunulmuş. Ziyaretçi sergiden çıkarken İstanbul algısı önemli ölçüde değişmiş oluyor.

Kalıcı bir İstanbul sergisi için çok önemli adımlardan biri olabilecek İstanbul 1910-2010 şehre farklı cephelerden bakmayı başarabilmiş. Bunlardan biri de Murat Güvenç ve Eda Ünlü Yücesoy'un birlikte hazırladıkları "Tünel Maslak Su Ayrımı Hattının Batı Yakası" adlı bölüm. Bu hat söz konusu bölgede şehrin sırtından ulaşım araçlarının değişimine paralel olarak ilerliyor: İlk önce Taksim'e(1910), sonra Şişli'ye(1955) ve daha sonra Maslak'a(2010) kadar uzanıyor. Cemal Enden bu hattın batı yakasındaki bütün binaların tek tek dekupe ve ortogonalize fotoğraflarını çekerek cephe kesit fotoğrafları üretmiş, yani bu hattaki istisnasız bütün binalar ölçekli olarak 60 metre uzunlukta bir bantta yan yana getirilmiş. 60 metreyi 100 adımda gezmek adeta Tünel'den Maslak'a cadde üzerinden uçakla geziyormuş hissi yaratıyor. İzleyici merkezden uzaklaştıkça değişen mimari dokuyu 100 adımda gözlemleyebiliyor.

HAYAL-ET YAPILAR PROJESİ

İTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Turgut Saner danışmanlığında, Cem Kozar ve Işıl Ünal tarafından kurulan **"PATTU'nun** çalışmaları ile ortaya çıkan "İstanbul'da Tarih ve Yıkım / Hayal-et Yapılar", İstanbul 2010 Kültür Başkenti etkinlikleri kapsamında, 2010 sonbaharında gerçekleştirilecek bir kent kültürü sergisidir.

İstanbul'un farklı dönemlerine ait ve farklı nedenlerle yıkılıp günümüze ulaşamayan *Antiochos Sarayı, Polyeuktos Kilisesi, Galata Surları, Çandarlı Hamamı, İncili Köşk, Direklerarası, Sadabad Sarayı, Taksim Kışlası, Eski Çırağan Sarayı, Darülfünun Binası, Ayastefanos Anıtı* ve *Levent İlaç Fabrikası* gibi yapıların bulunduğu 12 binadan oluşan bu seçki, gerçekleşecek serginin ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Yıkımı, kentin var oluş biçimlerinden birisi olarak kabul eden proje, kenti, onu oluşturan hikâyelerin toplamı üzerinden okumaya çalışıyor. Kentteki 'yapım'lar kadar 'yıkımlar'ın da önemli olduğu ve bu yıkımların unutulmaması gerektiği yaklaşımıyla bellek tazeleyerek, İstanbul'un ortak bilincini oluşturmada önemli bir rol üstleniyor.

Ayasofya'nın doğusunda 19. yüzyılda inşa edilen dev cüsseli Darülfünun Binası yanmasaydı bugün nasıl bir etki bırakacaktı? Böyle bir binanın bugün aynı yerde yapılması kuşkusuz sert tartışmalara sebep olurdu. Peki, ilk spor müsabakalarına, hatta uçuş denemelerine bile ev sahipliği yapmış olan Taksim Topçu Kışlası yıkılıp yerini Gezi Parkı almasaydı, Taksim Meydanı nasıl bir yere dönüşecekti? Ya da ironik olarak bir başka yıkım sonucu, Atatürk Bulvarı yıkımları sırasında ortaya çıkarılan, Ayasofya ile yaşıt ve en az onun kadar heybetli Polyeuktos Kilisesi günümüze kadar ulaşsaydı?.. Amaç, kaybolan İstanbul'a dair bir nostalji üretmek değil, aksine "bugün" ile ilgilenebilmektir. Çünkü bu yıkımlar bugün de devam ediyor. Seçilen yapılara dair tarih araştırmaları tamamlandıktan sonra, yapılar bilgisayar ortamında üç boyutlu olarak canlandırılıyor.

Hayal-et Yapılar, 14 Eylül'de 12 yapı ile ilgili yerleştirmelerin ilkini Çırağan Sarayı'nda yapılacak açılışla gerçekleştirdi. Eski Çırağan Sarayı ile ilgili tarihi araştırmaların yanı sıra yapı günümüze kadar gelseydi neler olurdu üzerine senaryoların yer aldığı yerleştirme 15 Eylül- 18 Ekim 2010 tarihleri arasında Çırağan Sarayı'nın heykel galerisinde ziyaret edilebilir. Diğer yapılarla ilgili yerleştirmeler de 15 Ekim'den itibaren yapıların geçmişte bulundukları yerlere konulacak. Taksim Maksemi'nde 20 Kasım-19 Aralık tarihlerinde gerçekleşecek ana sergi olmak üzere, sergi kitabı ve web sitesi ile de günümüze kadar ulaşamamış bu yapıları kentlilerin belleğine geri çağırmak hedefleniyor.

ADALAR MÜZESİ AÇILDI

İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı projeleri kapsamında, Adalar Vakfı ve Adalar Belediyesi ortak çalışmasıyla hayata geçirilen, İstanbul Adaları'nın 600 milyon yıllık hikâyesini bir araya getiren Adalar Müzesi'nin açılışı, 10 Eylül Cuma günü saat 17.30'da Büyükada'nın Aya Nikola bölgesinde yenilenen eski helikopter hangarında gerçekleşti. Açılışta saygı duruşu ve İstiklâl Marşı'nın okunmasından sonra Halim Bulutoğlu Yunanistan'dan gelen Heybeliadalılar ve Büyükadalılar dernekleri başkanlarını kürsüye davet etti. Daha sonra 2010 İstanbul Kültür Başkenti Yönetim Kurulu üyesi Vecdi Sayar da bir konuşma yaptı. Adalar Belediye Başkanı Mustafa Farsakoğlu'nun söz almasının ardından müzeyi gezmeye başlayan ziyaretçiler, önce dokuz İstanbul adasının çeşitli haritaları ve uzay fotoğrafları üzerinde yapılan çalışmalar sonucu hazırlanan '5 Dakikada Prens Adaları' isimli bir animasyonla karşılaştı. Adalar Belediye Başkanı Farsakoğlu Adalar Müzesi'nin açılışını yaptı.

Eskilerden bugüne Adalar Müzesi'nde ada kayalıklarında fosilleşmiş izleri bulunan ve 400 milyon yıl önce bu denizlerde yaşadığı bilinen Dunkleosteus zırhlı balık replikası gibi birkaç özel parça da yer alıyor. Müzede "Jeoloji gezi panosu", "Ulaşım, faytonlar, vapurlar, kayıklar ve eşekler" panosu , "Adalı edebiyatçılar", "Dünden bugüne Adalar'da kimler vardı?" ve "Adalar'da göç" başlıklı panolarda özet yazılara yer veriliyor. Müze, Adalar'ı daha yakından tanımamıza olanak veriyor. Adalar'ın bir zamanlar fabrikaları, imalathaneleri olan, dumanları tüten, İstanbul'a ürettiklerini satan bir bölge olduğu dönemlere ait ticari yaşam belgeleri ve bugünkü esnafları ile usta çırak geleneğinin anlatıldığı belgesel, sözlü tarih küpleri de sunuluyor. Müzede çocuklar için de özel bir hazırlık yapılmış; Adalar'ın doğası, tüm zenginlikleri, tarih boyunca sahip oldukları çeşitlilik, zamanla kaybolan canlı türleri, doğanın yok edilişi ve sonuçları izleyiciye anlatılırken, özellikle çocukları sürprizler bekliyor. Adalar'ı çevreleyen sularda zamanla yitirilen balıkların, kabukluların ve bitkilerin anlatıldığı bu bölüm, Marmara'da tükenen canlı türleri hakkında bir bellek oluşturması açısından özellikle çocukların ilgisine sunuluyor.

TARİH VAKFI

Osmanlıca kursları başlıyor

BİRİNCİ SINIF-BAŞLANGIÇ

Yeni başlayanlar için 40 saat, 10 hafta, haftada iki gün

4 Ekim Pazartesi: 18,30-20,30

6 Ekim Çarşamba: 18,30-20,30 saatleri arasında

Yıldız Teknik Üniversitesi nden Doç Dr. Fatmagül Demirel tarafından verilecektir.

İKİNCİ SINIF-RİKA KURSU

48 saat, 12 hafta, haftada iki gün

5 Ekim Salı: 18,30-20,30

7 Ekim Perşembe: 18,30-20,30 saatleri arasında

arşiv uzmanı Fuat Recep tarafından verilecektir.

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

YOK EDİLEN ANTİK ŞİFA MERKEZİ ALLIANOI

Yortanlı Barajı'nın inşası ne yazık ki Allianoi'un sular altında kalmasına neden olacaktır. Antik kent kazıları, bir kentin tarihi hakkında çok şey vermektedir. Ancak, Allianoi gibi bir merkezin kazısının gün ışığına çıkaracağı daha pek çok şey vardı.

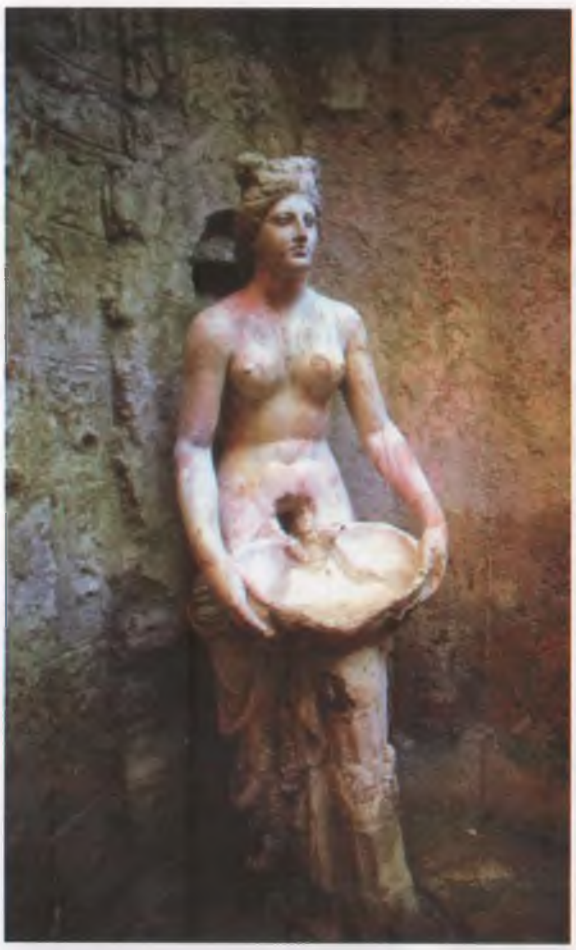
OĞUZ TEKİN

Allianoi, Bergama'nın yaklaşık 18 km kuzeydoğusunda yer alan ve bilinen geçmişi en erken Helenistik Dönem'e kadar giden antik bir şifa merkezidir. 19. yüzyıldan bugüne Paşa Ilıcası olarak anılan mevkide yer alan Allianoi'un yerel bir şifa merkez olmaktan çıkıp adının daha geniş bir coğrafyada duyulması ise Roma İmparatorluk Dönemi'ne rastlamaktadır. Nitekim Roma imparatorları Antoninus Pius (MS 138-161) ve Marcus Aurelius (MS 161-180) dönemlerinin sofist ve hatiplerinden Publius Aelius Aristeides, kaleme aldığı Hieroi Logoi (Kutsal Sözler) adlı eserinde, şifa bulmak için Allianoi'a gittiğini belirtmektedir. Alman epigraf H. Müller, Paşa Ilıcası mevkiinde yer alan kalıntıların, Aristeides'in sözünü ettiği Allianoi olduğunu tespit etmiştir. Kurtarma kazısıyla ortaya çıkartılan ve bugün görülebilen mimari kalıntıların büyük bir bölümü ise Geç Antik Çağ ve Bizans Dönemi'ne aittir.

Allianoi'u şifa merkezi yapan, burada yer alan kaplıca ya da ılıcadır. Allianoi, doğal sıcaklığı bir hayli yüksek olan mineralize termal suyunun banyo, fizik tedavi, rehabilitasyon ve psikoterapi gibi kürlerle tedavide ve şifa vermedeki yararı nedeniyle, Antik Çağ'dan Osmanlı Dönemi'ne kadar şifa arayanların uğrak yeri oldu. Allianoi, yukarıda da değinildiği gibi, antik bir kent değil bir şifa merkezidir; Sağlık Tanrısı Asklepion ile ilişkisi nedeniyle aynı zamanda dinsel bir merkezdir de. Diğer bir deyişle şifa arayanlar, Sağlık Tanrısı'na dua ediyor, yakarıyor ve adakta bulunuyordu. Özellikle Roma İmparatorluğu ve Bizans dönemlerinde Ege ve Akdeniz'in çeşitli kentlerinden gelen ziyaretçiler han benzeri yapılarda konaklıyor, lokanta ve taverna türü yerlerde yeme-içme ihtiyaçlarını karşılıyordu. Farklı memleketlerden gelen ziyaretçiler nedeniyle Allianoi'un o dönemlerde aynı zamanda turistik bir cazibe merkezi olduğu da söylenebilir.

Yortanlı Barajı inşası nedeniyle, 1998-2006 yılları arasında önce Bergama Müze Müdürlüğü ve sonra da Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yaraş başkanlığında Allianoi'da yürütülen kurtarma kazıları sırasında mimari kalıntılar, heykeltıraşi buluntular, çeşitli metal objeler ve çanak çömleğin yanı sıra çok sayıda tıp aleti de bulundu, bu da Allianoi'un bir şifa merkezi olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak Allianoi'da bulunan eski eserler arasında sikkeler, diğer buluntularla kıyaslanamayacak kadar fazladır. Allianoi, kent statüsünde (polis ve apoikia) bir yer olmadığından sikke basmamıştır; dolayısıyla kazılarda Allianoi sikkesinin bulunması mümkün değildir. Ancak, kent statüsünde olan antik ören yerlerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazıların hiçbirinde Allianoi kazılarında bulunan kadar sikke ele geçmemiştir. Altı yılda bulunan sikke sayısı, 50 ya da 100 yıldır kazılan kent statüsündeki herhangi bir ören yerindeki sikke sayısından çok daha fazladır. Bunun nedeni, kuşkusuz, Allianoi'un, döneminin "uluslararası" cazibe merkezi olmasıdır.

Yortanlı Barajı'nın inşası ne yazık ki Allianoi'un sular altında kalmasına neden olacaktır. Antik kent kazıları, bir kentin tarihi hakkında çok şey vermektedir. Ancak, Allianoi gibi bir merkezin kazısının gün ışığına çıkaracağı daha pek çok şey vardı. Az bilinen bir yapı kompleksinin ve komplekse bağlı olarak gelişen bir mimari yapılanmanın bilime ve insanlık tarihine sunacakları tartışılmaz.

Allianoi'nin simgesi haline gelmiş olan Nymphe heykeli.

Böylesine önemli ve az örneği olan bir yerin kurtarılması için yeterli ve gerekli çabayı harcamadığımız bir gerçek. Baraj inşasının, kültürel bir kazanıma alternatif olmaması beklenirdi. Ve ne yazık ki, yıllardır sağlıklı bir kültür politikası benimsememenin sonucu olarak, Kültür Bakanlığı, DSİ, Koruma Kurulları, üniversiteler, akademisyenler, arkeologlar, mimarlar, mühendisler ve baraja umut bağlayan Bergamalılar Allianoi'u kurtaramadılar. Siyaset ve ekonomi, her zaman olduğu gibi kültürün önüne geçti...

İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ MÜDÜRÜ ZEYNEP KIZILTAN İLE SÖYLEŞİ

MARMARAY - YENİKAPI KAZILARINDA SON DURUM

2007 Ekim sayısında o tarihte İstanbul Arkeoloji Müzesi (İAM) müdürü olan İsmail Karamut ve Yenikapı kazıları sorumlusu olan Metin Gökçay ile Yenikapı kazılarını konuşmuştuk. Üç sene sonra yine İAM'a ve Yenikapı'ya gittik, geçen sürede hem arkeolojik kazılar hem de metro inşaatı çok ilerlemiş. 2007'de onlarca tekne kalıntısının bulunduğu alanda şu anda Üsküdar'dan gelen tünel yüzeye çıkıyor. Zeynep Kızıltan ile kazıların son durumunu, yeni buluntuları ve bir kurtarma kazısının zorluklarını konuştuk.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan.

Fotoğraf: Ahmet Akşit.

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT-CANSU KILINÇARSLAN

A. A.: Yenikapı kazısı arkeoloji dünyasının çok ilgisini çeken bir çalışma. Bizantologlar ve eskiçağ tarihçileri buradan gelen haberleri ve buluntuları yakından takip ediyorlar. Yenikapı kazısı neden önemli?

Yenikapı kazıları neden önemli derseniz, biz 2004 yılında Marmaray projeleri ve metro projeleri nedeniyle Yenikapı alanında ilgili kurulun verdiği kararlar doğrultusunda Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün de ruhsatlarıyla kazı çalışmalarını başlattık. Bu kazı çalışmaları sırasında yüzeydeki kottan yani deniz seviyesi diyebileceğimiz kottan eksi 1 m 10 cm civarlarında liman kalıntıları gelmeye başladı, özellikle halat ve ahşap parçaları. Bunun üzerine kazı alanımız genişletildi. Bu çalışmalar sonunda Bizans döneminin çok önemli limanlarından olan Theodosius Limanı gün ışığına çıkartıldı.

Kent ikinci kez I. Constantinus tarafından 330 yıllarında inşa edilmeye başlanmasından daha önce Haliç kıyısındaki limanlar kullanılmış, ancak 330'dan sonra kent yeniden inşa edilince kentin Marmara kıyısına bakan bölümünde yeni büyük ticari limanlar kurulmuş. Theodosius Limanı da İmparator I. Theodosius tarafından 4. yüzyılda kurulmuş büyük bir liman, ikinci büyük limanı Bizans kentinin. Bu liman ticari olarak da çok önemli, özellikle yeni gelişmekte olan Konstantinapolis'in tahıl ihtiyacını karşılamak üzere Mısır'dan ithal edilen tahılın depolandığı alan.

A. A.: Haliç de sonuçta oldukça büyük bir girinti, nüfusun da çok olmadığını düşünürsek neden o kadar masraf yapıp öyle bir liman yapıyorlar, yani Haliç yetmiyor mu?

Sanıyorum şehrin gelişmesiyle birlikte o limanlar güncelliğini yitiriyor. Daha açık denize, Marmara kıyısına zaten var olan bir girinti kullanılarak

bu liman yeni baştan inşa ediliyor ve büyük teknelerle Mısır'dan getirtilen tahıllar, yine şehrin inşasında kullanılan ve Marmara Adası'ndan getirtilen mermerler, keresteler, tuğlalar ve içecekler ağırlıklı olarak bu limandan içeriye alınıyor. Dolayısıyla ticari olarak önemli bir liman. Kaynaklarda belirtiliyor, yeri de tahmin ediliyordu ama kesin değildi; işte Yenikapı kazılarıyla bu liman gün ışığına çıkmış oldu.

A. A.: Bu limana hangi ticari malların getirildiği konusunda sanıyorum ki birtakım buluntulara ulaştınız. Bunlardan bahsedebilir misiniz?

Nerelerle ticaret yapıldığı, çeşitli amfora tiplerinden ve yöresel özelliklerinden yola çıkarak tespit edildi. Bu limanla ilişkilendirilen yerler Akdeniz'in İskenderiye kıyıları, Mısır, çeşitli Yunan adaları, özellikle de Marmara Adası ile çok sıkı ticari ilişkilerin olduğu gözlendi. Bu bölgelere ait çeşitli amforalar bulundu. Yine bu limanda toplanan birtakım hayvan kemikleri üzerine özellikle İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi'nden Prof. Dr. Vedat Öner ve ekibi çalışıyor. Onların yaptıkları çalışmalar sırasında deve kuşu but kemiklerine rastlandı. Bu deve kuşlarının da teknedeki yolculuk sırasında yeme amaçlı olarak alındığı ve bunun da Afrika'dan, Mısır'dan, o kıyılardan alındığı tespit edildi. Yine çeşitli buluntulardan; çanak çömleklerden, birtakım amforalardan, benzeri arkeolojik malzemelerden limanın ticari ilişkileri tespit edildi. Ayrıca bu limandan 35 adet çeşitli tip ve boyutlarda tekneler çıkartıldı.

A. A.: Tekneleri daha sonra detaylı konuşalım isterseniz. Şimdi, Yenikapı'da Theodosius Limanı'nda son durum nedir? Şu anda hangi derinliğe ulaşıldı? Buluntular nerede saklanıyor? Bunların sergilenmesiyle ilgili planlarda bir değişiklik var mı?

Yenikapı kazılarındaki son durum şöyle: Biliyorsunuz iki ayrı kurum iki ayrı projeyi birlikte yürüyor, iki ayrı kurum tarafından finanse edilerek. Bir kere Marmaray Projesi alanındaki kazılarımızın yaklaşık %90'ı tamamlanmış durumda; çok küçük bir alanda liman tabakası içinde liman tabanına yakın bir alanda, dolgu alanında çalışmalarımız devam ediyor. Bugüne kadar olan çalışmalarımızda mevcut dolgu, kültür dolgusu, liman dolgusu içindeki çanak çömlek gibi arkeolojik kalıntılar toplanıyor. Çok fazla bir yenilik yok; ama metro alanındaki kazılarımız devam ediyor, birkaç kademe halinde devam ediyor. Buradaki en düşük kotumuz -6 m ile -8 m civarlarında ve Theodosius liman dolgusunun altındaki tarihöncesi dönem dediğimiz neolitik döneme ait kültür dolgusu içinde kazılar devam ediyor. Yani -4 m ile -6 m arasında kazılarımız metro civarında devam ediyor. Marmara'da da -6 m ile -7 m arasında zaten liman tabanına ulaşmış oluyoruz. Ondan sonra da ana toprak jeolojik dolgu olan miyosen geliyor. O noktada bırakıyoruz çalışmalarımızı.

A. A.: Buluntular bir dönem burada, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergileniyordu, şimdi yok. O konuda ne yapmayı düşünüyorsunuz?

Marmaray kazıları özellikle Yenikapı alanından çıkan buluntuların ilk dokümantasyon çalışmaları kazı yerindeki laboratuar ve atölyelerde yapılıyor. Kazı envanterine kaydedilen buluntular daha sonra yıl içinde ya da yıl sonunda müzemize nakledili-yor. Müzemizde ikinci bir çalışmadan geçiriliyor. Tabii envanter kayıtlarımız tamamlandıktan sonra bir kısmı şimdilik bilimsel çalışma taleplerini karşılamak üzere çalışmacılara sunuluyor. Diğer malzemeler de depolarımızda korunuyor. Diğer etütlük malzemelerin çalışmaları kazı alanında devam ediyor.

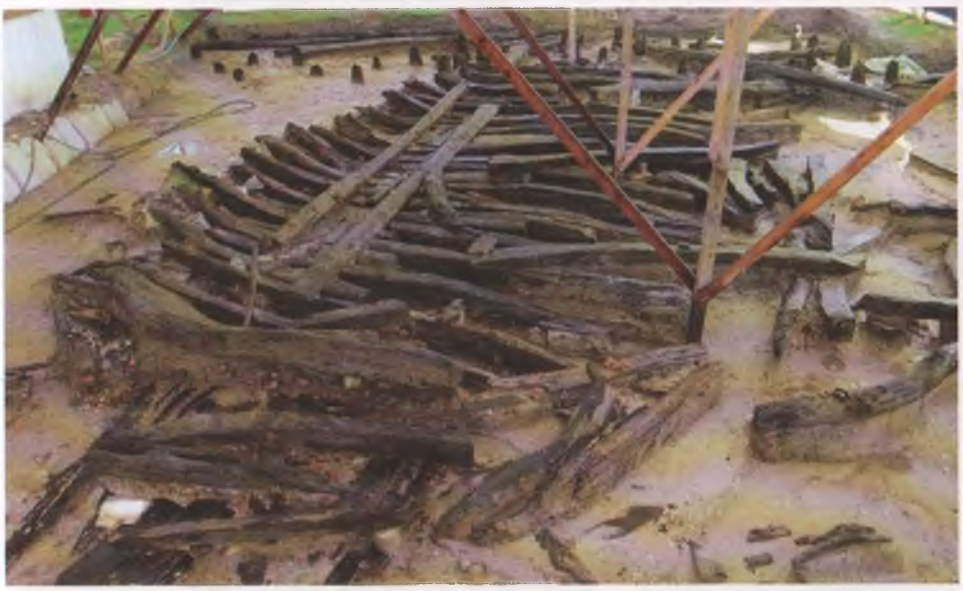
2007 yılında Marmaray kazılarının ilk sonuçlarını İstanbullulara sunmak üzere "Günışığında İstanbul'un 8000

Koyu füme killi bölgenin bittiği yerde Marmaray-Metro inşaatı devam ediyor.

Fotoğraf: Ahmet Akşit.

Yılı" başlıklı bir sergi yapmıştık. Bir yıllık geçici bir sergiydi ama talep üzerine sergiyi 2010 yılına kadar sürdürdük. Ancak sergiyi geçen ay kaldırdık, çünkü o alanda yeni bir sergi çalışmamız var. Yenikapı ile ilgili daha geniş kapsamlı ilk bilimsel sonuçlarını sunacak sergiler planlıyoruz, ancak sergilerle ilgili kaynak kısmını çözersek. Şimdilik ne yazık ki ziyaretçiye gösterebilecek durumda değiliz doğrusu, koruma altındalar daha çok.

35 metrelik "Titanic" şimdiye kadar bulunan en büyük tekne.

Fotoğraf: Figen Türker.

Bu teknenin kaplama tahtaları arasında bulunan sikke.

Fotoğraf: Sıdar Gündüzalp.

A. A.: Bilimsel olarak ilgilenen kurumlar var dediniz. Bunlar kimlerdir acaba?

Marmaray Projesi özellikle Yenikapı'da çok farklı bilim dallarıyla birlikte çalışmalarımızı yürütüyoruz. İstanbul Üniversitesi Taşınabilir Kültür Varlıkları Bölümü'nden Doç. Dr. Ufuk Kocabaş ve ekibiyle çalışıyoruz. Yine Amerika'dan Texas A&M Üniversitesi'nden Cemal M. Pulak ve ekibiyle çalışıyoruz. Teknelerle ilgili yayınlar yapılması gibi birtakım çalışmalar o ekibe verilmiş durumda. Yine alanın jeolojisiyle ilgili İstanbul Üniversitesi Jeoloji Fakültesi'nden Prof. Dr. Namık Yalçın ve ekibiyle çalışıyoruz. Aynı şekilde 18 Mart Üniversitesi'nden Prof. Dr. Doğan Perinçek ve ekibiyle sürdürüyoruz. Alandaki bitki analizleriyle ilgili olarak ODTÜ'den Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi'nden konuyla ilgili hocalarla çalışıyoruz. Bir de bu alandaki malzemeyle ilgili bilimsel taleplerde bulunan ekiplerle çalışıyoruz. Kurşun mühürleriyle ilgili Dr. Vera Bulgurlu çalışmalar sürdürüyor, mimarisiyle ilgili Koç Üniversitesi'nden bazı yüksek lisans öğrencileri doktora tezi yazıyor, amforalarla ilgili çalışan gruplarımız var; amforalar ve Theodosius Limanı'nın ticari ilişkileriyle ilgili müzemiz müdür yardımcısı Rahmi Asal Bey yüksek lisans tezi çalıştı. Bu alanda çıkan insan iskeletleri üzerine tıp doktoru Mehmet Görgülü bir doktora tezi çalışması sürdürüyor. Yine konuyla ilgili çalışmalarının ilk sonuçları makaleler hâlinde yayınlanmaya başlandı.

A.A.: Bundan üç sene önce benzer konuları o zamanki İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü İsmail Karamut ile konuşmuştuk. O tarihe kadar irili ufaklı otuza yakın tekne bulunmuştu; aradan geçen sürede yeni tekne bulundu mu?

O tarihten günümüze kadar tekne sayımız otuz beş oldu. Otuz beş tekne 5. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar tarihlendirilen 35 tekne Bizans denizciliği hakkında çok önemli bilgiler verdi. Büyük bir Bizans filosu açığa çıkartıldı. Bunlar içinde çeşitli tiplerde, çeşitli büyüklüklerde tekneler var. Çok uzak ticari limanlar arasında çalışan tekneler var, daha kısa mesafeler için kullanılan tekneler var, balıkçılık için kullanılan tekneler var ve savaş tekneleri dediğimiz tekneler var.

A. A.: Bunlar daha aşağı kotlarda mı bulundu. Eğer öyleyse bunlar daha eski tekneler mi?

Biraz öyle diyebiliriz. Bu son üç yıl içinde özellikle bu yıl sonu açılan bir teknemiz var ki; yaklaşık M. S. 5. yüzyıl, yani erken Bizans dönemine tarihlendirilebilecek ve oldukça büyük bir tekne. Bunlarla ilgili Doç. Dr. Ufuk Bey'in çalışmaları var, gruplandırmaları var, tipoloji olarak tarihlendirmeleri var. Bu bulunan teknenin ticari amaçlı kullanılan bir yük gemisi olduğu ve açık denizlerde yer aldığı belirtildi çalışmacıları tarafından. Oldukça büyük; bizim kazı ekibimiz tarafından Titanic olarak isimlendirilen bir tekne... Mevcut genişliğinin yaklaşık 11-12 metre olduğu, uzunluğunun da, yani bizde mevcut uzunluğunun değil, çünkü parçalanmış bir hâlde bulundu, 30 metrenin üstünde olduğunu sanıyoruz. Bu, Yenikapı'da çıkartılan teknelerin en büyüğü diyebiliriz.

A. A.: Daha önceki yayınlardan çok meşhur olan, içinde amforayla beraber çıkan bir tekne daha vardı. Bu da öyle mi çıktı?

Hayır, bu öyle çıkmadı ama bunun içinden çıkan bir sikke teknenin tarihlendirilmesini kolaylaştırdı. 5. yüzyıla tarihlendirilen bir sikke bulundu teknenin kendi kaplama tahtaları arasında. Yine içinde, çevresinde çıkan malzeme bulunan amfora tiplerinden filan da 5. yüzyıla tarihlendirilen oldukça büyük bir tekne.

A. A.: Arkeolojik kazı programıyla devam eden metro ray inşaatı çalışmaları arasında bir uyumsuzluk var mı? Kazı çalışmaları-

na zaman açısından bir kısıtlama getirilmesi söz konusu mu?

Aslında yok diyebiliriz. Biz kazı çalışmalarımızı normal süresi içerisinde sürdürüyoruz onların bize sağladığı işçi imkânlarıyla... Tabii ki süreli bir iş yapıyoruz. Biz zaten bu kazıları kendi talebimizle yapmıyoruz, kendi iş programımızı kurgulayarak yapmıyoruz. Karşımızda bir proje var kentin ulaşımıyla ilgili ve bu proje nedeniyle ilgili bölge kurullarının verdikleri kararlar doğrultusunda. Biz kazıları arkeoloji biliminin kuralları içinde, bilimsel sistemler içinde yürütüyoruz. Bilimsel kurallarımızdan taviz vermeden çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Ancak karşı taraftan da açıkçası bu konuyla ilgili bize bir şey yok. Onlar da konunun öneminin farkındalar.

A.A.: Kaç kişiyle ve nasıl bir düzenle çalışıyorsunuz?

Marmaray civarında çift vardiya olarak çalışıyoruz. Sabah 8.00, akşam 17.00. Akşam 17.00'dan alıp gece 01.00'da bitiren bir ekip de var. Metro kısmında ise işverenin talebi üzerine tek vardiya olarak çalışıyoruz; sabah 9.00, akşam 17.00 cumartesi de dâhil olmak üzere. İşçi sayımız her iki tarafta yaklaşık üç yüz kadar. Kırkın üzerinde serbest arkeolog dediğimiz; çeşitli mesleklerden restoratör, konservatör, mimar, sanat tarihçisi, arkeolog olarak kırka yakın da ekip üyemiz var her iki tarafta çalışan. Ayrıca üç müze uzmanının denetiminde yürütülüyor bu kazılar.

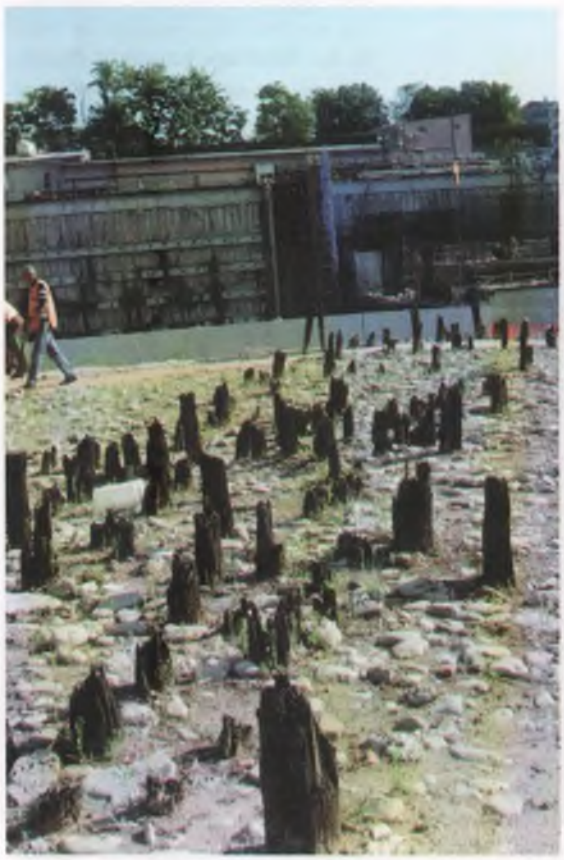
A. A.: Programı siz yapıyor olsaydınız daha farklı bir düzenleme yapardınız sanırım. Buradan şuraya gelmek istiyorum: Kurtarma kazısı ile normal bir kazıyı mukayese edersek, kurtarma kazısı ile bilimsel kazı arasında ne tür bir fark vardır?

Tabii eğer bu bir kurtarma kazısı olmayıp da bilimsel kazı olsaydı; ki bilimsel kazıları yapanlar düzenleyen bilim ekipleri ya da kazı başkanları kendi amaçlarını, beklentilerini bir programa oturtarak yapıyorlar. Bir yıl içerisinde kaç ay çalışacağı, çalışma süresi içindeki beklentileri, elde edeceği sonuçlar, ona yönelik onarımı, restorasyonu, konservasyon da planlayarak bir çalışmaya giriyorlar ve bu çalışma bir iki yıllık değil, daha uzun bir takvime oturtuluyor. Ama bizim bu kurtarma kazılarımızda ise böyle bir şansımız yok. Çünkü bir amaç için bir kazı başlamış oluyor ve bu kazının programı iş programıyla beraber yürüyor. Makinelerin gölgesi altında biz çalışmalarımızı gerçekleştiriyoruz. Dolayısıyla çift vardiya halinde çalışıyoruz, bir bilimsel kazı ekibi çift vardiya çalışmaz. Fazla mesai yapıyoruz yine bir bilimsel kazı ekibi fazla mesai yaparak çalışmaz. Çok yoğun çalışılan geniş alanlarda kontrolü elimizde tutmaya çalışıyoruz; bir bilimsel kazı ekibi dar alanlarda çok daha kontrollü ve dikkatli gitmeye çalışır. Ama biz 58.000 metrekare alanda kesintisiz olarak 2004 yılından beri kazı sürdürüyoruz ve yaklaşık +3 metreden -10 metreye kadar yaklaşık 13 metrelik kültür dolgusu kaldırdık. Bunlar kurtarma kazılarının avantajları ve dezavantajları olarak değerlendirilebilir. O nedenle bir bilimsel kazı yapılsaydı o kazı yedi yılda değilde belki on yedi belki de elli yedi yılda tamamlanırdı süreç olarak.

A. A.: Bu çalışmaların şeffaflığı konusunda geçmiş yıllarda basında takip ettiğim bazı şikâyetler vardı. Daha kolay ulaşılabilir olması, çalışmaların daha kolay takip edilebilir olması gibi... Küçükyalı'daki kazıda bir arkeopark yapılmış, oradaki çalışmaların daha şeffaf olduğunu düşünebiliriz. Öyle bir düzenleme yapılamaz mıydı?

Burada da bizim Marmaray -Yenikapı kazılarında da Küçükyalı'daki gibi bir proje var.

Özellikle Marmaray kazılarının gerçekleştiği bölümde 100 ada olarak isimlendirdiğimiz bölümde bu Theodosius Limanı'nın karada kalan kısmı özellikle en batı ucunda girintinin en yoğun olduğu kısımda karada kalan kısmı. Burada sürdürülen kazılarda M.S. 4. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar tarihlendirilen taşınmaz çeşitli kültür varlıkları bulundu. Neler var bunun içinde? Rıhtım var iskeleler var, surlar, hipojeler, geçitler vesaire. Bunlarla ilgili kurul yerinde korunmasına karar verdi ve bu alandaki DLH (Demiryolları, Limanlar ve Havameydanları İnşaat Genel Müdürlüğü) tarafından yapılacak istasyon yapıları iptal edildi. Daha sonra bu alanın kazısı tamamlandıktan sonra ilgili kurumlardan alınan raporlar doğrultusunda bu alanın üstü geçici olarak kapatıldı. Önce temizlendi, duvarlar gerekli ilk koruma önlemleri alındıktan sonra yüzeyleri jeotekstille, daha sonra dere kumu yani çeşitli kademelerdeki malzemeyle dolduruldu ve kapatıldı; koruma altında. Bütün bu alandaki çalışmalar tamamlandıktan sonra bunlar açılarak gerekli konservasyon, restorasyon çalışmaları yapıldıktan sonra bir arkeolojik park alanı olarak değerlendirilecek. Yine metro alanında M.S. 13. yüzyıla tarihlendirilen bir kilise yapısı ortaya çıkmıştı. Bu kilise yapısı da ilgili kurul tarafından yeniden kurulmak üzere kaldırılsın dendi ve bu karar doğrultusunda kilise yapısı yine ilgili

Lykos Deresi, limanı doldurdukça iskeleler ahşap kazıklarla denize doğru uzatılmış.

Fotoğraf: Ahmet Akşit.

teknik işlerin verdiği raporlar doğrultusunda kesilerek kaldırıldı; şu anda paketli olarak koruma altında. İleride yapılacak bir arkeopark alanında bu kilise tekrar kurulacak ve burası düzenlenerek bir arkeolojik park müze binasıyla birlikte yeniden ziyarete açılacak. Bizim de tabii talebimiz bu; ama bu süreç tabii biraz uzun sürecek.

A. A.: Yenikapı kazısının finansmanını hangi kurum sağlıyor? Bu çalışmalar hangi protokol çerçevesinde yürüyor?

Yenikapı kazısının finansmanı iki ayrı kurum tarafından sağlanıyor. Marmaray, Ulaştırma Bakanlığı tarafından finanse ediliyor. İstanbul Devlet Limanı Hava Meydanları Bölge Müdürlüğü var. O kuruma bağlı olarak gidiyor. Onların alt yüklenicileri müteahhit firmaları. Onlar bizim taleplerimizi karşılıyorlar. Yani biz "bu konuyla ilgili şu kadar işçi istiyoruz, şu kadar malzeme istiyoruz, şunun yapılmasını istiyoruz diyoruz", bütün maddi yönü yazışmalarla onlar tarafından karşılıyor. Metro kısmı ise İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın metro projesi kapsamında, yine belediye başkanlığı tarafından karşılanıyor.

A. A.: Ama kararları siz veriyorsunuz?

Kararları biz veriyoruz. Bu ilgili kurul kararlarından sonra bakanlık onaylarından ve ruhsatları alındıktan sonra bakanlığımızın onayıyla dönemin müze müdürü yetkilendirilmiş. Bu ilgili kurumlarla müzemiz arasında protokoller yapılmış. Kazının ne şekilde yürüyeceği, denetimlerinin nasıl yapılacağı, çıkan malzemelerin ne şekilde korunacağına ait bir dizi protokol için de detaylar belirtilmiş.

A. A.: O zaman oradaki kazının başında Metin Gökçay Bey vardı. Şu anda kim var?

Müzemize bağlı olan bütün kazıların başkanlığı müze müdürlüğü denetiminde yapılıyor. Alanda ise müzemizin uzmanlarına sorumluluk veriyoruz. Bir alan sorumlusu oluyor. Ona bağlı olarak diğer müzeci arkadaşlar çalışıyor. Müzeci arkadaşların sorumluluğunda da serbest arkeolog dediğimiz her türlü özlük hakları, ücretleri vs. firma tarafından verilen ama bize bağlı olarak çalışan, bizim sevk ve yönetimimizde olan kazı ekibindeki arkeolog arkadaşlarımız çalışıyor. Başlangıçta Metin Bey metro kısmının da Marmara kısmının da alan sorumlusu olarak görev yapıyordu. Metin Bey emekli olup ayrıldıktan sonra bir başka müze uzmanımız Yaşar Anılır Bey alan sorumlusu olarak devam etti. Şu anda başlangıcından itibaren orada çalışan arkeolog Sırrı Çömlekçi alan sorumlusu olarak kazı alanında çalışıyor. Yine müzemiz uzmanlarından Mehmet Ali Polat metro bölümünde çalışıyor. Topkapı Sarayı uzmanı Emre Öncü de alanda görev yapıyor.

Şimdiye kadar neler yaptık ondan da bahsetmek isterim. 2004 yılından beri devam ediyor ama bir defa 2007 yılında "Günışığında İstanbul'un 8000 Yılı" adlı bir sergi yaptık. Bu serginin bir kataloğunu çıkarttık. Bunun İngilizcesi de çıkacak. Yine 2008 yılında ilk bilimsel sonuçları bilim dünyasıyla paylaşmak için bir sempozyum yaptık. Bu sempozyumda da bütün bu alanda çalışan bilim insanları elde ettikleri sonuçları sundular. Bu sempozyumun bildiri kitaplarını 2010 yılında 2010 ajansının katkısıyla bastırdık. 2010 yılının Mart ayında bu alanda çıkan buluntuların, taşınmazların ne olacağına ve geleceğine yönelik bir seminer yaptık. Bunu da JICA (Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı) yani projenin Japon ortaklarının da katkılarıyla müzemizde bir günlük seminer halinde basının ve ilgililerin önünde bir tartışma ortamı yaptık ve bu konu tartışıldı. Onun da bir kitapçığı çıkacak. Bununla ilgili yaptığımız çalışmalar çeşitli makaleler, bilimsel çalışmalar, duyurular yapıldı. Paris'te 2009 yılı içinde açılan Türk Mevsimi kapsamında açılan "Bizans'tan İstanbul'a" adlı sergide Marmaray kazısıyla ilgili ayrı bir salon açıldı. Orada da buluntular sergilendi. Bununla ilgili çeşitli sergi kataloğunda makaleler yayınlandı. Şu anda Sabancı Müzesi'nde gösterimde olan sergide de Yenikapı'ya küçük çaplı da olsa yer verildi. Buluntularımız orada da sergileniyor. Önce bahsetmiştim Üzlifat Özgümüş camlar üzerine çalışıyor. Dendrokronolojisi yani ahşaplardan tarihlendirmeyle ilgili Orman Fakültesi'nden Ünal Akkemik ve ekibi çalışmalar sürdürüyor. Cornell Üniversitesi'nden Peter Ian Kuniholm ve ekibi dendrokronoloji çalışmalarını, bu ahşapların yaşlandırılmasıyla ilgili çalışmaları sürdürüyorlar. Onlar çeşitli bildiriler, konferanslar verdiler. Geçen kış, ayda bir, Marmaray ile ilgili bizimle çalışan bilim insanlarımızı, araştırmacıları çağırdık. Bunlara konferanslar verdirttik. Elde ettiğimiz bilgileri de toplumumuzla paylaşmaya çalıştık.

A. A.: Japon ortakların Marmaray'daki tutumları konusunda...

Onların bizimle direkt bir ilişkisi olmadı, onlar tamamen inşaatın teknik boyutuna yönelik çalışıyorlar. Bizimle herhangi bir temasları yok. Onun için herhangi bir yorum yapamayacağım. Ama onlar da ilgililer tarihe, özellikle bu kazıları ve buluntuları yakından takip ediyorlar, ilgi gösteriyorlar. Bu son yapılan seminer de onların önerisiyle yapıldı. İstanbul'da 2010 yılının Japon yılı olarak kutlanması çerçevesinde bu etkinliğe maddi olarak destek oldular ve yayınını vesairesini onlar yapıyor.

A. A.: Şimdiye kadar söylediklerinizin içinde var ama detaylandırmak için tekrar soruyorum. Yurtdışındaki üniversitelerden bu konuyla ilgili talep var mı?

Yurtdışında basın yayın yoluyla çok duyurular yapıldı, belgeseller çekildi. Dışarıdan yoğun bir ilgi var. Kazı alanımız kent içinde, burada kazı yapmanın sıkıntıları var. Ama öte yandan bu kapalı bir bilimsel ekip kazısı olsaydı ya da tamamen kurtarma kazısı değil de uzun süreli bir bilimsel kazı olsaydı, kendi için-

de kapalı bir çekirdek içinde devam edip gidecekti. Ancak kazı başkanı bilgi verirse basın bilgilenecekti. Ama bizim kazımız kent içinde kent arkeolojisiyle ilişkilendirilen bir kazı, büyük bir ulaşım projesi sonucu gelişen bir kazı olması nedeniyle de yerli ve yabancı basının da yerli ve yabancı bilim insanlarının da ilgisini çekiyor. Kazı alanımızda hemen hemen her gün konuyla ilişkili bir bilim heyeti, bir bilim insanı ziyaret ediyor. Onlar gezdiriliyor ve kendilerine kazıyla ilgili bilgi veriliyor. Yani kazımız sürekli takip altında.

A. A.: Geçen geldiğimde kazı alanına da gitmiştim, çok miktarda kırık testi, çanak, çömlek vs. vardı. Onların çuvallara doldurulup zeminin derinleştirildiği yerlere konup üstünün kapatıldığını hatırlıyorum. Bu normal bir uygulama mı?

Şimdi bu son iki yıl içinde böyle bir uygulama yapmadık. Bu uygulamayla biz biraz gündeme geldik. Normalde şimdi çıkan malzeme- binlerce binlerce malzeme çıkıyor- bu liman alanında, dolgu alanında çıkıyor, çeşitli dönemlere ait alt alta üst üste karışmış olarak malzemeler çıkıyor. Bu malzemeler yine plan kareler içinde bu 58.000 m² alan beşe beşlik grid kareler dediğimiz plan karelere bölünüyor ve her plan karenin ismi var. Bu bulunduğu plan karelerdeki künye bilgileriyle toplanıyor. Dikkat ettiyseniz, sepetlere konuluyor, plastik kutulara konuluyor, onların üstlerinde birer etiketleri var. Etiketlerde bulunduğu tarih, bulunduğu konum, bulunduğu tabaka, bulunduğu plan karenin adı, özellikleri yazılı. O şekilde atölyeye gidiyor. Atölyede o malzeme tek tek yıkanıyor. Yıkandıktan sonra yine bu uzman arkadaşlar tarafından o malzemenin dokümantasyonu yapılıyor. Nedir? Birbirini tamamlayan parçalar, profilli olan parçalar tamamen ayrılıyor. Onlar ayrı bir işlemden geçiyor. Hiçbir yere oturmayan 2860 sayılı yasa kapsamında tespit ve tescile tabi olmayan birçok şey de çıkıyor bu alanda. Yani hepsi bir bilimsel veri verecek diye kayıtlı belgeler değil. Bunun dışında hiçbir özellik taşımayan amorf dediğimiz parçalar. Bunlar da yine dönemsel özellikleri biliniyorsa tamamen dokümantasyonları yapılıyor. İstatistikleri toplandıktan sonra kendi künye bilgileriyle çuvallanıyor. Ondan sonra bunlar belirli bir yerde toplanıyor, yine bakanlığımızın izin ve onayıyla alanda kazısı yapılmış olan ve üstüne inşaat yapılmayacak olan bölgelere hendekler açılıyor. Jeotekstille kapatılıyor ve bu malzeme onların içine konup üstü kapatılıyor ve plan kareleri paftalarına işleniyor. Bulunduğu kotlar, aynı zamanda koordinatları veriyor. Yani bence bunlar artık bilimsel değer taşımıyor ama olur ya ileride birileri bunlara bakayım çalışayım der diye bu işlemi yapıyoruz. Yani artık çok fazla bilimsel veri elde edebileceğiniz malzeme değil ama yine de her ihtimale karşı biz onları belli yerlerde belli koordinatları olan alanlarda topluyoruz. Çünkü başka türlü bununla başa çıkılacak gibi değil. Şunu da belirteyim son iki yıldır böyle bir şey yapmıyoruz. Hepsini orada büyük bir depomuz var. Oraya yığmış durumdayız. İlerde ne olacak onu bende bilemiyorum. Bütün kazılarda da sistem budur aslında. Yani çıkan bütün bu malzemenin tümünün burada korunması imkânsız. Çalışılması da imkânsız.

A. A.: Kurtarma kazısı değil de normal bir kazı olsaydı?

Normal kazılarda da yöntem bu. Biz bunu hangi alanda yapıyoruz. Neolitik dediğimiz tabakadan çıkan hiçbir parçayı atmıyoruz. Ama liman alanındaki dolgu alanından gelen binlerce parça var, orada yıkanmayı, dokümantasyonu bekleyen 10.000 tane parçamız var sepetlerde.

Koyu füme killi bölgede yoğun çalışma.

Süleymen Kara- Bekir Köker.

A. A.: Aklıma takılan bir şey de zeminin bir kısmı bu parçalarla doluydu.

İşte limanın tabanı, orayı da kazıyoruz. Limanın tabanına yaklaştıkça o taban dolgusunun üzerine oturmuş olan parçalar bunlar. Atılmış.

A. A.: Sanki Bizans zamanında kasten yapılmış, dolgu malzemesi gibi.

Kasten değil. 1000 yıllık bir süreçte onlar oraya atılarak birikmiş. Gemiler batmış, amforalar kırılmış, Lykos Deresi'nin taşımış olduğu alüvyonlarla dolmuş, yine fırtınalarla altüst olmuş ve orda birikmiş parçalar bunlar, limanın tabanında birikmiş. Onun içinde Bizans'ı var, Roma'sı var, Helenistik'i var. Yani çeşitli malzemeler var. Durum böyle.

3 Yıl Sonra Yenikapı Kazı Alanı

AHMET AKŞİT

Yenikapı'da toplam 58.000 m²'lik kazı alanında arkeologların çalıştığı mütevazı ofisin önündeki gölgelikte ahşap sıralarda kazı alanı sorumlusu Sırrı Çömlekçi'nin yardımcılarından Mehmet Ali Polat'tan kazının son durumuyla ilgili bilgi alıyorum. Kazı alanını 3 yıl aradan sonra ikinci ziyaretim. Sözünü ettiğim ofis kazı alanına hâkim bir noktada bulunuyor.

Surlardan denize doğru uzayan iskele benzeri iki taş yapının nasıl korunacağı önemli bir mesele olarak ortada duruyor.

Fotoğraf: Ahmet Akşit.

Bizans buluntuları arasında üç delikli taş çapa hemen göze çarpıyor.

Fotoğraf: Ahmet Akşit.

Ofisin hâkimiyeti kısmen çelik profiller üzerinde yükseltilmiş bir platformda bulunmasından ama esas olarak kazı alanının kazı ekibi tarafından teras teras alçaltılmış olmasından kaynaklanıyor. Hemen önümüzdeki bölgede yoğun Bizans buluntularının testi, çömlek kırıkları, taş çapa vs. çıktığı alan uzanıyor. Bu alan yaklaşık -2,5 metre kotuna kadar kazılmış. İlerde halen işçilerin kazdığı alan kademe kademe daha da derinleşiyor ve -8 metre kotuna ulaşıyor. Bu geniş alan koyu füme renginde bir kille kaplı. Kil, hayvan kemikleri, bir mezar ve başka buluntular uzmanların neolitik dönemde kıyı çizgisinin çok daha ileride olduğu sonucunu çıkarmasına temel teşkil ediyor. Mehmet Ali Polat kazılara kültürel buluntular bitinceye kadar devam edildiğini söylüyor ki, bu sınır da şimdiye dek bölgede edindikleri kazı tecrübelerinden yaklaşık -8 metre olduğu yönünde.

Ofisin önündeki alanın bir kısmını ilerideki daha derin alandan 2-3 metre yüksekliğinde yaklaşık 10 metre uzunluğunda bir duvar ayırıyor. Bu duvar önündeki ve arkasındaki bölgenin kazılmasıyla kendiliğinden ortaya çıkmış. Duvar yapmak için pratik bir yöntem değil tabii ama zaten amaç duvarın kendisi değil. Amaç böyle duvar gibi bir toprak parçasını kazmayıp koruyarak zeminin derinlemesine kesit profillerini alabilmek. Duvar yıkılmadan kazı alanına gelen talihli ziyaretçiler de bir bakışta Bizans'a ve daha eski dönemlere inebiliyor.

-8 metre kotuna kadar kazılmış killi bölgenin sınırında metro inşaatı başlıyor. Metro inşaatının yapıldığı alanın kazısı daha önceden yapılmış ve inşaata teslim edilmiş. 3 yıl önce geldiğimizde bu alanda neredeyse ondan fazla antik teknenin yapay olarak nemlendirilen naylon çadırların içinde kaldırma çalışmaları yapılıyordu. Burası Üsküdar'dan gelen metro tünelinin yüzeye çıktığı alan, yani ilgililerden izin alabilirseniz tünelden yürüyerek Üsküdar'a gidebilirsiniz, tabii bir izin de çıkışta almak gerekecek.

Arkeologların çalıştığı ofisin iki yanında surlarla 90° açı yapacak şekilde eski deniz çizgisine doğru uzanan, büyük taş iskeleleri andıran iki yapı var. Bu yapılardan sol taraftakinin önünde yine eskiden denizin doldurduğu alana doğru uzanan ahşap kazıklar var. Kazı derinleştikçe bu antik kazıklar ortada kalmış. İlk bakışta sıklıklarından, kalınlıklarından ve lokasyonlarından iki ayrı dönemde çakılmış oldukları anlaşılıyor. Herhalde Lykos Deresi zemini doldurup tekneler yanaşamaz hale geldikçe iskeleler denize doğru uzatılmış. Büyük taş iskeleleri andıran yapıların geleceği belirsiz, zira burada da metro inşaatı çalışmaları başladığında bölge tümüyle boşaltılacak ve bu büyük yapıları başka bir yerde korumaya almanın kolayca verilecek bir karar olmadığı söylendi.

İskele kalıntılarının bulunduğu bölgeden kuzeye, son bulunan ve arkeologların *Titanic* dedikleri tekneye giderken zeminde deniz kabuklarıyla birlikte yatan binlerce testi, çanak, çömlek parçalarına basmamak için çaba göstermeniz gerekiyor. Bunların arasında beyaz taştan yapılmış 3 delikli çapa derhal göze batıyor.

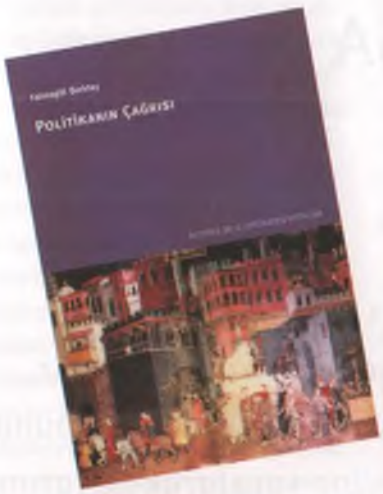
Alanda onlarca işçi çalışıyor. Bir kısmı küçük darbelerle killi toprağı kazıyor, diğerleri küreklerle el arabalarına dolduruyor, bir başka grup çıkan toprağı el arabalarıyla ilk elden geçirileceği yere taşıyorlar. Arkeologlar ve müze uzmanları bu kadar geniş bir alanda, böyle kalabalık bir kadro ile yürütülen kazıda kontrolü kaybetmemek durumunda.

Kazı alanını boydan boya geçip *Titanic*'in bulunduğu ve yapay olarak nemlendirilmiş çadıra ulaşıyorum. Tekneleri kaldırmakla görevli ekipten Namık Kılıç boyu yaklaşık 35 metre ve genişliği 10-12 metre tahmin edilen ve şimdiye kadar kazılarda bulunan en büyük tekne olan *Titanic*'in 5. yüzyıl ortalarına tarihlendiğini söylüyor. Tarihlendirmeyi kolaylaştıran bir başka faktör de teknenin kaplama tahtaları arasında bulunan bir sikke. Bu büyüklükte bir teknenin salmasının da derin olacağı düşünülürse battığı tarihte, yani 5. yüzyıl ortalarında limanın henüz Lykos Deresi tarafından doldurulmadığı tahmin edilebilir. *Titanic* kazı alanında bulunan son teknelerden, ondan başka henüz tümüyle toprak altında olan iki tekne daha var.

Alanda yaptığım temaslar sırasında Zeynep Kızıltan'ı doğrulayacak şekilde yabancı üniversite ve yabancı ekiplerin çalışmalara yoğun ilgi gösterdiklerin öğreniyorum. Şimdiye dek iki ekip iki ayrı belgesel film çekmiş. "İlginin yoğun olması doğal, zira kendi kültürleri" dedi teknelerin kaldırılması ve korunmasıyla sorumlu ekipte çalışan bir master talebesi. Cevaben "Aynı zamanda bizim kültürümüz, hatta bir Alman'a göre daha çok bizim kültürümüz" dedim. Yadırgar bir şekilde baktığını fark edince kaldırmaya uğraştıkları nesnelerin yani teknenin etimolojik kökenini (τεχνē τεχνη) ve bizim onlara Türkçede hâlâ Yunanca kökenli kelimeyle "tekne" dediğimizi hatırlattım.

Kazı alanını terk etmeden son kez kara tarafında yükselen beton, çelik ve camdan oluşan çağdaş binalara ve bunların altına doğru uzayan Bizans kalıntılarına göz attım. Bu zaviyeden bakınca tarihi yarımadayı kocaman bir höyük gibi düşünebiliyorsunuz. Kazı alanı da burada açılmış ve kısa süre sonra kapanacak bir göz sanki.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

POLİTİKANIN ÇAĞRISI

FATMAGÜL BERKTAY

344 Sayfa, ISBN: 978-605-399-160-1

Fatmagül Berktay, insanın kolektif varoluşunu ve eylemini düzenlemeye hizmet eden en önemli araçlardan biri olan politikayı sahiplenmenin, onun geçmişle ve gelecekle olan bağlantısını kurmanın, bugünü anlamlandırmamız ve içinde yaşadığımız koşulları bir "kader" olarak kabullenmeyerek kendimizi gerçek birer özneye dönüştürebilmemiz açısından vazgeçilmez olduğunu savunuyor ve politikanın Aristoteles'ten Hannah Arendt'e ve çağdaş feminist siyaset teorisine uzanan meraklı serüvenini izliyor.

ULUSLARARASI EKONOMİK BÜTÜNLEŞME
KURAM, POLİTİKA VE UYGULAMA
AB VE DÜNYA ÖRNEKLERİ

CANAN BALKIR

598 Sayfa, ISBN: 978-605-399-161-8

Canan Balkır tarafından hazırlanan *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme – Kuram, Politika ve Uygulama* adlı bu çalışma, bir yandan bütünleşme kavramının tarihsel gelişimini ve şekillenişini anlatırken, bir yandan da dünya üzerinde başta Avrupa Birliği olmak üzere bugüne kadar kurulmuş birliklerin oluşumunu ve yapısını açıklayarak, bu birliklerin küresel ekonomi içindeki yerlerini ve önemini anlamamızı sağlayacak bilgiler veriyor.

HEGEL ESTETİĞİ VE EDEBİYAT KURAMI 1

ONUR BİLGE KULA

356 Sayfa, ISBN: 978-605-399-161-8

Alman filozof Weischedel'in deyişiyle dünya tinini kişiliğinde somutlaştıran Hegel'in yirmi ciltlik toplu yapıtları üzerine estetik-kuramsal irdeleme yapan Onur Bilge Kula, toplam üç cilt olarak tasarladığı bu eserinde, Hegel felsefesini edebiyat açısından ve edebiyatı temel alarak okusa da, genel anlamda estetik kavramını göz önünde bulunduruyor. Bu çerçevede Hegel estetiği müzik ve resim dolayımında da tartışılıyor. Kula, ayrıca bu çalışmasında Hegel'in 1797 yılında kaleme aldığı "Alman İdealizminin Dizge Programı"nı da tam olarak Türkçeye kazandırıyor.

YİRMİ YIL KRİZİ 1919-1939

EDWARD HALLETT CARR

242 Sayfa, ISBN: 978-605-399-161-8

E.H. Carr, geleceğin barışını kuranlara adadığı bu kitabında iki dünya savaşı arasında geçen yirmi yılı farklı değerlendiriyor. Hem gerçekçi hem de ütopyacı yaklaşımları eleştiren Carr, uluslararası dengelerin ele alınmasında nasıl bir perspektif geliştirebileceğimizi tartışıyor. Uluslararası siyaset biliminin henüz ayrı bir disiplin olarak ele alınmadığı bir dönemde yazılan eser uluslararası siyaset bilimini ayrı bir çalışma alanı olarak kuran temel bir kitap niteliğinde.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNT**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**

BİR BİYOGRAFİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

İBRAHİM EDHEM PAŞA RUM MUYDU?

EDHEM ELDEM

Sorulması gereken Edhem Paşa'nın Rum olup olmadığından çok, bu kimliğini neden gizleme ihtiyacını duymuş olabileceğidir. Edhem Paşa büyük ihtimalle bir tür tutarlılık arayışıyla erken yaşta kendisine dayatılmış olan yeni kimliği ve buna bağlı olarak ulaştığı mevkileri meşru kılacak özgeçmişi kendine yaratarak hayatını "normalleştirmek" ihtiyacı duymuş olabilir. Edhem Paşa'yı bir tür "ahir zaman devşirmesi" haline getiren durum, 19. yüzyılda giderek yerleşen modern kimlik, modernlik, vatandaşlık gibi meffhumlarla çelişen anakronik ve arkaik bir istisnaydı.

Başlıkta yer alan sorunun büyük ölçüde retorik olduğunu hemen söylemeliyim. Aslına bakılırsa, genellikle "Sakızlı" diye anılan İbrahim Edhem Paşa'yı pekâlâ tanıdığımızı iddia etmek mümkündür. Hatta onu tanımanın ne derecede önemli olduğu da rahatlıkla tartışmaya açılabilir. Tanzimat dönemi ricali arasında sayılabilecek "önemli" şahsiyetleri sıralayacak olursak, Edhem Paşa'ya pek de başlarda sıra gelmeyeceği kesin gibidir.[2] Şunu kabul etmek gerekir ki eğer bugün Edhem Paşa hâlâ hatırı sayılır ölçülerde adı geçen ve zikredilen bir şahsiyet ise, bunun sebebini kendi kariyerinden veya başarılarından çok, Osman Hamdi Bey'in babası olmuş olmasında aramak gerekir. Ressam, arkeolog, müzeci gibi sıfatlarla Osmanlı ve Türk kültür tarihinin en önemli "kurucu" şahsiyetlerinden biri olarak bilinen Osman Hamdi Bey'in şanı, şöhreti ve giderek önem kazanan Batıcı/milliyetçi tarih kurgusu içinde kendisine biçilen öncü rolü, birçok açıdan babasına da yansımış, birçok yazarın gözünde Edhem Paşa, Osman Hamdi Bey'in biyolojik babası olmanın ötesinde, bu aykırı, yenilikçi ve Batılı şahsiyetin oluşumunda önemli bir rol oynamış bir kişi olarak hatırlanmış, gerektiğinde de tarihçiliğimizde epey bir geçerliliği olan "olsa olsa" yöntemiyle bu role yakıştırılmıştır.

Hüsrev Paşa'nın 1831'de Fransa'ya okumaya yollanan dört kölesi: (soldan sağa) Edhem, Abdüllatif, Ahmed ve Hüseyin.

Fransız kadın sanatçı Flora Tristan tarafından çizilmiş portre.

Edhem Paşa'yı ilginç kılan diğer bir özelliği de Sakızlı Rum olarak dünyaya gelmişken sadrazamlığa kadar yükselebilmiş köle kökenli bir Müslüman bürokrat olarak kariyerini gerçekleştirmiş oluşudur. Daha sonra da gösterileceği gibi aslında kesin herhangi bir kanıta dayanmayan bu bilginin birkaç açıdan ilgi çektiği

anlaşılmaktadır. Bunların herhalde en barizi, 16. yüzyılda devşirme yoluyla sıklıkla rastlanan bir durumun 19. yüzyıla gelindiğinde tabii ve alışılmış olmaktan çıkıp, anakronik denebilecek derecede garip kaçmasıdır. İkincisi ise aslında yukarıda zikrettiğimiz Osman Hamdi Bey meselesiyle bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bağlantılıdır: Batı medeniyet modelinin kabul ve uygulanmasında önemli bir rol oynamış, üstelik bunu kısmen Yunan medeniyetinin kalıntılarına dayanan arkeolojik kazılar ve müzecilik yoluyla gerçekleştirmiş olan bir kişinin babasının Rum olmuş olabileceği, neredeyse bir genetik varsayımı doğrulayan bir olgu olarak görülebilmiştir.

Nihayet, Edhem Paşa'nın şöhretine katkıda bulunmuş olan üçüncü bir etken, henüz on iki yaşlarındayken kendi gibi Hüsrev Paşa'nın kölesi olmuş olan üç gençle Avrupai bir eğitim almak üzere Fransa'ya yollanmış olmasıdır. 1831'de gerçekleşen bu seyahate genellikle verilen simgesel mana ve önem büyüktür, zira Müslüman çocukların devlet eliyle veya ricalden birinin kararıyla Batı'da eğitim görmesinin bilinen ilk örneğidir. Bu da Tanzimat ile belirginleşecek olan Batılılaşma hareketinin başlangıcının çarpıcı bir işareti olarak algılanmaktadır. Bu dört çocuk arasında Edhem'in ileride en yüksek mevkie gelecek olması onun arkadaşlarını gölgelemesine ve dolayısıyla en manidar örnek olarak devamlı bir şekilde zikredilmesinin arkasında yatan önemli bir etkendir. Ancak bu durum bir de Edhem'in diğer özellikleriyle birleştirilince ortaya çıkan manzara giderek mantıklı bir hal almaktadır: Rumluk, kölelik, Fransa'da uzun ikamet, mühendislik eğitimi, bilim insanı profili ve bir kez daha oğlu Osman Hamdi Bey'in, hatta diğer oğulları Halil Edhem ve İsmail Galib'in de fen ve sanat alanlarında temayüz etmiş kişiler oluşu... Edhem Paşa'nın hayat hikâyesi bir tür başarılı Batılılaşma öyküsünün özeti haline gelmektedir.

Burada Edhem Paşa biyografisini tekrar ele almak istememin birkaç nedeni vardır. Her şeyden önce itiraf etmeliyim ki kendim de yukarıda tenkit eder gibi olduğum duruma düşmüş bir tarihçiyim. Bir müddettir Osman Hamdi Bey'in hayatı üzerine yaptığım araştırmalar ve ortaya koymayı ümit ettiğim hayat hikâyesi beni ister istemez babası Edhem Paşa'yla da ilgilenmeye sevk etmiştir. Osman Hamdi Bey'e olan ilgimin ağırlıklı olarak zihniyet tarihine ve Batılılaşma olgusuna odaklanması ise bu bağlantıyı daha da önemli kılmıştır. Ancak burada ele almak istediğim asıl mesele, uzun vadedeki bir biyografik araştırmanın odağındaki bir kişinin hayatını incelemekten çok, bu geçmişin muğlak kalan bir noktası üzerinden geliştirilecek bir tartışmayla ülkemizin tarihçiliğindeki biyografik yaklaşımlarla ilgili bazı sorunlara işaret etmek, Edhem Paşa hakkında "bilinmeyenler" üzerine eleştirel bir bakış açısıyla bir tür örnek vaka incelemesi yapmaktır. Bunu yaparken de günümüze kadar "teracim" ve biyografi yazarlarının bırakmış olduğu anlatımları birbirleriyle mukayese ederek ve ilişkilendirerek eleştirel bir okumaya tabi tutmayı, ardından da şimdiye kadar kullanılmamış olan kaynaklardan - ağırlıklı olarak arşiv vesikaları ve yabancı belgeler - yararlanarak bu kısa biyografik kesiti tamamlamak, düzeltmek ve imkân dahilinde, olası bir gerçeğe mümkün olduğu kadar yaklaştırmaya çalışmaktır.

Biraz önce belirttiğim gibi amacım Edhem Paşa'nın bütün hayatını tekrar ele almak yerine sadece muğlak ve meşkûk kalmış olan bir tarafını incelemek olduğuna göre, 1818 civarında olduğu tahmin edilen doğumuyla 1839 olduğu kesin gibi kabul edilen ülkeye dönüşü arasındaki 20 kadar senelik çocukluk ve gençlik yıllarıyla kendimi sınırlamak niyetindeyim. Daha da somut bir anlatım gerekirse, özellikle önemli olduğunu varsaydığım tek bir ana noktanın etrafında inşa edilecek bir araştırma söz konusudur. Bu nokta ise en basit ifadesiyle Edhem Paşa'nın Rum olup olmadığı meselesi olarak özetlenebilir. Konuya girmeden önce ise, Edhem Paşa'nın hayat hikâyesini ele almış olan çok sayıdaki yazının arasında bence hâlâ en mükemmeli sayılabilecek olan İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Sadrâzamlar* isimli eserinde yer alan 35 sayfalık biyografinin ilgilendiğim dönemi kapsayan dört sayfalık kısmı olduğu gibi aktarmanın iyi bir başlangıç zemini oluşturacağını düşünüyorum:[3]

Edhem Paşa gerçekten de dört-beş yaşlarında yaşadığı ortamın mahvına sebep olmuş bir katliama tanık olmuş, ailesinin belki gözü önünde yok oluşunu görmüş, ardından da hoş şartlarda olmayacağını tahmin edebileceğimiz bir esaret dönemi geçirmiş idiyse, bu travmayı hafızasından olmasa bile simgesel olarak kimliğinden silmek için elinden geleni yapmış olabilir.

"İbrahim Edhem Paşa, takriben 1818'de [1234 H.] Sakız'da doğdu. Sakız reayası tenkil edildiği sırada esir olarak İstanbul'a getirildi. Kapudanı Derya Hüsrev Paşa tarafından satın alındı. Dairesinde emsali kölelerle beraber terbiye edildi.

Oğlu Halil Bey -vaki olan taleb üzerine- yazdığı tercemei hal varakasında[4] "İkinci Mahmud'un seraskeri, kapudanı deryası ve sadrı âzamı[5] olan Mehmed Hüsrev Paşa'nın âdemlerinden Hacı Efendi isminde biri, Edhem'i Karadeniz'in Anadolu sahillerinden bir yerde bularak bir yaşında olduğu halde paşanın konağına getirmiş ve bu öksüzü paşanın hanımı evlâd gibi severek büyütmüş idi. Edhem, Anadolu sahilinin han-

Edhem Paşa (oturan) ve üç oğlu (soldan sağa) Halil Nesib (Halil Edhem), İsmail Galib ve Mustafa Mazlum (Muharrem 1285/ Nisan-Mayıs 1868).

Yazarın arşivi. Paşanın en büyük oğlu Osman Hamdi bu tarihte henüz Paris'tedir.

gi tarafından geldiğini ve babasının adını bilmez, yalnız Çerkes dağları eteklerinden getirildiğini zannederdi" diyor.

"Bir yaşındaki masumun "Çerkes dağları eteklerinden getirildiğini zan" etmesi hayali muhal hükmünde olduğundan bu, üstünde durulacak bir madde değildir.

"Hayat" ansiklopedisinde "M. S." İmzalı makalede "Sakızlı olduğu söyleniyorsa da bu yanlış bir rivayetdir" diye indi bir hükmi kat'i verildikden sonra - Halil Bey'in söylediği gibi - "Hüsrev Paşa'nın kâhyası, bu kimsesiz çocuğa Karadeniz sahilindeki memleketlerden birinde tesadüf etmiş ve henüz bir yaşında iken onu paşanın konağına getirmişdir" deniliyor.

Paşanın bazı aşinalarından işitdiğimize göre: Pek küçük iken İstanbul'a getirildiğinden hangi memlekete mensub olduğunu bilemeyüb fakat Karadeniz boğazından geldiğini söyler ve kendine karabet iddia edenleri red eyler imiş. Halbuki o zamanlar Sakız'da Hıristiyan akrabası mevcudmuş.

Kitâbü'l-Akdü'l-Semin fi Tarihi Erbaati Selâtin isimli eserden naklen *Hızâneti'l Eyyâm fi Terâcimü'l-İzâm*'da deniliyor ki:

"Sakız adasında bir Yunanlı ana ve babadan doğdu. 1822'e Yunan İstiklâl harbinde bu adada muharebeler cereyan etdiği esnada Türklerin esir etdikleri kimselerden biri de o idi. İstanbul'da köle olarak satıldı. Hüsrev Paşa iştira etdi. Onun aslı Çerkesdir de denilmişdir."

Edhem Paşa'yı pek iyi tanıyan Mahmud Celâlüddin Paşa *Mirat-ı Hakikat*'da "Sakızlı ve Rumiyülasıl olub sadr-ı esbak Hüsrev Paşa'nın kapudanlığında Sakız reayası tenkil edildiği esnada esir olarak getirilmiş..." diyor ki rivayetlerin en doğrusu olsa gerekdir.

Malum olduğu üzere Hüsrev Paşa, kölelerini ve sair kimsesiz çocukları konağında talim ve terbiye etdirir ve yetişdiklerinde büyük memuriyetlerde istihdamlarına delâlet ederdi.

O çocuklardan Hüseyin, Ahmed, Abdüllatif ve Edhem'i - bütün masraflarını tesviye ederek tahsil etdirmek üzere - Paris'e göndermeği kararlaşdırdı. O esnada kendi kapudanı derya bulunduğundan Ayineli Kavak köşkünde Sultan Mahmud'a takdim etdi.

1830'da [1246 H.][6] Fransız müsteşriklerinden Amédée Jaubert ile birlikde bir yelkenli gemiye bindirdi. Kırk günde Marsilya'a vardılar.

Paris'e vusullerinde evvelâ Fransız lisanını öğrenmek üzere "Institution Barbet" isimli leyli mektebe kaydolundular.[7]

Edhem oradan şahadetname aldıkdan sonra 1835'de [1251 H.] Paris maadin mektebine girdi. 1839'da [1255 H.] sınıfının birincisi olarak diploma aldı.

Rivayet olunduğuna göre: İmparator üçüncü Napolyon, yüksek mekteblerden sınıfının birincisi olarak çıkanların şerefine ziyafet vermeği itiyad eylediğinden Edhem'i davet etdi. Taamın sonunda bir kaç sözle taltif eylediğinden Edhem, kıyam ve güzel bir nutuk irad etdi. Bir kelimede hata etdiğini anlamasiyle nutkun sonunda kendi bir ecnebi olduğundan kelime hatasının afvini istirham eyledi. İmparator mahzuz olarak 'Ben, böyle bir hatayı bir ecnebi içün değil, bir Fransız içün de afv ederim' dedi.[8]

Orta Avrupa'da seyahat ederek fenni tedkikatda bulundukdan sonra Triyeste yoliyle İstanbul'a döndü."

İbnülemin'in bu anlatımını "mükemmel" olarak nitelerken kastım, içerdiği bilgilerin doğruluğundan çok, genel olarak teracim geleneğini ve üslubunu bütün kuvvetiyle aktarabilen bir kalemin kuvvetine ve çok sayıda yazılı ve sözlü kaynaktan faydalanmayı ve aynı zamanda bunları eleştirel (hatta bazen müstehzi) bir şekilde süzmeyi bilen bir zekâya

dikkat çekmektir. Yoksa, biraz sonra da görüleceği gibi, İbnülemin'in bu anlatımında hatalar mevcut olduğu gibi, arşiv vesikalarını veya yabancı bazı kaynakları göz ardı etmek gibi bazı eksiklikler olduğu muhakkaktır. Tek bir örnek vermek gerekirse 1830'larda III. Napolyon'un imparator olabileceğini düşünebilmek için Fransa tarihinden epeyce bihaber olmak gerekir... Ancak bizi ilgilendiren konuların birincisi, yani Edhem Paşa'nın menşei ve Hüsrev Paşa'nın konağındaki kölelik dönemiyle ilgili olarak İbnülemin gayet metodik bir şekilde çalıştığını göstermekte, ilk önce mevcut rivayetleri sıralamakta, ardından da Rumluk/Sakızlılık hikâyesinin kendince neden en gerçeğe yakın varsayım olacağını izah etmeye çalışmaktadır.

İki rivayet arasında yaşanan gerilim birçok açıdan ilginçtir. İbnülemin'in gayet ikna edici bir şekilde Rumluk tezini öne çıkarması bir yana, asıl sorulması gereken sorulardan biri, pek de inandırıcı gözükmeyen "Karadeniz sahilleri" hikâyesinin nereden çıkmış olabileceğidir. Bu tezi savunan kaynakların çoğunun 1930'lar ve 1940'lara ait eserlerde yer almış olması dikkat çekicidir. Alâettin Gövsa bunların başında gelmektedir: Hem *Meşhur Adamlar*'da, hem *Türk Meşhurları*'nda bu yazar ısrarla "Anadolu sahilleri", "Çerkes dağları etekleri" ve "Karadeniz'in Anadolu kıyıları" gibi muğlak ifadeler kullanmakta,[9] Sakız meselesiniyse "başka rivayetler" ifadesiyle geçiştirmekte,[10] hatta İbnülemin'in de alaya aldığı bazı kaynaklarda "yanlış rivayet" olarak inkâr etmektedir.[11] Aynı dönemdeki bir yazısında Uzunçarşılı ise meseleyi tamamen muğlak bırakmayı tercih ederek sadece "Hüsrev Paşa'nın dairesinde yetişmiş" olduğundan bahsetmekle yetinir.[12] Aynı tarihlerde İbnülemin'in kitabına rakip[13] *Son Sadrâzamlar ve Başvekiller* isimli eserinde Mehmed Zeki Pakalın bu çetrefilli meseleyi gayet ilginç bir şekilde ele alır:

"Sakızlıdır. 1818 (Hicrî 1234)'de doğdu. İkinci Mahmud'un Sadrâzamı meşhur Hüsrev Paşa'nın adamlarından Hacı Ahmed Efendi bir yaşında iken, o zamanın usulünce köle olmak üzere, konağa getirdiğinden, diğer birçok emsali gibi, orada evlâd muamelesi görerek yetişdi."[14]

Pakalın'ın ana metninde yer alan bu ifadesi bazı rahatsızlıkların işaretini verir. Sakız kökeni inkâr etmemekte, ama Rumluk/Hıristiyanlıktan bahsetmemektedir; kölelik meselesi ise bariz bir şekilde "sulandırılmaktadır": "O zamanın usulünce köle olmak üzere" ve "diğer birçok emsali gibi, orada evlâd muamelesi görerek yetişdi" ifadeleri kölelik statüsünü tahkire mahal vermeyecek bir tür normallik içinde sunmaya çalıştığı göze çarpmaktadır.

Pakalın'ın bu temkinli tutumu uzun bir dipnotta iyice belirginleşmektedir. Ana metinde kısa bir paragrafa sıkıştırdığı bilgileri iki sayfa boyunca sürüp giden bir dipnotta iyice açmakta ve farklı yönlere çekmektedir. Bu uzun dipnotta verdiği ilk bilgi manidardır: Pakalın burada Gövsa'nın *Meşhur Adamlar*'ında yer alan "Çerkes dağları" hikâyesini olduğu gibi aktarmaktadır. Yukarıda bahsettiğim bu anlatımın, İbnülemin'in kendi eserinde Edhem Paşa'nın oğlu Halil Bey'den [Halil Edhem Eldem] aldığını söylediği "tercemei hal varakası"nda yer alan bilgilerle neredeyse kelimesi kelimesine aynı olduğu göze carpmaktadır. Fakat İbnülemin ile Pakalın'ın neredeyse birbirinin aynı olan bu iki metni değerlendirişi önemli bir farklılık göstermektedir. İbnülemin istihza dolu bir şekilde bu hikâyeyi "hayali muhal hükmünde" ve "üstünde durulmayacak bir madde" olarak bertaraf ederken Pakalın, hiçbir yorumda bulunmayarak bir tür ikrarla bu bilgiyi okuyucularına sunmaktadır. Pakalın'ın eklediği ilginç bir bilgiyse Halil Bey ile Gövsa'nın metinleri arasındaki yakınlığı izah etmeye yardımcı olmaktadır:

"İbrahim Alâeddin Bey bu ma'lûmatı İstanbul Mektubcusu değerli müdekkik Osman Ergin'in (İstanbul Şehreminleri) adındaki kıymetli eserinden almışdır. Şehreminliğinde bulunan oğlu Halil Bey tarafından yazılıp kendisinin yalnız "köle" ta'birini "yetiştirme" şeklinde değişdirdiğini söyliyen kıymetli dostumun eserindeki tercemei halinde aynen şöyle yazılıdır:

Edhem Paşa, 1290/1873.

Yazarın arşivi.

'Sadr-ı azam Hüsrev Paşa yetişdirmelerindendir. Husrev Paşa'nın hiç evlâdı olmadığından birçok yetim öksüz çocukları besler ve terbiye ederdi. Hatta bunlar için konak dahilinde ayrıca bir de mekteb vardı. Bu suretle yetişen çocuklardan birçoğu bilâhare en büyük manasıba varmışlardır.

Edhem; daha bir yaşına basmadan Hüsrev Paşa'nın adamlarından Hacı Efendi isminde biri delaletiyle Karadeniz tarafından konağa getirilmişdir. Edhem Paşa kendisinin Çerkes olduğunu zannederdi. Bu babda kati malumat yokdur. Konağa geldiği vakit Hüsrev Paşa'nın ikinci haremi olan Küçük Hanım Edhem'i kendisine evlâd edinüb beslemiş ve büyütmüşdür.' "[15]

Osman Nuri Ergin'in eserinde gerçekten de aynen bu ifade görülmektedir.[16] Bütün bu bilgilerin sayesinde manzara daha netleşmektedir: Halil Edhem Bey daha 1920'lerin sonunda Osman Nuri Ergin'e kendi terceme-i halinde kullanılmak üzere bir metin vermiş,

bu metni Ergin 1927'de kullanmış, ardından da Gövsa bu kaynaktan esinlenerek kendi metnini hazırlamıştı. Bunu yaparken de ufak değişiklikler getirmişti: "Karadeniz tarafı", "Anadolu sahilleri" olmuş, "Hacı Efendi", "Hacı Ahmed Efendi"ye dönüşmüş, Edhem'e annelik eden kadın "paşanın ikinci haremi Küçük Hanım" olmaktan çıkıp sadece "paşanın hanımı" olarak gösterilmişti. İşin ilginç yanı, Halil Bey, İbnülemin'in isteği üzerine bir kısa biyografi kaleme aldığında on beş sene evvel Osman Nuri Bey'e verdiği metnin yerine, Gövsa'nın bu metinden devşirdiği metni vermiş, sadece "Hacı Ahmed Efendi"den "Hacı Efendi"ye dönerek küçük bir düzeltme yapmakla yetinmişti.

Bütün bunlardan anlaşılan odur ki, Edhem Paşa'nın Sakız değil de Karadeniz ve/veya Çerkes kökenli, Rum değil de Müslüman olduğu iddialarının oluşmasında kendi oğlu Halil Bey'in önemli bir rolü vardı. Bunu da herhalde hem kendi şahsiyetine, hem dönemin siyasi ve ideolojik havasına bağlamak yanlış olmayacaktır. Gerçekten de Halil Bey (1861-1938), kendinden neredeyse yirmi yaş daha büyük ağabeyi Osman Hamdi Bey'e (1842-1910) benzer bir entelektüel ve bilimsel kariyere sahip idiyse de, aslında bazı noktalarda kendisinden ayrılmaktaydı. Müze-i Hümayun müdürlüğü ve arkeolog olarak gerçekleştirdiği faaliyetler boyunca ağırlıklı olarak İslam öncesi dönemlere ilgi gösteren Osman Hamdi Bey, özel hayatından meslek hayatına kadar her açıdan son derecede Avrupai ve Batılı bir davranış sergilemiş birisiydi. Oysa Halil Bey benzer bir eğitim ve kültür çevresinden çıkmış olmasına rağmen, mesleki hayatında daha çok İslami ve Osmanlı eserler üzerine yoğunlaşmış, Müze-i Hümayun müdürlüğünü ağabeyinden devralmakla birlikte 1914'te Evkaf Müzesi'nin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştı. Bunların bilinçli bir ideolojik ayrılıktan çok, zamanın tabii bir etkisinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ne de olsa Osman Hamdi Bey 1910'de ölmüş, yeni milliyetçi bir söylemin yükselmesine hemen hemen şahit olmamış, Osmanlı vatanseverliğiyle Batı hayranlığı arasında bir yerde bir duruş sergilemişti. Oysa Halil Bey ondan yirmi yıl daha küçüktü ve 1908'de başlayan ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla doruğuna ulaşan milliyetçilik ideolojisinin giderek hâkim olduğu bir ortamda meslek hayatının büyük bir kısmını yaşamıştı. I. Dünya Harbi'ni yaşamış, işgale uğramış, Yunanistan'a karşı İstiklâl Savaşı'nı yapmış ve giderek dozu artan bir Türkçülük akımıyla özdeşleşen bir ülkede ihtida etmiş veya ettirilmiş bir Sakızlı Rum'un oğlu olmak herhalde pek cazip bir durum değildi. Kısacası, Halil Bey hem kendi zihniyetinin belirli bir milliyetçiliğe açık olması dolayısıyla, ama muhtemelen de giderek Türkleşerek millileşen bir ortamda yaşamanın yarattığı baskıyla babasına alternatif bir köken bulmak konusunda kolları sıvamış, birçok yazar da kendisine hürmeten veya gerçekten inandıkları için bu izahı benimseyerek biyografik çalışmalarına yansıtmayı üstlenmişlerdi.

Unutmamak gerekir ki 1822 olayları, sadece şiddetinden dolayı değil, asıl bir asırdan fazladır bu kadar çok sayıda esirin köleleştirilmesiyle sonuçlanan herhangi bir sefer olmamış olmasındandı. Cevdet Paşa "bir parası olmayan Zeybekler zengin oldu" dedikten sonra "Sakız'da ve donanmada ellişer guruşa köle ve cariye satıldı" diye ekliyordu.

Fakat ilginçtir ki Pakalın, uzun dipnotunda Halil Bey'in "Karadeniz tezlerini" zımnen de olsa savunduktan sonra Sakız kökeninin hiç de yabana atılmayacak cinsten olduğunu düşündürecek sözlere yer vermektedir. Osman Nuri Ergin'in daha erken tarihli başka bir kitabında yer alan ve Sakız'ı Edhem Paşa'nın doğum yeri olarak gösteren bir alıntıdan sonra şu sözlerle dipnotu tamamlar:

"Edhem Paşa; Mora fitreti üzerine Rumlardan intikam alınmak maksadiyle yapılan "Sakız" katliâmı sırasında, diğer emsali gibi, küçük bir çocuk iken İzmir'e getirilmiş, orada köle olarak satılmışdır. 'Sakız Kölesi' diye anılan bu esirler Edhem Paşa ile diğerlerinden başka Hekim İsmail Paşa ve Mağnisa mutasarrıflığında bulunmuş olan Cavid Paşa da vardı.

Edhem Paşa herkesçe Sakızlı olmak ma'ruf ve mütevaterdir. Hattâ orada Hıristiyanlığı muhafaza eden akrabasının bulunduğu da söyleniyor."[17]

Kısacası Pakalın, hikâyenin Halil Bey'e ait olan versiyonunu biraz vazifeten ve sorgulamadan dipnotuna koymuş ama ardından da aslında çok daha muhtemel bulduğu Sakızlı Rum versiyonunu da eklemeden edememiştir; ana metinde ise Sakız menşeinden ve kölelikten (üstelik Karadeniz hikâyesine ait olan Hacı Efendi karakterini katarak) bahsedip Rumluk ve Hıristiyanlık meselelerini hiç dile getirmeyerek bir tür ara yol arayışında bulunmuştu. Zaten İbnülemin de bu meseleye el atıp Karadeniz rivayetlerini etkili bir şekilde alaya aldıktan sonra hiçbir ciddi kaynak Sakız dışında bir köken göstermeye cesaret edememiştir. Örnek göstermek gerekirse İsmail Hami Danişmend, olduğu gibi İbnülemin'in versiyonunu (diğer rivayetlerin tenkidiyle birlikte) özetlemiş,[18] Reşad Ekrem Koçu ise aynı kaynağı uzun uzun alıntılayarak kullanmıştır.[19]

Halil Bey'in muhtemelen milliyetçi bir refleksle ortaya çıkardığı "Karadeniz sahilleri" rivayetinin tutmamış olması ve aksine İnbülemin'in - muhtemelen Halil Edhem Bey'le olan çe-

kişmesinin de etkisiyle - bir bakıma sözcülüğünü yaptığı "Sakızlı Rum" hikâyesinin genel kabul görmesi bugün gelinen noktayı izah etmekle beraber, asıl ilgilendiğimiz meseleyi, yani Edhem Paşa'nın menşeini pek açıklayamamaktadır. Gerçekten de İbnülemin'in söyledikleri kulağa gayet makul geliyorsa da, aslında sıraladıkları arasında Halil Bey'in teorisini çürüten argümanları, kendi iddiasını doğrulayan sözlerinden daha sağlam gözükmektedir. Dikkat edilirse, Edhem Paşa'nın Rumluğu ve Sakızlılığı konusunda ileriye sürülen bütün bilgiler, başka yazılı veya sözlü kaynaklardan nakilden ibaret olup, herhangi "müspet" bir bilgiye dayanmamaktadır. *Hizânet*'in yazarı ve Mahmud Celâleddin Paşa'nın söylediklerine ilâveten, bir de Hersekli Arif Hikmet ile Deli Hikmet adındaki iki halk şairinin bir beşlide sadrazam olmuş olan Edhem Paşa'yı "Deli Corci gibi mürtedd ü mühin" olarak tanımlamaları dışında[20] somut herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Oysa İbnülemin'in kolayca başvurabileceği ve iddiası yönünde kullanabileceği önemli bir kaynak mevcuttu. Mehmed Süreyya Bey'in *Sicill-i Osmanî*'sinde Edhem Paşa yer almakta ve "Sakızlıdır. Ba'de'l-ihtida sadr-ı esbak Hüsrev Paşa dairesinde terbiyet ve tedris görmüş ve o sayede askerliğe girib li-ecl'i-t-tahsil Fransa'ya gönderilmişdir" sözleriyle şüpheye mahal vermeyecek şekilde mühtedi bir Rum olarak tarif edilmektedir. Üstelik terceme-i halinin sonuna doğru "Rumca ve Fransızcaya aşina" olduğuna dair verilen ek bilgi, kökeninin ne olabileceği konusunda önemli bir ipucu daha vermektedir.[21] Buna ekleyebileceğimiz bir önemli kaynak daha, Osmanlı memurlarının meşhur Sicill-i Ahval serisinde yer alan Edhem Paşa'nın sicilidir. Bu vesikaya göre Edhem, "takriben 1232 (1816/1817) tarihinde dünyaya gelmişdir Sadr-ı esbak merhum Hüsrev Paşa'nın taht-ı rakiyyetinde olarak dairesinde on iki yaşına kadar terbiye ve talim ü tedris" olduktan sonra Avrupa'ya gönderilmişti.[22] Ana metninin 1882'de doldurulmuş olduğu anlaşılan bu sicil kaydı ilginç bir şekilde doğum yeri vermemekte, ama Sakız katliamı öncesi bir tarih vermekte, ayrıca da açık bir şekilde Hüsrev Paşa'nın bir kölesi olduğunu belirtmektedir. Bu belgede sergilenen bu tutum ilginçtir, zira çoğunlukla bu sicil kayıtlarının ilgili kişiden doğrudan doğruya alındığı bilinmekte, dolayısıyla bu örnekte verilen bilgilerin doğrudan doğruya Edhem Paşa'dan alınmış olabileceği ihtimali doğmaktadır. Eğer öyleyse, Sakız'ın ve Rumluğun zikredilmemesi, hatta lisan bilgisi hakkında hiçbir ibare bulunmaması, belki de Edhem Paşa'nın bir seçiminden kaynaklanmış olabilir. Başka bir deyişle kendini yıllardır devlet hizmetine adamış bir bürokrat olarak Edhem Paşa, Rumluğunu gizlemek olmasa bile yazmamayı, bir tür "beyaz" yalan veya eksik beyanla, bu meseleyi hiç dile getirmemeyi tercih etmiş olabilir.

Eğer öyle idiyse, Edhem Paşa'nın hareketinin bir bakıma çok saf olduğunu kabul etmek gerekir. Zira, İbnülemin'in ispatla değil de rivayetle üzerinde durduğu bu kimlik bilgisinin asıl dayanağı hemen hemen herkesin bunu biliyor olmasıydı. Unutmamak gerekir ki 1822 olayları, sadece şiddetinden dolayı değil, asıl bir asırdan fazladır bu kadar çok sayıda esirin köleleştirilmsiyle sonuçlanan herhangi bir sefer olmamış olmasındandı. Cevdet Paşa "bir parası olmayan Zeybekler zengin oldu" dedikten sonra "Sakız'da ve donanmada ellişer guruşa köle ve cariye satıldı" diye ekliyordu.[23] Bu gülünç derecede düşük fiyat, piyasanın birdenbire köleye boğulduğunu gösteriyordu. Olaylardan çok sonra, 1856'da, Fransız tarihçi Numa Fustel de Coulanges, köleliğin katliamdan kurtulmuş olanları nasıl bir tür "geri dönüşüme" tabi tutmuş olduğunu hayretle müşahede ediyordu:

"Sakız harabeye döndükten sonra Sakızlılara ne oldu? Hepsi ölmemişti; bazıları kaçarak kurtulurken, birçoğu da kölelik sayesinde hayatta kaldılar. Bir ırkın başına gelebilecek bu en büyük felaketin karşısında Sakızlılar refah dönemlerindeki kadar çalışkan, yetenekli ve mutlu kaldılar. Ülkelerinin yıkımına rağmen hayatta kaldılar.

Esir düşen birçok Sakızlı Türk topraklarında kaldılar. Türkiye'de kölelik, servet edinmenin ve yönetimde yükselmenin bir yoludur; şu an Bab-ı Âli'deki bir vezirin fiatını İstanbul esir pazarında görmek mümkündür. Bu şartlar altında İslam'a geçen Sakızlılar hayatlarını devam ettirmeyi başardılar. 1855 yılının Nisan ayında Sakız'da bulunduğumda Kırım'a asker nakleden bir Mısır gemisinin adanın açığında demir attığını gördüm; "bey" unvanını taşıyan geminin kaptanı ile alayın komutanının her ikisi Sakız'da doğmuşlardı. Esir alınıp İskenderiye'ye götürülmüşler orada da orduda ve donanmada yükselmişlerdi. Şimdi de onları esir etmiş olan ülkeyi müdafaa etmek üzereydiler. Bu şekilde Osmanlı idaresinde yüksek mevkilerde bulunan sayısız Sakızlı mevcuttur; bunların biri bir ara Tunus'a hakimdi."[24]

Edhem Paşa kütüphhanesinde, yakl. 1890.

Yazarın arşivi.

Kısacası sicilini "temizleyerek" Edhem Paşa ancak malumu ilam etmemiş oluyordu: Hüsrev Paşa'nın kölesi olmak ve 1820 civarında doğmuş olmanın çok belirgin neti-

cesi herkesçe malumdu. Sokaklara kadar düşmüş, halk hicvinde "Deli Corci" lakabıyla bilinen bir kişinin bu kimliğini gizleyebileceğini düşünmesi ancak çok safça bir davranış olabilirdi. Zaten yerli kaynaklar kadar birçok yabancı kaynak da Edhem Paşa'nın bu özelliğini mütemadi bir şekilde zikrediyordu. Daha 1850'lerde, yani Edhem Paşa'nın yıldızının parlamaya ancak başladığı bir dönemde Destrilhes adındaki Reşid Paşa düşmanlığıyla bilinen bir yazar, Edhem Paşa'yı iki millet arasında yapılmış bir aşıya benzeterek tarif ediyordu:

"Gayet zarif ve epeyce asalet sahibi bir görüntüsü olmakla birlikte bunda bir sahtelik olduğu hissediliyor. Bir Ruma aşılanmış bir Türk.

Paris Madencilik Okulunda okumuştur. Bir müddet Türkiye'nin maden müdürü olmuştur. Eğitimlidir. Padişahın yaveri ve Fransızca hocasıdır. Reşid kendisini en sadık kulları arasında sayar. Doğru ya da yanlış, dedikoduya göre padişahın hareketini izlemekle görevli Reşid'in casusu olduğu söyleniyor."[25]

Aynı senelerde, *Times* gazetesi, Sırbistan'a vazifeyle giden Edhem Paşa'nın "gayet iyi Slovence konuştuğu"ndan bahisle, muhtemelen paşanın Yunanca bilgisinden kaynaklanan bir anlam kaymasına aracı oluyordu.[26] 1877'de sadarete tayiniyle birlikte bu tür yazılar artmıştı. *New York Times* gazetesinde çıkan bir haberde paşanın kökeninden Kuzguncuk'ta papaz olan kardeşine kadar Rumluğu zikrediliyor, ilginç bir şekilde de mühtedilere has bir şevkle İslam'a bağlılığından bahsediliyordu:

"Ne gariptir ki şu anda ortaya çıktığından beri en büyük buhranını yaşayan Türk İmparatorluğu'nun kaderi, Türk ırkından olmadıkları gibi, Araplar, İranlılar, Hintliler, Kafkasyalılar, Kürtler vs. gibi Müslüman ırkından da olmayan iki kişinin elindedir. Sadrazam menşei itibariyle Rumdur ve çocukken Sakız adasındaki Hıristiyan nüfusun Türk ordusu tarafından katliamı esnasından kurtarılmış, Peygamberin dininde büyütülmüştür. Kurtulabilen bir kardeşi atalarının dinine sadık kalmış ve birkaç senedir İstanbul'un Anadolu yakasındaki Kuzguncuk köyünde Ortodoks cemaatin papazlığını yapmaktadır. Bu köy sadrazam olan kardeşinin yalısının neredeyse karşısında bulunsa da, kendisiyle hiç görüşmemektedir. [...] Çoğu din değiştiren kişi gibi -ya da dilerseniz çoğu sapık, çoğu dönme gibi - ve özellikle de hayatlarının erken bir döneminde İslam'la eğitilenler gibi Edhem Paşa, Muhammed'e çok ciddi bir bağlantısı olmakla beraber, fanatik olabileceğinin düşünülmesini istemeyecek kadar iyi eğitimli ve Avrupai fikirlere sahiptir."[27]

Paşanın 1893'teki ölümü de bu tür yazıların neşri için bir fırsat olmuş, Fransız *Le Temps* gazetesinde çıkan kısa bir makalede "1813'te Sakız adasında Rum anne babadan" doğmuş olduğu ve "1822'de adayı yağmalayan Türkler tarafından kaçırılarak Sultan II. Mahmud'un emriyle Paris'e okumaya" gönderildiği söylenmekteydi.[28] Paris'teki Madencilik Okulu'nda beraber okumuş olduğu Auguste Daubrée ise, bu okulun mezunlar derneğinin bülteninde kaleme aldığı yazıda "Sakızlı ve Rum" olduğundan bahisle şunları eklemekteydi:

"Bu adayı 1822'de kana bulayan olaylarda neredeyse hayatını kaybetmişti. Onu o tarihte himayesine alan bir Türk, Hüsrev Paşa, bu çocuğun yaşına göre şaşırtıcı zekâsından etkilenerek, eğitilmesini sağlamış, ardından da eğitimini geliştirmesi için Paris'e yollamıştır."[29]

Bütün bu ifadelerin kesin kanıt olduğunu söylemek tabii ki mümkün değildir. Olsa olsa "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" mantığıyla bu kadar birbirini tekrarlayan bilgilerin yabana atılmasının mümkün olmadığını söylemek mümkündür. Buna bir de paşayı veya ailesini tanımış, onlardan bazı bilgiler almış olduklarını iddia eden bazı hatırat sahiplerini eklemek gerekir. Meşhur Spiridon Mavroyéni Paşa'nın oğlu Alexandre Mavroyéni bunlardan biriydi:

"Edhem Paşa Sakızlı ve Rumdu. 1821'de, Yunan ihtilali esnasında, henüz iki veya üç yaşındaydı. Türkler

Tarihçilik açısından Edhem Paşa'nın Rum olup olmaması son derecede ikincil bir meseledir. Asıl ilginç olabilecek olan, bu tür bir kimliğin paşanın kişiliğinin oluşmasında ve hissiyatında nasıl bir rol oynadığını anlamak, bir hayat tecrübesi olarak bu durumun nasıl yaşandığı konusunda daha fazla bilgiye ulaşmak olurdu.

Edhem Paşa'nın arması. "EP" (Edhem Pacha) harflerinin etrafında Osmani kordonu ve ucunda asılı nişanı, solda Osmani ve sağda Mecidi şemseleri, çatılmış üç tuğ ve altta vezaret rütbesi aldığı 1856 tarihi. Ekim 1889 tarihli bir mektuptan.

Yazarın arşivi

onu kaçırıp Müslüman yaptılar. Amcası Rum papazıydı. Edhem'in onu evinde kabul ettiği söylenir."[30]

Diğer bir Rum hatıra sahibi, Sisam Beyi Kostaki Adosidis Paşa'nın oğlu Georges Adossidès, Edhem Paşa'nın Sakızlılığından bahsedip eklemektedir: "Esaretten kurtulan kardeşi, kendi adasındaki fakir bir mahallenin papazı olmuştur. Papa Nikoli adındaki bu kişi ayrıca kardeşiyle gayet iyi ilişkideydi".[31] Belki de bu tanıklıkların en etkileyicisi, bu meseleyi doğrudan doğruya Osman Hamdi Bey'in ağzından nakleden Georgios Zarifi'ninkidir:

"Osman Hamdi Bey, Rum kökenli olduğunu söylerdi ve Skaramanga ailesine mensup olduğunu söylerdi ve dedesinin Sakız'da yakalandığını söylerdi. Dedesi Türk olarak büyütülmüş ve günün birinde sadrazam olmuştu."[32]

Edhem Paşa'nın Osman Hamdi Bey'in dedesi değil, babası olması bir yana, Edhem Paşa'nın Sakız kökenini aileden birinden naklen aktaran bu kaynak, belki de bir açıdan en güvenilir olanıdır. Ancak eğer bunun doğruluğunu kabul edecek olursak iki kardeş arasında garip bir çelişkinin varlığını izah etmeye çalışmak gerekir. Gerçekten de Hamdi Bey'in babasının Sakızlılığını ulu orta ilân edip de yıllar sonra kardeşi Halil Bey'in bunu reddetme ihtiyacı duyması ilginç bir ikileme işaret etmektedir. Bir bakıma, bunun izahı o kadar da zor olmayabilir. Halil Bey'in Rumluğu inkâr etmedeki ısrarını hem kendi zihniyetinin daha milliyetçi, hem yaşamış olduğu dönemin ideolojik eğilimlerinin artan bir şekilde Türkçü olduğuna bağlamanın mümkün olduğunu söylemiştim. 1842'de doğup 1908 ihtilâlinden hemen sonra, 1910'da ölmüş olan Osman Hamdi Bey için ise durumun neredeyse tam tersine olduğunu söylemek mümkündür. Hayatının on yıla yakın bir süresini Paris'te geçirmiş, babasıyla bütün muhaberatını Fransızca yürütmüş, her iki evliliğini Fransız kadınlarla yapmış, İslam öncesi arkeoloji ve müzecilik dalında nam salmış, Batı kültürüyle yoğrulmuş bir kişinin böyle bir kökenden rahatsız olmayacağı, hatta bir dereceye kadar bundan hoşlanacağı kuvvetle muhtemeldir. 1908 öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Müslüman kesim içindeki milliyetçilik akımlarının henüz zayıf, asıl hâkim ideolojinin Osmanlıcılık veya bir tür vatanperverlik olduğu da düşünülürse, Osman Hamdi Bey'in bu tutumunun hiç de garip kaçmayacağı da aşikârdır.

Zaten iki kardeş arasındaki bu farklı görüşlerin ağırlıklı olarak bir nesil ve dönem meselesi olduğunu gösterebilecek bir ipucu da mevcuttur. O da tam Osman Hamdi Bey'in ölümünden bir sene sonrasına isabet eden 1911 tarihinde yayımlanmış bir kitapta yer alan ve çoğu biyografik çalışmada (özellikle İbnülemin'de) atlanan veya pek üzerinde durulmayan iki paragraflık bilgidir. İlginç bir şekilde, bu kitabın da yazarı 1927'de Halil Edhem Bey'in tezinin savunucusu konumuna gelecek olan Osman Nuri Bey'di. Ancak Sultan II. Abdülhamid'i konu alan bu erken çalışmasında 1876 İstanbul Konferansı'na katılmış olan delegeler hakkında verdiği bilgiler kapsamında Edhem Paşa için verdiği kısa terceme, henüz "Karadeniz tezini" içermemekte, ama ona mukabil de Sakızlılığı iyice sulandırarak farklı bir manaya çekmeye çalışmaktadır:

"Konferansda ikinci murahhas olan Berlin sefiri Edhem Paşa 1238 sene-i hicriyesinde Sakız adasında tevellüd etmişdir. Peder ve validesi fakir olduğundan çocuğu İstanbul'a gönderüb meşhur Hüsrev Paşa'nın konağına köle sıfatiyle yerleşdirmişler. Hüsrev Paşa kölesinin fevkalâde zekâ ve istidada ve gayet metin bir azme malik olduğunu pek çabuk anlayarak çocuğu mesarifi kendi tarafından tesviye edilmek üzere Avrupa'nın büyük şehirlerinden birine gönderüb tahsil etdirmeğe karar vermiş, filhakika 1832 sene-i miladiyesinde dört Çerkes çocuğuyla birlikde (Amede Jober) isminde bir Fransızın taht-ı nezaretinde olarak beray-ı tahsil Paris'e göndermişdir. Bu çocuklar orada (Barbe) enstitüsüne girmiş, Edhem Paşa, üç sene sonra bu mektebden çıkarak efendisinin arzusu üzerine madencilik tahsiline başlamışdır. Dört sene bu fenni tahsile vakf-ı evkat eylediği gibi müddet-i mezkûre zarfında Fransa, İsviçre ve Almanya'da birçok seyahatler icra etmiş ve her gitdiği yerde madenciliğin tatbikatını tedkik eylemişdir."[33]

Bu ilginç terceme-i halde dikkati çeken, Sakız meselesinin reddedilmemekle beraber, neredeyse peri masallarını hatırlatan bir şekilde geçinemeyen fakir anne babanın

Edhem Paşa.

Yusuf Numan Maluf. *Ilızanatu'l-Ẕyyam bi Teracimü'l-İzam*, New York, 1899, s. 218.

çocuklarını evlatlık olarak vermeleri üzerine kurulu bir hikâyenin ortaya çıkmasıdır. Buna ilâveten, bu kısa tercemede 1238 olarak verilen doğum tarihi hiç de masum bir tarih değildir. Hicri 1238 senesinin 17 Eylül 1822 günü başladığı düşünülürse, bunun ne manaya geldiği açıktır: Edhem Paşa en erken 1822 sonunda, muhtemelen de 1823'te, yani Sakız adasını kana bulayan olaylardan *sonra* doğmuştur. Zaten çocuğun fakir olan annesi ve babası tarafından "köle" olarak verilmiş olması, zımnen bu anne ve babanın o tarihte hayatta olduklarını, dolayısıyla da Sakız katliamının kurbanlarından olamayacaklarını gösteren, hatta Sakız'ın Müslüman halkından olabileceklerini bile düşündüren bir bilgiydi.

1911'da Osman Nuri Bey tarafından çok daha genel bir konuyu işleyen

Osman Hamdi Bey'in Paris yıllarında çekilmiş bir fotoğrafı.

Yazarın arşivi

bir kitaba dercedilen bu bilginin kaynağını tespit etmek ilginç olabilir. İlk akla gelecek olan pek tabii olarak bir kez daha Halil Edhem Bey'dir. Bu kitabın neşrinden on beş kadar sene sonra babasını Rumluktan "kurtarmak" adına bir "Karadeniz efsanesi" yaratacak olan Halil Bey'in o tarihlerde bir tür ara merhale olarak "katliam sonrası Sakız'ında fakir köylü çocuğu" senaryosunu düşünmüş olabileceği tabii ki mümkündür. Ancak yabancı kaynaklarda yaptığım araştırmalarda ortaya çıkardığım bir kaynak, bu hikâyenin Halil Bey'den çok daha öncesine dayandığını göstermektedir. Söz konusu yabancı kaynağın en büyük özelliği, Edhem Paşa'nın Rum kökenli olduğunu nakletmeye bayılan Batı kaynaklarından farklı olarak, çok erken bir dönemde bunun reddi üzerine kurulu olmasıdır. Söz konusu kaynak, Gustave Vapereau tarafından ilk defa 1858'de yayımlanan biyografik sözlüktür. Bu sözlükte daha 1858'de Edhem Paşa'ya bir yer ayrılmış ve kısa tercemesinin başı şu şekilde kaleme alınmıştır:

"1823 civarında doğmuş Osmanlı siyaset adamı olan Edhem Paşa, vatandaşları arasında ilk defa Fransa'ya eğitim görmeye yollanmış olanlardan biridir. Paris'e 1831'de Bay Amédée Jaubert tarafından Çerkes asıllı dört çocukla daha getirilmiş, Barbet okuluna yerleştirilmiştir. 1835'ten 1838'e kadar harici talebe olarak Madencilik Okulunun derslerini takip etmiş, bu esnada da Fransa, İsviçre ve Almanya'ya madenciliğin tedkiki için çeşitli geziler yapmıştır."[34]

İlk defa 1858'de yayımlanıp aynı biyografik sözlüğün 1865, 1870 ve 1893 tarihli baskılarında aynen tekrarlanan bu bilgiler ile Osman Nuri Bey'inkiler arasında çarpıcı bir benzerlik vardır. Her ikisi doğum yılını 1823 olarak vermekte, 1831'de Amédée Jaubert'in eşliğinde Fransa'ya gidişinden oradaki eğitimini tamamladığı tarihe kadar olan dönemin anlatımı ise neredeyse kelimesi kelimesine tutmaktadır. Bu benzerlik, paşanın kariyerinin buraya dahil etmediğimiz daha ileriki safhaları için daha da çarpıcı bir hal alıyor: "İstanbul'a döndüğünde erkân-ı harp dairesine yüzbaşı olarak intisap etmiş, gerçekleştirdiği muhtelif topografik çalışmaları sayesinde sırasıyla binbaşı, kaymakam ve miralay rütbelerine yükselmiş, Maadin-i Hümayun Meclisi'ne kuruluşunda aza tayin edilmiştir" (Vapereau); "İstanbul'a avdetinde erkân-ı harbiye yüzbaşılığı tevcih ve topografya işlerine memur edilmiş, bu hidmetde gösterdiği iktidara mükâfaten rütbesi az zamanda miralaylığa terfi olunmuşdur. Müteakiben yeni teşkil olunan Maden Komisyonu azalığına [...] tayin edilmiş" (Osman Nuri). Bu kadar büyük benzerliklerin tesadüf eseri olması imkânsızdır; belli ki Osman Nuri Bey'in kullandığı metin, Vapereau'da yayımlanan biyografinin tercümesine dayanıyordu.

Bu durumda, Vapereau'da 1858'de çıkan metnin kaynağı iyice önemli bir hal almaya başlıyor. Bu konuda da tahmin yürütmek pek zor olmasa gerek. Avrupa'da o tarihlerde yaygınlaşmaya başlayan "Kim Kimdir/ *Who's Who*" türünden biyografik sözlüklerin işleyiş ve bilgi toplama şekli bellidir ve büyük ölçüde günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Sözlüğün yayıncısı veya yayın komitesi kimlerin dahil olacağına dair bir liste çıkardıktan sonra, listede yer alan kişilere bir mektup yollanır ve bu kişiden belirli bir formatta kendi özgeçmişini yollaması istenir. Başka bir deyişle, Vapereau'nun sözlüğünde yer alan Edhem Paşa maddesinin kaynağı aslında paşanın kendisinden başkası değildir. Elli sene sonra Osman Nuri'nin kaleme aldığı kısa tercemenin bundan esinlenmiş olması da büyük bir ihtimalle bu metnin kendisine Edhem Paşa'nın hayatta kalmış en büyük oğlu olan Halil Edhem Bey tarafından, babasının isteklerine büyük ölçüde uygun olduğunun bilinciyle verilmiş olduğu manasına gelir.

Öyleyse, Halil Edhem Bey'e atfettiğimiz inkârın büyük bir kısmının aslında çok daha önceden Edhem Paşa'nın kendi gayretlerinin bir ürünü olduğunu kabul etmek gerekir. Takribi olarak da olsa 1823 tarihinin verilmesi, Sakız'ın lafının geçmemesi, Hüsrev Paşa'nın ve köleliğinin bile söz konusu edilmemesi, Edhem Paşa'nın kendini tanıtırken kendine "normal" bir geçmiş yaratmak istediğini düşündüren noktalardır. Paris'e gidişinden bahsederken "Çerkes asıllı dört çocuk daha" (*quatre autres enfants d'origine circassienne*) sözünün kullanılması bile aslında gayet ince bir şekilde kendinin *de* Çerkes olduğunu düşündürecek bir ifade şekli olarak göze çarpmaktadır. Osman Nuri Bey'in verdiği tercemedeki bilgilerin biraz farklı olmasının izahını ise her halde hedeflenen kitlenin farklılığında aramak doğru olacaktır. Halk arasında "Sakızlı" lakabıyla (hatta bazen de "Deli Corci" olarak) bilinen ve Hüsrev Paşa'nın "çıkması" olduğu herkesin malumu olan birinin Sakız kökenini ve köle geçmişini reddetmesi gülünç olurdu. Onun yerine, 1238/1823 tarihi, "fakir anne baba" hikâyesi gibi küçük detaylarla Sakızlılık meselesi "tehlikeli" bir manadan çıkarılıp, çok daha muğlak bir zemine çekilebilmişti. Bunun Edhem

Paşa'nın kendisinden mi, yoksa oğlu Halil Edhem Bey'den mi kaynaklandığını muhtemelen hiçbir zaman bilemeyeceğiz; ancak her iki ihtimal de aslında aynı kaygının bir tezahürü olarak algılanmalıdır.

Bütün bunların ışığında Edhem Paşa'nın devlet sicilindeki kimlik bilgilerini bu kadar eksik bir şekilde kaydetmiş olmasına şaşırmamak gerekir. Bu tür şaşırtmaları, hatta bazen de küçük yalanları başka yerde de kullanan Edhem Paşa'nın bu yöndeki ilk "günahı" çok erken bir tarihte, Fransa'daki Madencilik Okulu'ndaki kayıtlarında ortaya çıkmıştır. Okulun arşivindeki öğrenci kayıt defterinde yabancı öğrencilerin arasında adı geçen Edhem Paşa, "Etem Efendy" adı altında 26 Ekim 1835 girişli olarak gösterilmektedir. Bu kaydında ise doğum tarihi 1818, doğum yeri de İstanbul olarak geçmektedir.[35] Daha on yedi yaşındayken Edhem, gerçek kimliğini gizlemeye ihtiyaç duymuştu; hayatı boyunca da şu veya bu şekilde bu kimliği konusundaki rahatsızlığını kâh yalanlarla, kâh küçük çarpıtmalarla örtmeye çalışacak, bu anlamda da oğlu Halil Edhem Bey'in çok daha somut nedenlerle inkâra kadar taşıyacağı bu meselenin temelini atmış olacaktı.

Bütün bu meseledeki en ironik durum herhalde bu meseleyi ele alan tarihçinin tutumudur. Başından beri burada sunduğum kaynak ve belgelerin arasında Sakız/Rum bağlantısına işaret edenler rivayet ve aktarıma dayalı olanlarken, bunun aksine Edhem'in Rumluğuna şüphe düşüren belgelerin çoğu resmi nitelikte veya Edhem Paşa'nın kendi ifadesine yakın olanlardır. Bu anlamda aşırı "belgeci" bir tutumla, aslında Edhem Paşa'nın Rum olduğuna dair herhangi ciddi bir belge bulunmadığını, "ciddi" belgelerin çoğunun bunun tersini söylediğini bile iddia etmek mümkündür. Ancak bu tür düz bir mantık yürütmenin tarihçilikle pek bir alâkası yoktur; birçok durumda belgenin veya kaynağın niteliğinden çok, belirli bir bağlama oturduklarında oluşan mana önemlidir. Bu durumda rivayet veya tevatür niteliğinde olsalar bile, Edhem Paşa'nın Sakız katliamında esir edilmiş bir Rum çocuğu olduğuna dair kaynakların sayısı, çeşitliliği ve özdeki tutarlılıkları, bu iddianın kuvvetle muhtemel olduğunu, uydurulması için ise pek bir sebep olmadığını söylemeye yeterlidir; aksine, şekli olarak ciddiyet çağrıştıran sicil ve biyografik madde gibi belge ve kaynakların tutarsızlık ve eksiklikleri, bir "bit yeniğinin" varlığına işaret ettiği gibi, böyle bir geçmişin inkâr veya örtbas edilmesi için makul sebeplerin varlığı da burada bir güvensizlik olgusu olduğunu düşündüren işaretlerdir.

Öyleyse, Halil Edhem Bey'e atfettiğimiz inkârın büyük bir kısmının aslında çok daha önceden Edhem Paşa'nın kendi gayretlerinin bir ürünü olduğunu kabul etmek gerekir. Takribi olarak da olsa 1823 tarihinin verilmesi, Sakız'ın lafının geçmemesi, Hüsrev Paşa'nın ve köleliğinin bile söz konusu edilmemesi, Edhem Paşa'nın kendini tanıtırken kendine "normal" bir geçmiş yaratmak istediğini düşündüren noktalardır.

Bu durumda asıl sorulması gereken soru Edhem Paşa'nın Rum olup olmadığından çok, bu kimliğini neden gizleme ihtiyacını duymuş olabileceğidir. Maalesef, bu devlet adamından geriye hiçbir şahsi belge kalmadığından, buna kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Zaten, sokaklara kadar düşmüş lakaplarla kimliği herkesçe bilinen bu kişinin gerçekten de bu küçük tahriflerle insanları kandırabileceğini düşünecek kadar saf olduğunu düşünmek hiç de gerçekçi olmayacaktır. Edhem Paşa büyük bir ihtimalle bir tür tutarlılık arayışıyla çok erken yaşta kendisine verilmiş/dayatılmış olan yeni bir kimliği ve bu kimliğe bağlı olarak ulaştığı mevkileri meşru kılacak bir özgeçmişi kendine yaratarak hayatını "normalleştirmek" ihtiyacı duymuş olabilir. Ne de olsa unutmamak gerekir ki Edhem Paşa'yı bir tür "ahir zaman devşirmesi" haline getiren durum, 19. yüzyılda giderek yerleşen modern kimlik, modernlik, vatandaşlık gibi mefhumlarla çelişen anakronik ve arkaik bir istisnaydı. Paris'te okuyarak, ardından da Tanzimat modernleşmesi içinde bilfiil bir bürokrat olarak yer almış biri olarak Edhem Paşa'nın kendini bu tür bir "garabet" olarak tanımlamak istememiş olması pekâlâ anlaşılabilecek bir durumdur. Bu açıdan oğlu Osman Hamdi Bey'in farklı bir tutum sergileyerek babasının geçmişini ortalıkta anlatmakta beis görmemiş olması ise kendi kişiliğiyle izah edilebilecek bir olgudur: Bir ressam, bir sanatçı, bir arkeolog olarak zaten nispeten marjinal konumda sayılabilecek birinin bu durumu "anormal" olmaktan çok "ilginç" bulmuş olabileceğini düşündürebilir. Daha "kuru" bir karaktere sahip olan ve çok daha katı bir ideolojik ortama kendini uyarlamak zorunda kalmış olan diğer oğlu Halil Edhem Bey ise aynı tavrı sergileyememiş, babasının bu konudaki sıkıntısını daha da ileri bir safhaya taşıyarak toptan redde ve tamamen uydurma bir hikâyenin icadına kadar uzanan bir tavır sergileyebilmiştir.

Pek tabii olarak meselenin bir de muhtemel insani boyutunu düşünmek gerekir. Eğer Edhem Paşa ger-

çekten tahmin edildiği gibi dört-beş yaşlarında yaşadığı ortamın mahvına sebep olmuş bir katliama tanık olmuş, ailesinin belki gözü önünde yok oluşunu görmüş, ardından da pek de hoş şartlarda olmayacağını tahmin edebileceğimiz bir esaret dönemi geçirmiş idiyse, bu travmayı hafızasından olmasa bile simgesel olarak kimliğinden silmek için elinden geleni yapmış olabilir. Çoğu kaynağın birleştiği konulardan biri bu zatın son derecede asabi bir mizaca sahip olduğu, bazen dengesizlik olarak yorumlanabilecek kadar garip hareketlerde bulunabildiği, aynı zamanda da dindarlık ve vatanperverlik konularında bazen ifrata kaçabilecek bir tutumu olabildiğidir. Kesinlikle geriye dönük tarihi psikanaliz yöntemlerine taraftar olmamakla birlikte, bu tür şahsiyet problemlerinin zor bir çocukluk dönemi veya bazı "kimlik sıkıntıları" ile ilişkili olabileceği ihtimalinin yabana atılmaması gerektiği fikrindeyim.

Her halükârda, tarihçi açısından bu durumun yarattığı en büyük sıkıntı, bu konuda tali kaynaklardan bazı çıkarsamalar dışında meselenin özüne inmekteki zorluklardır. Tarihçilik açısından Edhem Paşa'nın Rum olup olmaması son derecede ikincil bir meseledir. Asıl ilginç olabilecek olan, bu tür bir kimliğin paşanın kişiliğinin oluşmasında ve hissiyatında nasıl bir rol oynadığını anlamak, bir hayat tecrübesi olarak bu durumun nasıl yaşandığı konusunda daha fazla bilgiye ulaşmak olurdu. Oysa maalesef paşanın bu konudaki ketumluğu, herhangi bir hatırat veya otobiyografik yazısına rastlanmamış olması, oğullarının bile bu tür bir belge veya anlatım bırakmamış olmaları bizi basit olduğu kadar pek de manidar olmayan bir "Rum muydu, değil miydi" sorusuyla başbaşa bırakmaktadır. Bu da belki de ülkemizdeki biyografi çalışmalarının kuruluğunun, gayet eskiye dayanıyor bile olsa teracim geleneğinin hayat hikâyelerinden çok kariyer silsileleri üzerine odaklanmış olmasının doğrudan bir yansıması olarak kabul edilmelidir.

EDHEM ELDEM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bu makale daha önce *Arşiv Dünyası* dergisinin Temmuz 2008 sayısında (s. 29-38) yayımlanmıştır. Bu ilk yayına vesile olan ve burada tekrar yayımlanmasına izin veren Mustafa Küçük'e teşekkürü borç bilirim.

2 Geç Osmanlı döneminde herhangi bir devlet adamına atfedilen önemi ölçmenin belki de en gerçekçi yollarından biri internetteki arama motorlarında zikredilme sıklığına bakmaktır. Edhem Paşa için yapılan bir arama - Edhem ve Ethem imlalarının ikisini de kullanarak - 17.000 kadar sonuç vermektedir. Bir tür mukayese sağlamak için başka paşaların rakamlarına bakıldığında, Enver Paşa'nın 1.250.000, Mîdhat/Mithat Paşa'nın 115.000, Saffet/Safvet Paşa'nın ise 10.000 kere kadar zikredildiği görülmekte, bu anlamda Edhem Paşa'nın oldukça mütevazı bir konumu olduğu göze çarpmaktadır. Yanlış anlaşılmamak için ısrarla ekliyorum: Bu tür bir ölçüm 'bilimsel' olmak iddiasında olmadığı gibi, ölçülen kesinlikle önem değil, olsa olsa atfedilen önemdir.

3 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940-1953, c. II, s. 600-603.

4 Kendi yazısıyle olan nüsha, nezdimde mahfuzdur (İnal'ın notu).

5 Sultan Mahmud'un değil, Sultan Abdülmecid'in sadrı âzamı olduğu halde Halil Bey zühul etmişdir. "*Meşhur Adamlar*'da "İkinci Mahmud'un sadrı âzamı olan meşhur Mehmed Hüsrev Paşa..." denildiği gibi sadrı âzamlara dair kalın kitablar basdıran biri de aynen "İkinci Mahmud'un sadrı âzamı meşhur Hüsrev Paşa..." demişdir (İnal'ın notu).

6 *Hizânetü'l-Eyyam*'da 1831'de gönderildikleri yazılıdır. 28 Mart 1330 tarihli *İkdam* gazetesinde "Avrupa'ya tahsil için gönderilen ilk talebe-i Osmaniye" unvanıyle derc edilen resimlerinin altında 1827'de gönderildikleri ve resimlerinin 1830'da alındığı muharrerdir. Edhem Paşa'nın makam-ı sadarete tayinini müteakiben *Vakit* gazetesine (30 Muharrem 1294) yazılan tercemei halinde "dokuz on yaşlarında bulundukları halde sadr-ı esbak merhum Hüsrev Paşa tarafından cennetmekân Sultan Mahmud Han hazretlerinin irade-i seniyeleri üzerine üç nefer refikiyle Paris'e izam olunub on sene müddet orada bulunarak ikmal-i tahsil eyledikden sonra 1255'de Dersaadet'e avdet eylemişdir" deniliyor (İnal'ın notu).

7 Meşhur Pastör'ün o zaman o mektebin talebesinden olduğunu Halil Bey söylüyor (İnal'ın notu).

8 *Muvazzar Dairetü'l-Maarif* (İnal'ın notu).

9 "Hacı Ahmed Efendi'nin Anadolu sahillerinden bir yerde bularak bir yaşında iken konağına getirmiş..."; "Edhem Anadolu sahilinin neresinden geldiğini ve babasının adını bilmez, yalnız Çerkes dağları eteklerinden geldiğini zannederdi" (İbrahim Alâettin [Gövsa], *Meşhur Adamlar. Hayatları, Eserleri*, İstanbul, 1933-1936, c. II, s. 437); "pek küçükken Karadeniz'in Anadolu kıyılarında bir yerden getirilmiş" (İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi. Edebiyatta, Sanatta, İlimde, Harpte, Politikada ve Her Sahada Şöhret Kazanmış Olan Türklerin Hayatları Eserleri*, [İstanbul], 1945-1946, s. 125).

10 "[...] başka rivayetlere nazaran Sakız'da doğmuştur" (Gövsa, *Türk Meşhurları...*, s. 125).

11 Bkz. İbnülemin'in yukarıdaki metninde *Hayat Ansiklopedisi*'ne yapılan gönderme.

12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İbrahim Edhem Paşa Ailesi ve Halil Edhem Eldem (1861-1938)", *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, c. II, Ankara, 1948, s. 67.

13 Pakalın ile İbnülemin arasında rekabetin bir ifadesini İbnülemin'in ilgneli bir ifadesinde görmek mümkündür. Pakalın'ın giriş paragrafında Hüsrev Paşa'yı "İkinci Mahmud'un Sadrâzamı" olarak nitelemesindeki bilgi hatasını kaçırmayan İbnülemin, kendi eserinde Pakalın'ı ismen zikretmeye tenezzül bile etmeden "sadrı âzamlara dair kalın kitablar basdıran biri de aynen "İkinci Mahmud'un sadrı âzamı meşhur Hüsrev Paşa..." demişdir" diyerek eleştirmektedir (İnal, *Son Sadrâzamlar*, c. II, s. 600, n. 3). Bu dipnotla İbnülemin bir taşla üç kuş vurmuş, aynı hataya düşen Halil Edhem'i, Gövsa'yı ve Pakalın'ı "giydirmiştir"...

14 Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrâzamlar ve Başvekiller*, İstanbul, 1942, c. II, s. 403.

15 Pakalın, *Son Sadrâzamlar*, c. II, s. 403, n. 1.

16 Osman Nuri, *Şehremînleri*, İstanbul, 1927, s. 260-261.

17 Pakalın, *Son Sadrâzamlar*, c. II, s. 404, n. 1.

18 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1955, s. 510.

19 "Edhem Paşa (Sakızlı İbrahim), derl. Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 9, İstanbul, 1968, s. 4915-4916.

20 İnal, *Son Sadrâzamlar*, c. II, s. 625. Bu hicivli muhammesin tamamı şu şekildedir: "Böyle bir günde olub sadr nişin / Deli Corcı gibi mürtedd ü mühin / Bundan et halı kıyas ü tahmin / Gerçi Server ise de bir hud-bin / Boka nisbetle tezek anberdir".

21 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1311/1893-1894, c. IV, s. 844-845.

22 BOA, DH.SAİDd. 2/218, 25 rebiyülahir 1299 (16 Mart 1882).

23 Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet. Tertib-i Cedid*, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1309/1892, c. 12, s. 41.

24 Fustel de Coulanges, "Memoire sur l'île de Chio, présenté par M. Fustel de Coulanges, membre de l'Ecole française d'Athenes," *Archives des missions scientifiques et litteraires. Choix de rapports et instructions publié sous les auspices du ministere de l'Instruction publique et des cultes*, Paris, 1856, c. V, s. 641. Burada Tunus «hakimi» olarak tanımlanan kişi, Tunus beyinin baş veziri olan Mustafa Haznedar veya Hazinedar Mustafa Paşa'dır (1817-1878). Kendisi gerçekten de aslen 1822'de katliamda öldürülen Stefanos Stravelakis'in oğlu Yorgi Stravelakis olup 1817'de Sakız'da doğmuştu (Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar. Türkiye (1074-1990)*, Ankara, 1989, s. 482, 872-873).

25 Destrilhes, *Confidences sur la Turquie*, Paris, E. Dentu, 1856, s. 78.

26 *The Times*, 12 Şubat 1858.

27 *The New York Times*, 17 Ağustos 1877.

28 *Le Tempa*, 26 Mart 1893, s. 2.

29 Auguste Daubrée, "Nécrologie. Edhem Pacha"*Association amicale des élèves de l'École nationale supérieure des mines. Bulletin mensuel*, n 7, Temmuz 1893, s. 148.

30 Alexandre Mavroyéni, *Notes et souvenirs*, İstanbul, 1989.

31 Georges Dorys (pseudonyme de G. Adosides), *La Femme turque*, Paris, Plon-Nourrit, 1902, s. 176.

32 Γεωργιος Λ. Ζαρίφης, Οι Αναμνησεις Μου. Ενας Κοσμος που Εφυγε. Κωνσταντινούπολη 1800-1920, (Hatıralarım. Kaybolmuş bir Dünya. İstanbul 1800-1920), Αθήνα, Τροχαλία, 2002, s. 273-274.

33 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı. Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyesi*, İstanbul, 1327/1911, s. 162.

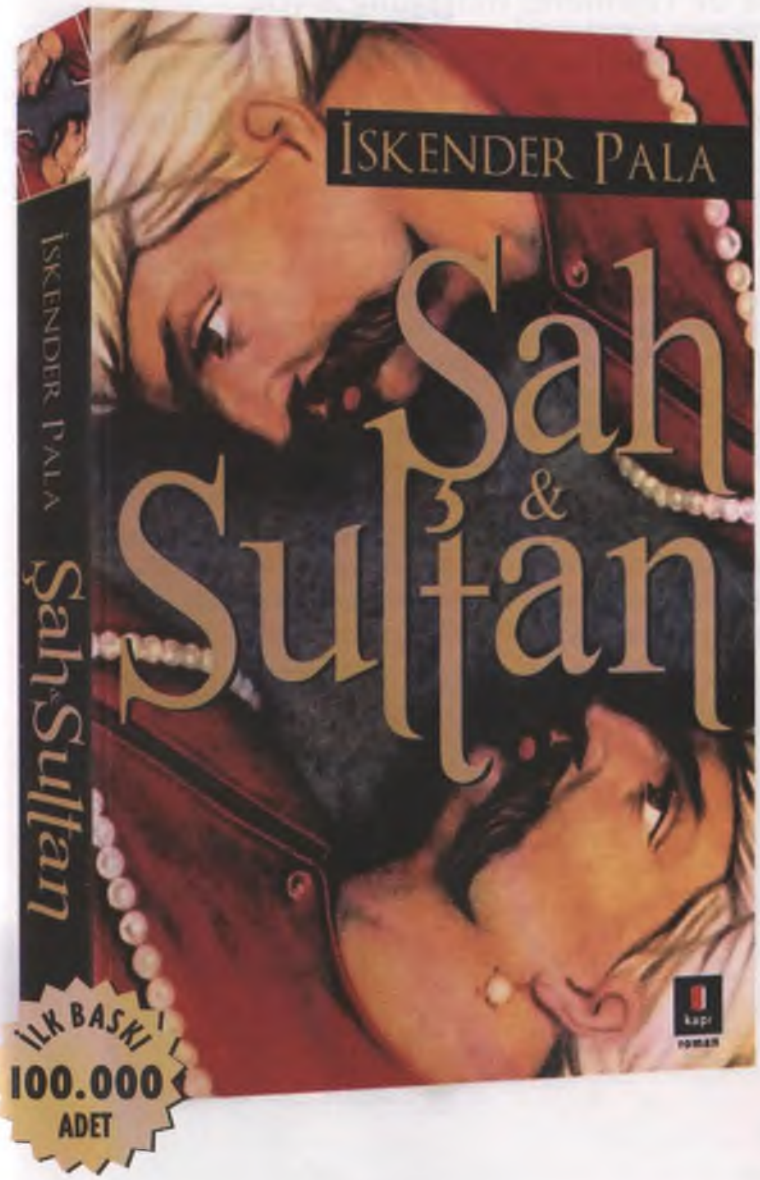
34 Gustave Vapereau, *Dictionnaire universel des contemporains, contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers*, 3e édition, Paris, Hachette et Cie, 1865, c. I, s. 604; 1870, c. I, s. 618.

35 Archives de l'École des Mines, Paris, Registre des élèves, s. 178.

İSKENDER PALA

İki ordu, hem kardeş hem de Müslüman

Şah & Sultan

Şah ile Sultan, Zülfikar'ın iki ucundan iki kardeş...
Şah ile Sultan, Çaldıran'ın iki yanında iki ordu...
Şah ile Sultan, sahralarda kükreyen iki aslan...
Şah ile Sultan, çağı pençesinde tutan iki cihangir...
Şah ile Sultan, iki ağızda tek dil...
Şah ile Sultan, iki dilde tek kelime...
Şah ile Sultan, iki düşünceye bir roman...
İskender Pala'nın kaleminden bir hüzünlü tarih sahnesi, bir kardeş trajedisi.
İskender Pala yazdı...
Bitmeyen bir kaderdi...
İskender Pala yazdı... Yeniden...
Ve kardeşlik dilinde yeni bir zaman başlıyor!

KİTAP SATILAN HER YERDE...

Kapı Yayınları
Ticarethane Sk. No: 53, 34410 Cağaloğlu-İstanbul Tel: (212) 513 34 20-21 Faks: (212) 512 33 76
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com **www.kapiyayinlari.com**

EVLİYA ÇELEBİ'DEN

KÖPEKLERE DAİR

İRVİN CEMİL SCHİCK

Daha geniş bir çalışmanın bir bölümü olan bu makale, Osmanlı toplumu hakkındaki en zengin kaynaklardan Evliya Çelebi'nin (1020–1095?/1611–1684?) **Seyahatname**'*sinde bulunan köpeklere dair bilgilerin kısa bir dökümünü veriyor. Ayrıca 16. yüzyıldan 20. yüzyıl başına Blaise de Vigenère, Wolfgang Aigen, John MacDonald Kinneir, Edwin John Davis, Charles MacFarlane, George Dorys, Edwin Hautenville Richardson gibi gezginlerin ve yazarların Osmanlı topraklarında köpeklerle ilgili izlenimleri aktarılıyor.*

Toplumsal Tarih dergimizin Ağustos 2010 sayısında, tam bir asır önce on binlerce köpeğin itlâfıyla sonuçlanan tarihsel süreç hakkında verdiğim bir konuşmanın metni yayınlandı. Söz konusu metinde İstanbul'un Müslüman nüfusunun sokak köpeklerine iyi davrandığını, hayata geçirdiği bazı mekânsal uygulamalarla köpekleri mahallelere bağladığını ve yerelleştirdiğini, bu suretle onları belirli mekânsal yapıların infazcıları ve dayatıcıları haline getirdiğini, ancak şehirleşme nedeniyle bu mekânsal yapıların zamanla işlevselliğini yitirdiğini ve neticede insanlarla köpekler arasında kanlı bir mekân çekişmesi yaşandığını öne sürdüm.

Köpeğin Anadolu'daki varlığı çok eskiye gider. Kurt ailesinden evcilleştirilerek köpek cinsinin başlangıç noktasını oluşturan hayvanların en eski kalıntılarından bazıları Ortadoğu'da, özgül olarak da Anadolu'da bulunmuştur.[1] Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı Çayönü höyüğünde bulunan köpek kalıntıları 9.000 yıl öncesine tarihlenmiş olup[2] dünyada bugüne kadar bulunmuş olan en eski köpek kalıntıları arasındadır. Şimdiye dek keşfedilmiş olan en eski köpek tasviri ise keza Anadolu'da, bu

16. yüzyıl sonlarında bir av sahnesinden ayrıntı.

Seyyid Lokman, *Hünername-i Âl-i Osman*, c. I (1584).

Topkapı Sarayı Müzesi, H1523.

kez Çatalhöyük'te, bir av sahnesini temsil eden resimdedir.[3]

Bir yandan Orta Asya, bir yandan da Ortadoğu kültürlerinin etkisiyle, Osmanlı toplumunda köpek yetiştirmek hayli önem verilen bir uğraşı olmuştur. Nitekim Batılı gezginlerin ve gözlemcilerin birçoğu, gördükleri cins köpeklerden ve bunlara ne kadar iyi bakıldığından kitaplarında ayrıntılı olarak söz etmektedirler. Örneğin Blaise de Vigenière (1533?–1593), Laonikos Chalkokondylès'in Bizans-Osmanlı tarihine yazdığı zeylde şöyle demektedir:

"Atlarına ve köpeklerine iyi davranmağa ve özenle bakmağa Türklerden daha meraklı insanlar dünyada yoktur. Binek hayvanlarının çadır bezi bellemelerini hiç kaldırmazlar, eyer takmak istedikleri zamanlar hariç. Ne de köpeklerinin hırkalarını çıkarırlar, koşturmak istedikleri zamanlar hariç. Onları mümkün olduğunca temiz ve pak tutarlar, kendi bedenlerinden de fazla. Ve sık sık siyah sabun ve ılık suyla yıkarlar. Üzerleri yara olur korkusuyla kuru ot üstüne yatırmazlar, sadece taze saman üzerine yatmalarına izin verirler. Yahut da kurutulmuş, ince öğütülmüş ve dövülmüş gübre üstüne abalar ve çullar yayarak yaptıkları, atlarınkine benzer yataklıklar üzerine topluca yatırırlar. Sabahları onlara yeterli miktarda ekmek yedirirler, ama hep birden değil de küçük parçalar halinde ve peyderpey —ki biz öyle yapmayız— ve saf su içirirler. Akşam da aynından verirler ve yanına ne haşlanmış et, ne de çorba verirler. Hele hiç kemik vermezler, çünkü dişlerinin bozulmasından korkarlar. Ayrıca ayda bir üzerine kükürt ekilmiş haşlanmış kuzu eti artığı yedirirler ki beyinleri ve bağırsakları temizlensin, iyi formda olsunlar ve duyuları keskin kalsın. Tazılarına gelince, dişilerini erkeklerinden daha zayıf tutarlar ve hayatlarında bir defadan fazla gebe kalmalarına izin vermezler.

Tazılarda beğendikleri nitelikler, boz tenli olmaları ve kuyruklarını bacaklarının arasında tutmaları; ve kuyruklarının uzun ve narin olup bir fareninkine, yahut daha doğrusu ucundaki püsküle bir arslanınkine benzemesi; ve bacaklarının uzun, kalçalarının geniş, ard bacaklarının iyice aralık olması; [...] ve böğrü hizasında incelmesi; burnunun sivri, tüylerinin kısa ve düz olması. Bütün bu özellikler bizim de bizimkilerde makbul addettiklerimizdir."[4]

1656–1663 yılları arasında Halep'te bulunan Wolffgang Aigen ise gözlemlerini şöyle ifade etmektedir:

"Onlarda *Bracke* [zağar] ve *Spierhünde* [iz sürücü] köpeklerinden çok güzel cinsler bulunur. Kulakları sarkık ve uzun, tüyleri düzdür. Kimisi kırmızı benekli beyaz, kimisi de siyah benekli beyazdır, kaplan gibi. Avda gayet beceriklidir, özellikle keklik avında. Aynı şekilde tazıları da meraklı, zarif ve iyidir. Çok koşmaktan kulakları çok uzun ve tüylüdür, uzaktan kuyrukları kuş tüyünden bir püsküllü andırır. Aynı süratle hiç durmadan üç saat koşabilirler. Bu tazıları iyi tutmak için bir yıl koşmalarına izin verirler, sonra bir yıl ava çıkarırlar, sonra da bir yıl tatil verip dinlendirirler. Böylece uzun süre dayanırlar."[5]

Aigen'den bir buçuk yüzyıl sonra, 1813–1814 yıllarında Doğu Anadolu'yu gezen ve Yozgat'ta meşhur Çapanoğlu ailesiyle tanışan John MacDonald Kinneir, bir sabah derebeyinin oğlunu, yanında yirmi kadar süvariyle ava çıkarken görür:

"Olağanüstü yakışıklı, tahminen on altı yaşında bir delikanlıydı. Süslü kıyafeti içinde, altın sırmalı muhteşem bir kızıl kadife belleme kuşanmış kır atı üzerindeydi. Mızrağını yaveri taşıyor, sağ elinde bir doğan tutuyordu, ardından da birkaç çift tazı yürüyordu."[6]

19. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'yu gezen Rahip Edwin John Davis ise Karaman yöresinde, Hacılar'da gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

"Kırlar, Türkmenlerin davar ve sığır sürüleriyle kaplıdır. Yerleşimlerinin birkaçında gözüme güzel tazılar

Elinde doğanı, tasmasının ucunda av köpeğiyle at üstünde bir avcıyı temsil eden ayna. 13. yüzyılın ilk yarısı, muhtemelen Anadolu.

Topkapı Sarayı Muzesi, 2/1792.

Mehmed Siyah Kalem'e atfedilen Yakub Bey albümlerinden birinde, çiftleşen iki köpekle farklı insanların farklı tepkilerini gösteren ilginç bir minyatür.

Topkapı Sarayı Müzesi, H2160.

II. Bayezid'in Filibe civarında, Uzunova'da avlanması.

Seyyid Lokman, *Hünername-i Âl i Osman*, c. I (1584).

Topkapı Sarayı Kitaplığı, H1523.

ilişti. Isı çok yüksek olmasına rağmen bu köpeklerin sırtları ve belleri tüylüydü."[7]

Bir örnek daha vereyim. 1828 yılında İstanbul'u ve Anadolu'yu gezen Charles MacFarlane, Manisa'da, Karaosmanoğlu ailesinin bir ferdinin evinde güzel köpeklerle karşılaşır:

"Avluda eyerlenmiş ve hazır vaziyette üç güzel at gördüm, yanlarında da dört tane iyi cins, kuvvetli tazı vardı. Tasmaları takılmış, sabahın serinliğinden çullara sarılarak özenle korunmuşlardı, bizde âdet olduğu üzere. Malikânenin efendisi, ava çıkmanın zevkini tadacaktı —ki bu, Küçük Asya ovalarında Türklerin çok rağbet ettiği bir eğlencedir. Yer yer onları kesen bataklıklar hariç, yassı *Hermus* [Gediz Çayı] ve *Caicus* [Bakır Çayı] vadileri bu spora çok elverişlidir. Bu yörelerde gördüğüm köpekler, bizim güzel İngiliz tazı cinslerinden ince olup, onlar kadar nazik şekilli değildir; tüyleri kabaca, kuyruklarıyla kulakları daha kalındır, ve bizimkilerde olduğu gibi asalet emarelerine sahip olmaktan uzaktır. İki üç kere koştuklarını gördüm ve buna dayanarak diyebilirim ki bizimkiler kadar hızlı koşmazlar, ama daha güçlü ve çalışmağa daha dayanıklıdırlar. Renkleri genellikle koyudur, sıklıkla gayet siyahtırlar, ama *Casabar*'da [Kasaba?] gayet zarif krem renginde olan iki tanesini gördüm. Sahipleri olan Türk'e bir tanesi için yüklüce bir para teklif ettim ama satmayı kabul etmedi. En iyi cins Türk tazıları *Angora*'dan [Ankara] çıkar, ki o yöre eskiden beri köpekleri, kedileri ve keçileriyle tanınmıştır."[8]

İngilizlerin köpek merakı dillere destandır. Saf kan asilzâdelerin cins cins saf kan köpekler yetiştirmekle iştigal ettiği bir çevreden çıkan MacFarlane'in, Anadolu köpeklerini kaba saba bulması bu açıdan hiç şaşırtıcı değildir. William Youatt da "Türk tazısı"ndan olumsuz şekilde bahsetmekte, "alanda kullanılmaz, sadece şımarık bir süs köpeği olarak yetiştirilir" demektedir.[9] Ama bizim için burada önemli olan, Anadolu köpeklerinin halisliği değil, Anadolu insanının hayatında köpeklerin önemli yeridir. Av köpeği olsun, çoban ya da bekçi köpeği olsun Anadolu'da köpekler binlerce sene insanlarla bir arada yaşamış, onlara hizmet vermiştir.

Bu olumsuz yargılar bir yana, Anadolu'ya has bazı köpek cinsleri olduğu da su götürmez. Örneğin, her ne kadar bugün çok ünlü olan Sivas kangal köpeğine okuduğum kaynaklarda —hiç olmazsa bu isimle— hiç rastlamadıysam da, yukarıdaki alıntılardan anlaşılabileceği üzere "Türk tazısı" adıyla anılan köpek cinsi, Batılı gözlemcilerin hayli dikkatini çekmiştir.[10] Osmanlı kaynaklarında da köpek konusuna ilişkin bilgiler bildiğim kadarıyla şimdiye kadar kapsamlı bir çalışmaya konu edilmemiştir. Örneğin Evliya Çelebi'nin, her alanda olduğu gibi bu alanda da eserinden yeterince faydalanılmamış bir cevher olduğunu söyleyebiliriz. *Seyahatnâme*'sinin on cildi boyunca çeşitli nedenlerle köpek konusunu defalarca gündeme getirmiş, pek az başka kaynakta bulunan bilgiler kaydetmiştir. Örneğin ava fazlasıyla meraklı olan Evliya Çelebi, yolculuğu esnasında fırsat buldukça ava çıkar, o nedenle de yanında av köpekleri bulundurumuş. Çıktığı av sefalarının tasviri gerçekten ilginçtir; Rusya'dakini şöyle anlatmaktadır:

"Hemân hakîr dahi 'Fursat ganîmetdir' deyüp hüddâmân [u] refîkânlarımızla atlara süvâr olup Alman diyârlarından berü taşıdığım üç aded iri samson kelbleri dahi gemiden çıkarup iki Maskov keferesi ehl-i beled refîk kefereler alup sayd [u] şikâr tarîkıyla nehr-i Ten'i buz üzre karşu tarafa ubûr edüp azm-i râh etdik. [...] ...esed-misâl kelbleri zencîrlerinden yedeğe alup üç aded dahi kelb-i zağarlar dahi şikâr arayarak deşt-i hâmûnu geşt [ü] güzâr ederken... [...] Ammâ samson kelblerimin her biri birer arslan-ı Bağdâd'a benzer idi.

Hadd-i zâtında bin elli bir târihinden elli dörd târihine [1641–4] varınca Leh ve Çeh ve Krakov kâfiristanlar bu kadar seyâhat ve sefer etdik, eyle kelbleri bir diyârda görmedim. Sübû'-i her-i Vâsıta benz[er] idi."[11]

Sözü geçen "samson" köpeklerinin adının, "Saksonya"dan (Sachsen) galat olduğu, vaktiyle Almanya'dan getirtilmiş olan köpeklerin neslinden türedikleri belirtilmiştir.[12] Bu bakımdan Evliya Çelebi'nin "Alman diyârlarından berü taşıdığı" bu köpekleri oradan tedarik etmiş olması pek mümkündür. Bitlis'teki av hakkında da gayet ayrıntılı bilgiler verir:

"Andan paşa cümle mîr-i mîrânlar ile cenû'i kibâr u a'yânlar ile hânların teferrucgâhlarına ve saydgâhlarına ve çiftlikler ve sikârgâhlarına ve şehir etrafında olan niçe hâmûn [ul tilâli ve vâdî [ve] cibâli seyr ederek hânın zağanos ve bâzları ile turna ve kazları sayd ederek ve tula ve taraş ve zağarlar ile atmaca ve karagözler ile keklik ve bıldırcınlar şikâr ederek ve arefe küçüğü ve Muş ovası cücüğü seri'u's-seyr cerî yetgen yeğin tâzî kelb-i mu'allemler ile hargûş-ı sahrâyı ve gûsfend-i beyâbânı ve sığın ve karaca ve tablalı gazâlları sayd [ul şikâr edüp köşe köşe ziyâfetler olup..."[13]

Avda son derece yararlı olan bu tür köpeklerin makbul ganimet veyahut hediye teşkil etmesi doğaldır. Nitekim Kırım'da alınan ganimet arasında Evliya Çelebi "yüz aded kelb-i mu'allem tâzîler, yüz çift alaca kelb zağarlar" saymaktadır.[14] Hersek'te iken Pıraçalı Mustafa Paşa'nın ona verdiği hediyeler arasında ise "bir kîse ve bir at ve bir Fireng gulâmı ve bir kelb-i mu'allem tazı ve bir çapar zağar" vardır. Daha sonra,

"Pıraçalı Mustafâ Paşa Çemerne yaylasında kalmak ile tenbîhi üzre kethudâsı hakîre iki kîse ve üç gulâm ve beş re's müsellah Taşlıca bârgîrleri ve beş tazı ve beş zağar ve iki doğan ve beş dâne Hersek atmacası verdi kim bir diyârda misli yokdur ve beş çuka ve beş donluk Ciniviz katifesi ihsân aldık."[15]

Bozcaada'da bulunduğu sırada devrin padişahı, "Avcı" lâkabıyla meşhur IV. Mehmed'den gelen emirle avda kullanılacak köpekler ve doğanlar talep edilmiştir. Evliya Çelebi, fermanı ilgili makama tevdi etmeğe memur edilir:

"Sa'adetlü pâdişâh bu kal'ayı itmâm-ı sa'y-ı tâm edüp gâhîce sayd [u] şikâra gider birkaç tazı ve zağar ve doğan haberin alup Çakırcıbaşı Cânpoladzâde hakîri fermân-ı pâdişâhîyle Bozcaada Muhâfızı Sührâb Mehemmed Paşa'ya gönderdi. [...] Bu cezîre-i Bozcaada'yı seyr [ü] temâşâ ederken ertesi gün muhâfazaya me'mûr olan Sührâb Mehemmed Paşa sayd [ul şikârdan geldiği sâ'at hakîr buluşup emr-i pâdişâhîyi ve Cânpoladzâde Çakırcıbaşı mektûbların verüp kırâ'at etdikte mefhûmu ma'lûm olup "El-emrü emrüküm, fermân pâdişâhımındır" deyü kendüde bulunan on tazı ve on re's kelb-i mu'allem zağarlar ve yedi aded bâz-ı hümâ-pervâz doğanlar verdi. Ve cezîre muhâfazasında olan alaybeğlerinden ve erbâb-ı zu'amâdan cümle yigirmi tazı ve on beş taraş ve tula ve sunar ve arayıcı zağarlar ve beş aded şahin ve zağanos ve balaban ve doğanlar bulunup mektûblar tahrîr olundukda hakîre bir kîse na'l-behâ ve huddâmlarıma yüz guruş ve birer çuka verüp ertesi gün cümle doğan ve tazı ve zağarları erbâb-ı tîmâra verüp paşa ile

Âhur-i hümâyûn hizmetkârları köpekleri ava götürüyor. Kutsal Roma İmparatorluğu elçisi Bartolemeo di Pezzana ile birlikte İstanbul'a gelen, kimliği belirsiz bir Alman sanatçı tarafından 1586-1591 arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.

Codex Vindobonensis 8626, fol. 42r. Österreichische Nationalbibliothek, Viyana.

vedâlaşdıkda [...] Anda Çakırcıbaşı Cânpoladzâde'ye Sührâb Mehemmed Paşa mektûbuyla cümle doğanları ve tazı ve zağarları teslîm edüp ol dahi Köpürlü'ye bildirüp "Var pâdişâha teslîm eyle" dedikde hakîr dahi altmış altı aded tazı ve zağar ve doğanları birer âdemin ellerine verüp tazılar dibâ ve şîb ve zerbâf çulları ve zağarlar sîm ve kalay-ı mutallâ zincirleriyle ve şahinler sırma mebrûm üsküfî ve cılkı ve kündeleri ve harîr eldivanlar ile huzûr-ı pâdişâha getirüp ser ber-zemîn etdikde pâdişâh-ı dârâ-salâbet her mahlûka im'ân-ı nazar ile nazar edüp gâyet hazz edüp hakîre bir hil'at-ı fâhire ve yüz aded sikke-i hasene-i nâdire ve doğanları getirenlere beşer guruş ihsân olunup taşra çıkup haymemize geldik."[16]

Evliya Çelebi'nin köpeklere ilişkin verdiği bilgiler, avla ve av köpekleriyle bitmiyor; nerede ne tür köpekler yetiştirildiğinden, gezdiği yerlerdeki yerel halkın âdet ve inanışlarından, toplumsal hayatından, hattâ eğlencelerinden de bol bol söz ediyor *Seyahatnâme*'sinde. Örneğin Anadolu'nun güneydoğusuyla Irak'ın kuzeyinde karşılaştığı Yezidi'ler arasında köpeğin kutsal sayıldığını, köpeğe kötü davrananların şiddetle cezalandırıldığını her zamanki renkli üslubuyla şöyle anlatıyor:

"Evlâdlarına ibtidâ siyâh kelb südü verirler. Bunların diyârında bir kelbe bir seng sâr etsen ol ân ol âdeme amân ü zamân vermeyüp katl ederler. Zîrâ sağîr ü kibârun hânelerinde birer, beşer, onar kelbleri vardır kim evvel ta'âmı kelbe verirler, anlar doyup ba'dehû kendüleri yerler. Zîrâ cümlesi kelbe taparlar ve cümle kelbler kendüleriyle bile yatarlar. Bin guruşa ve on katıra siyâh kelb alırlar. ... Hele her mürdelerinin lâşe-i murdârlarının kefenine kelb tüğü koyup maşadlarına defn ederler. ... Bu diyârda bir kelb doğursa şâduman ederler. Bir kelb-i siyâh mürd olsa soğan suyuyla gasl edüp ve kefenleyüp vâveylâ ile müristân-ı kelbe götürüp defn ederler ve kelb câniyçün koyun kebâbların hayâtda olan kelblerine verirler. Hakkâ ki arslana benzer kelbleri var bu diyârda aslâ kurd yokdur."[17]

Yolculuğu boyunca uğradığı yerlerin, karşılaştığı insanların özelliklerini kaydetmekten asla yorulmayan Evliya Çelebi, Bulgaristan'dan şunları nakletmektedir:

"Ve cümleden meşhûr Vetirne'nin kırbo nâm küçücük Kirmastı şehri mastısı gibi kırbo köpecikleri yüz ve yü[z] elli dirhem gelir tennûr zağarcıkları ve seyishâne köpecikleri olur kim rûy-ı arzda eyle mudhik ve kaşmer ve cerî ve gazûb ev bekçisi kelb-i mu'allemcikleri olur kim bir diyârda olmaz."[18]

Hacivad'ın kökenini anlatırken ise şöyle diyor:

"Efeli oğulları namıyla ecdadları şöhret bulmuşdı. Zağar köpekleriyle meşhurlardur kim hâlâ elsine-i nasda 'Efeli oğlu zağrı gibi neylersin?' diyü darb-ı mesel olmuşdur."[19]

Zikrettiği tek benzetme bu değildir Evliya Çelebi'nin. Kalmukların dili için "samson kelbi gibi güm güm sadâlı," Manya-Voha insanları içinse "büyük başlı ve müdevver gözlü ve samson köpeği sözlü" derken,[20] söz konusu insanları olduğu kadar samson köpeklerinin sesini de okurun muhayyilesinde canlandırmayı başarmaktadır. 1638'de İstanbul'da vuku bulan büyük esnaf alayına ilişkin anlattıklarından da samson köpeklerinin boyu ve kuvveti hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Eyüb oyuncakçılarının "nice musanna küçük arabaları keçilere ve eşeklere ve iri samson kelblere çekdirüb" geçtiğini zikr etmesi bir yana,

"esnâf-ı mandıracıyân-ı yeniçeriyân [...] niçe yüz arslan-misâl mel'ûn samson köpekleri çatal zincirler ile ikişer âdem keşân-ber-keşân çeküp her biri Kastamonu'nun Cilâv katırı kadar var kelb-i mu'allemlerdir ve her biri atlas çullar ile müzeyyendir."[21] der.

Abartmasıyla meşhur olan Evliya Çelebi, köpekleri katıra benzetirken belki biraz ileriye gitmiş olabilir elbette; yine de Batı'da *mastiff* adı verilen aileye mensub olan samson köpeklerinin kocaman olduğuna şüphe yoktur.

Geçtiği mesire yerlerindeki türlü eğlenceleri anlatırken "maymunbâz ve ayubâz u humârbâz ve kelbbâz u keçibâz"dan[22] söz eden Evliya Çelebi, "kelb cengi" terimini defalarca kullanır —kimisinde mecâzî anlamda, kıyasıya dövüşme için; kimisinde ise sözlük anlamıyla, köpeklerin dövüştürüldüğü müsabakalar için. Örneğin "Teferrücgâh-ı meydân-ı Çevgân"da at, şütür, câmûs, kûsfend, hımar, kelb, horos cengi yapıldığından bahseder.[23] Beç'te (Viyana) ise başka türlü bir "ceng"e şahid olmuştur:

Üzerinde köpek ve av hayvanları resimleri bulunan bir çini sürahi.

İznik, 1585 civarı.

British Museum.

"Ve bunlarda bir gûne ma'rifet var kim bir kavmden istimâ' etmedim. Evvelâ onu on beşi bir yere gelüp bir köpek hirren fehırrâsı cengi ederler kim kimi samson gibi kimi tazı ve kimi fino zağar gibi çek çek vek vek urup feryâd etdiklerinde âdem gülmeden tamâm olur."[24]

Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği bir başka ilginç husus da, sekbanbaşı, samsoncubaşı ve zağarcıbaşının idaresi altında köpeklerin bakımını üstlenmiş olan yeniçeri ocaklarıdır. Örneğin *Seyahatnâme*'nin "Evsâf-ı belde-i tayyibe ya'ni Kostantiniyye" bölümünde, İstanbul'da bazı bina ve kurumlardan kaçar tane olduğu kaydedilirken, birer yeniçeri samsonhânesi, yeniçeri zağarhânesi ve yeniçeri tazıhânesi ile bir bostancılar tazıhânesi sayılmaktadır. Girit'in Kandiye şehrinde ise bir zağarcıbaşı sarayı ile bir samsoncubaşı sarayı vardır.[25] Ayrıca, çeşitli yerlerde köpeklerin idmanına adanmış özel sahalar bulunmaktadır:

"Mesiregâh-ı samsonhâne. Âl-i Osmân'ın yeniçeri ocağında olan arslan-misâl samson kelbleri bunda yaylanırlar. [...] Topkapusı Hisarpeçesi'nde temâşâgâh-ı zağar yaylası. Âl-i Osmân'ın cümle sayd [u] şikâr zağarları anda yaylanır. Yeniçeri ocağından zağarcıbaşı hâkimdir."[26]

Tabii köpeklerin koşturulması yetmez, doyurulmaları da lâzımdır ki, bunun için de gerekli önlemler alınmıştır:

"Bu İslâmbol işkembecileri cümle Urûm kefereleridir. Cümle tekâlif-i örfiyyeden berîlerdir kim yeniçerilerin zağarcılar ocağına ve samsonhâne ocağına beher yevm altışar hımar yüki pak olmuş işkembe ta'yîn verüp anlar dahi zağarlara ve samsonlara nafaka verirler."[27]

İsmail Hakkı Uzunçarşılı da, yeniçeri ocaklarının baktığı köpeklere yemek hazırlanması için kurulmuş olan düzen hakkında bazı ipuçları vermiştir:

"Tazılara ve diğer av köpeklerine ekmek pişirmek için Sekbanlar furunu yapılıp burada Acemi oğlanlarından bazıları furuncılık ederlerdi; on yedinci asır başlarında ekmekçi başının emri altındaki Sekbanlar furununda otuz Acemi oğlanı bulunmakta idi."[28]

Sekbanlar fırınına "fodla fırını" da denirdi.[29] Vigenière'in Chalkokondylês tarihine yazdığı zeylde de şöyle deniyor:

"Özgül olarak Türk'ün av gereçlerine gelince, bu değişik kimselerin ava duyduğu merakın derecesine göre değişir, ama genelde bir *Seimembaşı* [seymenbaşı], yani avcılar reisi vardır ki 100 akçe yevmiye alır. Onun altında bin kadar *Seimen* [seymen], yani süvari avcılar, ve piyade köpek bakıcısı bulunur. Süvariler 12 ilâ 15 akçe, piyadeler ise 8 ilâ 10 akçe alır, ve piyadelerin her biri tasma ile iki tazı güder. Bunların yanı sıra bir de *Tagarzibaşı* [zağarcıbaşı] vardır ki av ve koşu köpeklerini idare eder. Onun altında 1000 yeniçeri olur, ve onların her biri iki yahut üç çift köpek güder, öyle ki toplam sayıları çok büyüktür. Ancak bunların hepsi, avcılar reisinin idaresi altındadır."[30]

Sekban (seymen),[31] samsoncu, zağarcı gibi isimlerle, bu adları taşıyan yeniçeri ocakları hakkında yukarıda verilen bilgiler, en azından ilk kuruldukları devirlerde köpeklerle meşgul olduklarına şüphe bırakmamaktadır. Ancak bu köpeklerin yeniçeri ocağında sadece av için mi bulundurulduğu, yoksa bilfiil muharebelere de mi katıldığı pek açık değildir. Yüzbaşı Hikmet Şakir, Paris Tıp Fakültesi'ne sunduğu doktora tezinde Osmanlı ordusunda silâh olarak köpek kullanıldığını kesin olarak belirtmekte, fakat ne yazık ki ayrıntı vermemektedir.[32] Adolphe Bénion ise herhangi bir kaynak göstermeden İstanbul'un fethi hakkında şöyle demektedir:

"Müslüman orduları, Arap âdetleri uyarınca peşlerinden her zaman köpek orduları sürüklerlerdi. Bu hayvanların, o kadar kabarık sayılarda rastlandıkları İstanbul'a ve civardaki diğer şehirlere yerleşmelerini, II. Mehmed'in zaferi belirlemiştir."[33]

Kâğıdhâne'de Çiftlikât-ı Hümâyûn'da bulunan av köpekleri.

Abdülhamid II albümlerinden bir fotoğraf.
Library of Congress, Washington, DC.

Ayastefanos (Yeşilköy) yakınlarında bir bıldırcın avcısı.

Servet i Fünün, beşinci sene, c. 3, no. 238 (21 Eylül 1311).

Evliya Çelebi'den yukarıda yapılan alıntıda geçen "Âl-i Osmân'ın cümle sayd [u] şikâr zağarları" sözleri, yeniçerilerin baktığı köpeklerin hiç olmazsa bir bölümünün başlıca işlevinin avda kullanılmak olduğunu gösteriyor. Nitekim Reşad Ekrem Koçu'ya göre,

"Yeniçerilerden 36 sekban ortası padişahın av maiyetiydi. Saray-ı Hümayun'da av için doğanlar, şahinler, cins cins av köpekleri bulundurulduktan sonra bu av hayvanları bilhassa sekban ortaları tarafından ayrıca bakılır, yetiştirilirdi. Ava meraklı padişahların, mesela bir av delisi olan Sultan IV. Mehmed'in günlerce, haftalarca süren büyük sürgün avlarına adeta harbe gider gibi, saray halkı ve sekban yeniçerilerinden mü-

rekkep yirmi beş, otuz, otuz beş bin kişilik maiyetle çıktığı görülmüştür.

Sekban ortaları İstanbul ve Edirne civarındaki mirî çiftliklerde otururlardı. Mirî çiftliklerde büyük köpek haraları tesis edilmişti."[34]

Uzunçarşılı da söz konusu yeniçeri ocaklarından av bağlamında bahsetmekte, şöyle demektedir:

"Piyade Sekbanlar otuz dört bölük olup Padişah ile ava çıktıkları zaman Solak ortaları gibi uzun etekli gömlekler giyip bir ellerinde tazı ve diğer ellerinde ucu gümüşlü Hezeran değnekler ile ava giderlerdi; bunlar, nerede iyi bir tazı olduğunu haber alsalar ellerindeki emir mucibince heman o tazının bedelini verip Padişah namına alırlardı. [...]

Sekbanlar arasında bir de süvari sekbanlar vardı; yaya sekbanlar uzaktan çıkan bir ava tazı yetiştiremediklerinden hünkârla avlanırken tazıyı ava yetiştirmek için bir de süvari sekban sınıfı ihdas edilmişti; bunların atlarına ve kendilerine kifayet miktarı maaş ve tayın verilirdi. Atlı sekbanlar daha itibarlı olup börklerini ocak Çorbacıları, yani bölük kumandanları gibi doğru olarak giyerlerdi; atlı sekbanlar, baş sekban (sekbanbaşı değil) olduktan sonra yayabaşı olurlardı. Tarihlerimizde atlı Yeniçeri diye zikredilen Yeniçeriler, bu atlı sekbanlar ve atlı zağarcılardır."[35]

Hattâ Uzunçarşılı, av hayvanlarına bakmakla görevlendirilmiş olan bazı ortaların nasıl meydana çıktığını da çeşitli belgelere dayanarak naklet-mektedir:

"Rivayete göre hasekiler Fatih Sultan Mehmed zamanında ihdas edilmiştir; ecdadı gibi ava pek meraklı olan bu Padişah kendisiyle beraber ava çıkan Sekban başının vazifesinin çokluğu sebebiyle anın beraber bulunmasını muvafık görmiyerek ihtiyar Yayabaşılardan, yani orta kumandanlarından dört Yayabaşının Haseki tayin edilerek tazı beslemelerini emretmiş; işte bundan dolayı Hükümdar avlarında bu dört Haseki maiyetleriyle ve köpekleriyle hükümdarın maiyetinde bulunmaları âdet oldu. [...]

Ocak ananesine göre Turnacı başılık mevcut olduğu halde Turnacı ortası ismiyle Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar müstakil bir orta yokmuş; Turnacılığı Hasekiler yaparmış. Bir gün Padişah av yaparken bir tepenin arkasından bakan turnalara tesadüf edilmiş; bunları avlamak için şahin ve doğan aranırken altmış sekizinci ortanın tazısı koşup gafil vaziyette uçamıyan bir turnayı yakalayınca bu ümid edilmeyen muvaffakiyet Padişahın hoşuna gidüp 68'inci ortanın hasekisine bir akçe fazla yevmiye, yani zam virüp odasını Turnacı ve kendisini Turnacı başı yapmış ve bu odayı Haseki odalarının üzerine çıkarmıştır."[36]

Öte yandan, Evliyâ Çelebi'nin anlattıklarına bakılırsa, bazı cins köpeklerin silâh olarak kullanılabilecek kadar güçlü ve vahşi olduğuna da şüphe yoktur. Örneğin köpeklerinin yardımıyla bir saldırıyı nasıl püskürttüklerini şöyle anlatır:

"Hemân ol ân yedi aded Tatar-ı Noğay-ı bed-rây ellerinde dal-tîğ uryân olup üzerlerimize at bırağınca hemân Palu nâm kelbin boğazından haltasın alup Hüna samson ve Çakır nâm samson bir kerre bu atlı Tatarlara arslan gibi hamle edince Tatarlar bizim üstümüze gelmeğe rehâ bulamayup biz dahi atlara süvâr olup kol tüfengleriyle Tatarlar üzre varup "Bire oş Palu, kış kış" deyü köpekleri kışkırtdıkca azamet-i Hudâ hemân Palu kelb ve Hüna ve Çakır ve Şakı ve Cünbî nâm zağarlar dahi Tatarın atlarına sarılup Tatarları atları yere urup ân-ı vâhidde üç aded Tatarları köpekler pâre pâre ve rîze rîze ettiler..."[37]

Görüldüğü gibi birtakım köpek cinsleri rahatlıkla dövüşmek için kullanılabilecek güçteydi. Nitekim Ortadoğu ve Kafkas yörelerinde köpeklerin savaşta kullanılması birkaç bin yıl öncesine gider.[38] Evliya Çelebi de bunun kendi döneminde uygulandığını akla getirebilecek sözler sarf etmektedir:

"...lâkin vezîr-i a'zâm küffârın kesret ü vefretinden havf edüp Karaman Vezîri Çavuşzâde Mehemmed Paşa'yı ve Seydî Ahmed Paşazâde Mehemmed Paşa'yı ve Kanbur Mustafâ Paşa'yı ve Ohri ve Elbasan ve İskenderiyye beğlerin ve on oda yeniçeri ile samsoncubaşıyı beri ceng tarafına köprüden geçirüp Süleymân Hân tabirunda Kadızâde İbrâhîm Paşa ordusu içre konup pür-silâh meterislerde âmâde durdular."[39]

Belli ki burada samsoncubaşının görevi av köpeklerine bakmak değil, savaşa katılmaktı; fakat köpekler de dövüşecek miydi, yoksa sadece onlara bakan yeniçeriler mi savaşa katılacaktı, bu yukarıdaki metinde açık değildir. Ancak, zağarcı ve samsoncu yeniçerilerin savaş hâlinde köpekleri geride bırakıp tek başlarına muharebelere katılmış oldukları daha akla yakın görünmektedir. Donado da Lezze (1479–1526) veyahut Giovanni Mario Angiolello'ya (1451?–1547) atfedilen *Historia Turchesca* adlı eserde de köpek yetiştiren yeniçeri ocaklarından bahse-

Sağdan sola: Çoban köpeği, zağar av köpeği, ev köpeği.

Mehmed Emin, *Musavver Ta'rîh-i Hayvanât* (İstanbul: Matbaa-ı Osmaniye, 1310), Levha 6.

Hammer'in Baznâme'si

Ünlü Osmanlı tarihçisi Joseph, Freiherr von Hammer-Purgstall'ın, 1840'de yayınladığı *Falknerklee* adlı kitabında[1] bir araya getirdiği avla ilgili üç önemli metinden biri, Milano'daki Ambrosiana kütüphanesinde bir yazma nüshası bulunan *Baznâme* başlıklı Türkçe risâledir. Bu kitap, Menteşeoğullarından Mehemmed Bey'in oğlu Gıyâseddin Mahmud Çelebi adına 14. yüzyılın ikinci yarısında Barcın'lı Mahmud bin Mehemmed tarafından Farsça'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. Dibacesinde daha önce İbranice'den Arapça'ya, Arapça'dan da Farsça'ya çevrilmiş olduğu belirtilen bu eser, adından da anlaşıldığı üzere avda kullanılan şahin ve doğanlarla ilgili olmakla birlikte, içinde av köpeklerinden de genişçe söz edilmektedir. Aşağıda bu bölümler yer almaktadır.

Yüz otuz beşinci bâb: İtlerün sıfatın beyân ider

Üstâdlar demişler kim anlarun yeğreğinün nişânı oldır kim başı küçücük ola ve gözi büyük ola ve alnı yassı ve ağzı gen ola; bel uzun ola; götinin eni, yan kemüği büyük ola; ve kulağı sarku[k] ola; boynı uzun ola; bel eksi ve döşleri ve göğsi pâyine benzeye ve âvâzı katı ola. Ve bazılar demişler kim anlarun yeğreği oldır kim anun uc diküsi ola ve beli uzun ola.[2]

Yüz otuz altıncı bâb: İtlerün rengin beyân ider

Demişler kim anun renginün yeğreği oldır kim kul[a] ola, gözi dahi kul[a] ola, arslan gözi gibi; ya kara it ola, gözi gök ola. Ammâ Rûm üstâdlar demişler kim anun yeğreği oldır kim rengi kul[a] ola ve gözlerinün üstinde iki nokta olsa yeğrekdür.

Yüz otuz yedinci bâb: İtün dişi[si]nün nişânı beyân ider

Demişler kim ne nişân kim anun erkeğinde olur, dişi[si]nde dahi ol gerekdür; ve lâkin dişisi gerek kim boynı ince ola; kuyruğı kısa ola ve kuyruğınun ak ola ve tüyi çok ola.

Yüz otuz sekizinci bâb: İti semizletmeklik beyân ider

Demişler kim itün ta[am]ınun yeğreği kuru peynirdür; ve bazılar demişler kim ısı etmek doğrayub yedirmek gerek; ve bazılar demişler kim zeyt yağın mercümekle yedireler; ve bazılar Rûm üstâdlarından demişler kim bişmiş koyun başın yedireler; bazılar demişler kim koyun paçasın yedireler kim bişmiş ola; ve bazılar demişler kim etmeği sayyağıyla serîd eyleyüb yedireler, veya ol suyla kim zeyt karışmış ola; ve bazılar demiş çiğ koyun başın yedireler, tüyi ve kemüğiyle; bazılar demişler yumurdayı zeytle ya sayyağıyla yedireler; bazılar demişler kim eti kemüğiyle yedireler.

Yüz otuz dokuzuncı bâb: İtün gözine ak düşdigün beyân ider

Çün itün gözine ak düşse ilâcı oldır kim gözinün önindeki ve ardındağı damarlarına diken koyalar; andan sonra alalar deniz köpüği,[3] ve bir dirhem kadar sakamunya, ve bûrâk-ı Ermenî iki dirhem kadar, ve şeker-i Askerî kim Te'abdan götüreler, her birinden bir dirhem kadar; bu dükelini yumuşak döğeler, ince elekle eleyeler ve ol dikenün yerine uralar. Alalar anzarût ve bûrâk-ı Ermenî ve milh-i enderânî her birinden bir dirhem kadar, büştüruk[4] yarım dirhem, dükelini yumuşak döğeler ve köpüği alınmış bal ile yoğıralar ve ol yire uralar; ya alalar jengâr ve yumurda kabın ve enderânî tuzdan her birinden yarım dirhem, yumuşak döğeler, istimal ideler.

Yüz kırkıncı bâb: İti kuduz oldığun beyân ider

Çün it kuduz olsa anun ilâcı oldır kim alalar ol otı kim ehl-i Irak ana küran diriler, boynına halka gibi dolalar ve ol kuduz itün cigerün yedireler ve ol tiryâk kim bu kitabda zikr eyledik, anı yedireler, mücerrebdür. Allahü a'lem.

Yüz kırk birinci bâb: İtün uyuz oldığun beyân ider

Çün it uyuz olsa anun ilâcı oldır kim alalar ak kükürd ve şünîz her birinden yarım dirhem kadar, kunduse yarım dirhem, yumuşak döğeler, ol kükürt suyla kaynadalar ve biraz zeyt yağın dahi koyalar, andan sonra süreler; dahi şünîz ve kundusı ol suyla karışdıralar ve ol uyuza dürteler ve iki günden sonra yuyalar; andan sonra alalar yumurda sarusın ve zeyt yağın ve biraz tuz ve dükelini yumuşak döğeler, dahi karışdıralar ve ol uyuza dürteler; ve gerek kim şünîz ve kunduse dahi ola. Ve uyuzun dârüsı çokdır, lâkin bundan yeğreği yokdır.

Yüz kırk ikinci bâb: İtün siniri süst oldığun beyân ider

Çün itün siniri süst olsa anun ilâcı oldır kim alalar zeyt yağın ve acı bâdâm yağın, at etiyle ya eşek etiyle bala karışdırub yedireler; yahud yâsemin yağın ya nergis yağın; ve kendir ile kaynadalar, ve dürteler. Hoş ola.

Yüz kırk üçüncü bâb: İtün büresin ve bütin beyân ider

Çün itde [bütü] ve büresi ola; alalar tuzı suya koyalar ve itı yuyalar; andan sonra kimon yanı zire alalar, ve hanzal yanı ebucehil karpuzı, yumuşak döğeler ve tiz

Hammer'in *Bazname*'sinden kapak ve giriş sayfaları.

sirkeye karışdıralar ve ite dürteler.

Yüz kırk dördüncı bâb: İtün damarı açıldığun beyân ider

Demişler kim çün itün damarı açılsa ve kan dökmese; alalar örümcek evin ve zâc ve koyun kığın kim kuyrığı altında sallanur dükelini yumuşak döğeler ve örümcek eviyle yoğıralar ve ol yere koyalar, kan döke; ol yere sirke ve tuz ovalar, ve andan sonra tavuk etin gül yağıyla yedüreler. V'Allahü a'lem.

Yüz kırk beşinci bâb: İtün karnı ağrıdığun beyân ider

Çün itün karnı ağrıya, anun ilâcı oldır kim, alalar ölü eşek etin ya ölü do[m]uz etin yedireler; tâ kusa; ya alalar, keçi başı çiğle yedireler; yahud kasık bütin ve ufak doğrıyalar ve yumurdaya karışdıralar ve sayyağıyla tapağında kararlar ol ite vireler. Ve eğer anun karnı sol[u]kdan ağrıya, alalar eğir, ve yumuşak döğeler ve biraz bala karışdıralar ve koyun südiyle ve sayyağıyla karışdıralar, dahi yedireler; eğer anun karnı ısıdan ağrısa, alalar ekşi yoğurd, bir dirhem kadar ravend-i

Bazname'nin Almanca kapağı.

Falknerklee,
drey ungedruckten Werken
Falknerey.
Wien.

Çinî, iki çekirdek hindi[b]a yani kâsinî tohumı ve yumuşak döğeler, birbirine karışdıralar ve ayaza koyalar ve yarındası yedireler.

Yüz kırk altıncı bâb: İtün karnında kurt oldığun beyân ider

Çün itün karnında kurt olsa, anun ilâcı oldır kim, alalar biraz kına ve keçi tüyin ve ufak doğrıyalar ve suyla habb eyliyeler, fındık kadar, ve sayyağıyla yedireler; ya katran ve türmüs ve fînbelân[5] iki lokma et ile yedireler; ya yılan etin bir pâre etmekle yedireler, ve külli kurtlar düşe.

Yüz kırk yedinci bâb: İtün eli ayağı eğri bitdiğün beyân ider

Çün itün ayağı eğri olsa, anun ilâcı oldır kim at etin bal ile yedireler; ya güğercin etin, ya serçe etin bal ile yedireler, bir iki kirde; ya alalar, asfur tohumın bir avuç kadar suda kaynadalar, tâ kuvvet ol suya çıka; andan sonra ol suyı sâfî eyliyeler, ve beş dirhem kadar bal ile hukne eyliyeler; ya alalar sezâb, merzengüş ve zeyt yağıyla kaynadalar, anun eline ve ayağına dürteler, ve andan sonra ûd ve mastakîyi yumuşak döğeler ve ol etler kim yâdı kıldık, anlardan yedireler. V'Allahü a'lem.

Yüz kırk sekizinci bâb: İtün kemüği uvandığın beyân ider

Çün itün kemüği uvansa ya bertinse, ilâcı oldır kim yakı eyliyeler anınla kim yâd kılduk doğan kemüği uvandığı bâbda.

Yüz kırk dokuzuncı bâb: İtün ayağı ağrıdığun beyân ider

Çün itün ayağı ağrısa, anun ilâcı oldır kim, alalar tiz sirke ve suya kaynadalar ve ayağına ovalar; veya alalar kurâs suyın ve zeyt yağın ve üç tavuk yumurdasın ve birbirine karışdıralar ve yedireler.

Yüz ellinci bâb: İtün ayağın tüyin yolundığun beyân ider

Çün itün ayağı yalıncak olsa seğirtmekden, ilâc oldır kim alalar mazu, [z]âc-ı Kıbrısî, her birinden bir pâre, ve yumuşak döğeler ve tiz sirkeyle karışdıralar ve güneşe koyalar iki saat, ve ayağına dürteler; üç gün şöyle eyleyeler; andan sonra kına yakalar, katran ve zeyt yağın dürteler, ve götine şırl[a]ğan yağın dürteler; ve bazılar demişler kim yumuşak kum ve yemle yoğıralar ve ayağına dürteler, zeyt yağıyla, ya şırl[a]ğan yağıyla.

Yüz elli birinci bâb: İtün teni şişdüğün beyân ider

Çün itün teninde şiş peyda olsa ilâcı oldır kim, bir gün bir dün nesne yedirmeyeler; andan alalar döğülmiş tuzı ol şiş oldığı yere dürteler, bir gün bir dün dura. Hoş olır.[6]

DİPNOTLAR

1 [Joseph, Freiherr von] Hammer-Purgstall (haz.), *Falknerklee, bestehend in drey ungedruckten werken über die Falknerey. Nämlich: 1. Bazname, das ist: das Falkenbuch (Auß der Ambrosiana zu Mailand); 2. Ierakosofion, das ist: die Habichtslehre (Auß der k. k. Hofbibliothek zu Wien); 3. Kaiser Maximilians handschrift über die Falknerey (Auß der k. k. Hofbibliothek zu Wien). Aus dem Türkischen und Griechischen verdeutscht...* (Peşte, In Commission bey C.A. Hartleben, 1840). Osmanlı hurufatıyla basılmış olan bu kısımda çok sayıda hata olduğunu belirtmeden edemeyeceğim. Yazmanın kendisini inceleyemediğimden, bu hataların hangilerinin istinsah, hangilerinin okuma, hangilerininse dizgi hatası olduğunu bilemiyorum. Elimden geldiğince gördüğüm hataları (Hatice Aynur ve Berat Açıl'ın yardımıyla) düzeltmeğe çahştım ama, gerek gözümden kaçan, gerekse elimde olmadan kendi eklediğim hatalar için okurlardan peşinen özür diliyorum. Ayrıca, burada verdiğim metnin Hammer'in metninden ayrıldığı bütün yerleri (okumayı zorlaştırmamak için) işaretlemediğimi, bu bakımdan bu metnin asla bir "bilimsel" baskı addedilemeyeceğini de kaydedeyim.

2 Hammer bu cümleyi *"der beste derselben ist, der drey Rippen hat und dessen Lenden lang"* diye çevirmiş (Hammer, a.g.e., s. 72). Ancak بیلکوسی kelimesinin kaburga (*Rippe*) anlamına gelebilecek bir okunuşunu bulamadım. Buna mukabil Farsça'dan (بیل) erkeklik uzvu anlamına geliyor olması daha muhtemel sanıyorum. Hammer'in "üç" diye okuduğu da "ınc" olmalıdır.

3 Benzer şekilde *el Mansûri fi'l-Beyzara* başlıklı eserin konuyla ilgili bölümünde *zebedü'l-bahr* terimi geçmektedir. ([Ebû Ca'fer Ahmed bin Muhammed İbnü'l-Haşşâ'?], *el-Mansûri fi'l-Beyzara*, haz. Abdu'l-Hafîz Mansûr [Kal'atca: el-Mü'essesetü'l-Vataniye li't-Tercemeti ve't-Tahkiyki ve'd-Dirâsâti Beytu'l-Hikmet, 1989], s. 69.) Hammer bunu Almanca'ya aynen *Meerschaum*, yani lületaşı diye çevirmiş ki, kastedilen de herhalde budur. (Hammer, a.g.e., s. 73.)

4 Bu okunuşu Hammer'den aldım. Kendisi, Meninski lûgatine dayanarak bunun *genus spinae campestris venenatae* cinsi olduğunu belirtiyor. (Hammer, a.y.) Ancak adından zehirli olduğu anlaşılan bu bitkiye başvurduğum kaynaklarda rastlamadım. (Örneğin bkz. The International Plant Names Index, http://www.ipni.org .)

5 Bu kelimenin ne olduğunu bilmiyorum, Hammer de Almanca'ya nasıl çevireceğini bilememiş. (Hammer, a.g.e., s. 75.) Fakat *el-Mansûri fi'l-Beyzara*'nın, köpeklerin karnındaki kurtların tedavisine ilişkin bölümünde, *el-efsentin* kelimesi geçiyor (İbnü'l-Haşşâ', a.g.e., s. 82) ki bunun Türkçesi "pelin otu"dur. (Armenag K. Bedevian, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names, in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Languages, including Economic, Medicinal, Poisonous and Ornamental Plants and Common Weeds* [Kahire: Argus & Papazian Presses, 1936], No. 479.) O nedenle, buradaki "belân"ın "pelin" karşılığı olabileceğini sanıyorum; ancak başındaki "fin" hecesinin anlamını çıkaramadım.

6 Hammer, a.g.e., 45[a]–47[b]. Sağdan sola yazıldığından, Osmanlıca metnin sayfaları ayrıca numaralanmıştır.

dilmekle birlikte, ne avdan, ne de köpeklerin savaşa sürülmesinden söz edilmektedir:

"Segmeri [Seymenler] Üzerine: Sonra bir bölük vardır ki adına *segmeri* derler. Bunların görevi bazı büyük köpeklerin, örneğin *Alano* köpeği ve diğer vahşi köpeklerin, bakımı ve idaresidir. Başları 50 akçe yevmiye alır, yardımcısı ise 25; yüzbaşı 15, onbaşı ise 6 akçe alır. Ötekiler, ki 200 kişi kadardırlar, yeniçeri yevmiyesi alırlar.

Köpeklere Bakan Zagarzi'ler [Zağarcı] Üzerine: Bu *zagarzi*'lerin görevi, *bracchi* [zağar] ve *levrieri* [tazı] ve çeşitli başka tür köpeklere bakmaktır. Başları 50 akçe, yardımcısı 25, *contestabili* [*comes stabuli*? = emîr-i âhûr] ise 15 akçe alır; onbaşı ve diğerleri, ki 200 kişi kadardırlar, mevkilerine göre yevmiye alırlar. Büyük Türk [padişah], ata binmeye çıktığında, özellikle düşman bölgesinde iseler, bütün adı geçen yayalar, yani *gianizzeri* [yeniçeri], *solachi* [solaklar], *segmeri* [seymenler] ve *ingarezzi* [ılgarcı?], büyük bir bölük oluştururlar ki toplu yönetimine her birinin başı katılır; hepsi bir arada Büyük Türk'ün yarım mil kadar

önünden giderler; sadece yirmi seyis onunla kalır, iki yanında onar tane yürür."[40]

Kısacası, şahinci, atmacacı, doğancı gibi alt gruplara ayrılan bazdaran yeniçerilerinin avcı kuşlarının yetiştirilmesinden ve bakımından sorumlu olmaları gibi, sekban yahut seymen, zağarcı, samsoncu, tazıcı gibi yeniçeri ocakları da kuruluşları itibariyle padişaha bağlı av köpeklerinin bakımı ve yetiştirilmesinden sorumlu olmuşlar, savaş çıktığında da öteki yeniçeriler gibi muharebelere katılmışlardır. Köpeklerin aktif olarak savaştığına dair ise herhangi bir kayda rastlamadım; ancak askerî tarih konusunda uzmanlığım son derece sınırlı olduğundan, önemli bazı kaynakları pek âlâ gözden kaçırmış olabilirim.

Üzerinde köpek ve av hayvanları bulunan bir çini tabak.

İznik, 1585 civarı.

Musée de la Renaisance, château d'Ecouen cl.8357.

Daha sonraki devirlerde bu ocakların av şöyle dursun, köpeklerle bile herhangi bir ilişkisi kalmadığı anlaşılıyor. Önce av hayvanlarına bakma görevi saray bostancılarına devredilmiş, sonra da zaten padişahlar saraya kapanarak ava çıkma âdetini terk etmişler, sonuç olarak bu yeniçeri ocak ve ortaları alelâde piyadeler haline dönüşmüşlerdir.[41] Örneğin Caroline Finkel, sekban adının Farsça kökenini kaydetmekle birlikte, 16. yüzyıl sonuyla 17. yüzyıl başı söz konusu olduğunda onları sadece "Anadolu'dan toplanmış tüfekli askerler" olarak tanımlamaktadır;[42] 1808'de kurulmuş olan Sekban-ı Cedid bölüklerinin ise elbette köpeklerle hiçbir ilgisi yoktu.

Gerçi padişahlar saraya kapanmışlardır, ama en münzevî padişahlardan olan II. Abdülhamid'in yine de köpek meraklısı olduğunu çeşitli kaynaklar kaydetmektedir. Örneğin George Dorys, *Abdul-Hamid intime* başlıklı sansasyonel eserinde Yıldız Sarayı'nın bahçesinde birçok evcil ve yabani hayvan bulunduğunu belirtmekte, şöyle demektedir:

"Muhteşem köpek haraları ve hattâ bir köpek hastahanesi, [padişahın] parkında özel bir yer işgal eder; köpek türünün en güzel cinslerinin en mükemmel örnekleri, buraya rahatlık içinde yerleştirilmişlerdir, ve İstanbul sokaklarındaki sefil hemcinsleriyle olağanüstü bir tezat teşkil etmektedirler."[43]

Abdülhamid'in saf kan atlara olduğu gibi cins köpeklere de ilgi duyduğu, hattâ bunların yetiştirilmesini çağdaşlaşmanın bir emaresi saydığı, önemli Batı ülkelerinin başkentlerine propaganda niyetine hediye gönderdiği ünlü fotoğraf albümlerine bir köpek harasının resmini koydurmasından anlaşılmaktadır.[44] Nitekim 1907 civarında İngiltere'den uzman Yarbay Edwin Hautenville Richardson'u, köpek bakımı ve terbiyesi konusunda Osmanlıları eğitmek üzere İstanbul'a davet ettirmiştir:

"Padişah çok köpekseverdi, Avrupa'nın bütün şehirlerinden çeşitli köpek cinslerinin iyi örneklerini toplamıştı. Bunlara, Boğaz'ın karşı yakasında bulunan iyi haralarda bakılıyordu. Onları teftiş etmem istendi. Haraların başında bir Alman vardı ve daha iyi idare edilmeleri mümkün değildi."[45]

Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Mecidiye Nişanı ile taltif edilen Richarson, yurduna dönmek üzere Türkiye'den ayrılırken aklından geçen düşünceleri şöyle dile getirmektedir:

"Köpeklerime veda ettim. [...] Bu canım yaratıkları evlerin en şefkatlisine teslim ediyordum; efendileri, pek az insanda bulunan bir köpek sevgisine malikti ve köpekleri pek az insanın anladığı kadar iyi anlıyordu."[46]

Batı'da hep eli kanlı "Kızıl Sultan" olarak bilinen II. Abdülhamid'in, burada böyle yumuşak hatlarla ve sevecen bir ifadeyle tasvir edilmesi gerçekten ilginçtir; herhalde bunun da ardında İngilizlerin köpek sevgisi olsa gerek.

20. yüzyılın başlarında Osmanlı kamuoyunda köpek konusu çeşitli şekillerde gündeme gelmiştir. Bu sürecin başlıca saiki şüphesiz Avrupalılaşmanın etkisiyle toplumsal hayatta vukubulan değişikliklerdi, ama bu değişikliklerin geniş kitlelere tebliğ edilmesi büyük ölçüde hızla gelişmekte olan matbaacılığın ve yayıncılığın aracılığıyla olmuştur. Bunun bariz bir örneği, Sabık Baytar Müdürü Cafer Fahri'nin 1928'de İstanbul'da yayınlanan *Av ve Salon Köpekleri* adlı kitabıdır. Bu kitapta yalnız "Köpeğin Menşe'i" ve "Köpek Cinsleri ve Enva'i" başlıklı bilimsel

bölümler değil, ayrıca "Nasıl Köpek Almalıdır?" "Köpekleri Nerede Yatırmalıdır?" ve "Köpekleri Nasıl Beslemeli ve ne Yedirmelidir?" gibi, daha ziyade evlerinde süs köpeği bulundurmak isteyenlere yönelik bölümler de yer almaktadır. Bu da, hiç olmazsa kalburüstü şehirli kesimlerinin hayat tarzındaki dönüşümlerle ilintilidir. Nitekim kitabın giriş bölümünde köpeklerin insanlığa hizmetleri ve faydaları özetlendikten sonra şöyle denmektedir:

"Bizde de ötedenberi köpekler bekçilik ve avcılıkta kullanılarak istifade olunmaktadır. Bu yakınlarda süs ve salon köpeklerine de merak edilmeğe başlanıldığından, memleketimizde de köpeklere lüzumu kadar ehemmiyet verilmesi ve daha ziyade istifade olunabilmesi, köpeği olanlar, köpeği sevenler, köpek almak, köpek beslemek isteyenler ve köpek meraklıları tarafından köpeklerine yanlış bir şey yapılmaması için memleketimizde ilk defa olarak bu kitabı yazıyorum."[47]

Kısacası, av, bekçi yahut çoban köpekleri yetiştiren, bunu nesillerdir yaptıkları için de yol yordam bilenleri değil, köpeğe yeni yeni merak salan, apartman dairelerine sıkıştıkça boyutları küçülen ailelerine dört ayaklı bir ferd katmayı tasarlayanları hedefliyordu bu kitap. Fakat yayınlanmasından kısa süre önce İstanbul'un dillere destan köpek nüfusunun başına gelen —ve hiç de tabii olmayan— âfet henüz hafızalardan silinmemişti.

DİPNOTLAR

1 Stanley J. Olsen, *Origins of the Domestic Dog. The Fossil Record* (Tucson: The University of Arziona Press, 1985), s. 71–78; Terence Clark, "The Dogs of the Ancient Near East," *Dogs in Antiquity. Anubis to Cerberus. The Origins of the Domestic Dog* içinde, haz. Douglas Brewer, Terence Clark ve Adrian Phillips (Warminster: Aris & Phillips, 2001), s. 49–80.

2 Barbara Lawrence, "Early Domestic Dogs," *Zeitschrift für Saugetierkunde*, c. 32, k. 1 (1967), s. 44–59; Charles A. Reed, "The Pattern of Animal Domestication in the Prehistoric Near East," *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals* içinde, der. Peter J. Ucko ve G[eoffrey] W. Dimbleby (Londra: Gerald Duckworth & Co., 1969), s. 369–71.

3 Ancak resimdeki hayvanın köpek olmayabileceği, onu köpek olarak teşhis etmenin başlıca nedeninin, geyik avlayan bir insanla birlikte tasvir edilmesi olduğu da belirtilmiştir; bkz. Reed, a.g.e., s. 370–371.

4 Blaise de Vigenere [Vigenère], "Illustrations de Blaise de Vigenere Bourbonnois, sur l'Histoire de Chalcondile Athenien, de la decadence de l'Empire grec, & establissement de celuy des Turcs," *Histoire des Turcs. Second tome, contenant ce qui s'est passé dans cet empire depuis l'an 1612 iusque'a l'annee presente 1649 par Franc de Mezeray, avec l'Histoire du serrail par le Sr Baudier, les illustrations sur l'Iliatoire de Chalcondyle par Blaise de Vigenere...* (Paris: Augustin Courbé, 1662), s. 46.

5 Wolffgang Aigen, *Sieben Jahre in Aleppo (1656–1663). Ein Abschnitt aus den "Reisa-Beschreibungen" des Wolfgang Aigen*, haz. Andreas Tietze (Viyana: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1980), s. 68–69. *Bracken* (Fransızcası *braque*) karşılığı olarak "zağar" cinsini önerirken François Viré'ye dayanıyorum. (Ibn Manglî [Muhammed Ibn Menclî], *De la chasse. Commerce des grands de ce monde avec les bêtes sauvages des déserts sans onde*, çev. ve haz. François Viré [Paris: Sindbad, 1984], s. 111.) Adı biraz ileride İtalyanca metinde de *bracco* şeklinde geçen bu köpek cinsi, Fransızca *chiens d'arrêt*, İngilizce *pointer* ve *setter* gibi adlarla anılan av köpekleri sınıfına dahil olup, avcı avı vurana kadar hareketsiz beklemesi, sonra da koşup avı bulması ve sahibine taşımasıyla tanınır.

6 John MacDonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814* (Londra: John Murray, 1818), s. 88. Metinde Yozgat'a *Oosear*, Çapanoğlu'na da *Chapwan Oglu* denmektedir.

7 Edwin John Davis, *Life in Asiatic Turkey: a Journal of Travel in Cilicia (Pedias and Trachoea), Isauria, and Parts of Lycaonia and Cappadocia* (London: E. Stanford, 1879), s. 151.

8 Charles MacFarlane, *Constantinople in 1828. A Residence of Sixteenth Months in the Turkish Capital and Provinces, with an Account of the Present State of the Naval and Military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire* (Londra: Saunders and Otley, 1829), s. 193. Metinde Manisa'ya *Magnesia*, Kara Osmanoğlu'na da *Caraaman-Oglu* denmektedir.

9 William Youatt, *The Dog*, haz. E[lisha] J. Lewis (New York: Leavitt and Allen, 1857), s. 74; benzer yargılar için bkz. A[dolphe] Benion, *Les races canines. Origine, transformations, élevage, amélioration, croisement, éducation, utilisation au travail, rage, maladies, taxes, etc.* (Paris: Librairie Agricole de la Maison Rustique, t.y. [1867]), s. 56.

10 Türkiye tazısı için bkz. Edgar Berghaus, "The Turkish Tazi," çev. Marlene Bejgier, *The Saluqi. Coursing Hound of the East* içinde, der. Gail Goodman (Apache Junction: Midbar, 1995), s. 111–127.

11 Evliyâ Çelebi ibn-i Dervîş Mehemmed Zilli, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay v d. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996–2006), c. 7, s. 334. Tebriz için bkz. c. 2, s. 130; Azak için c. 8, s. 2.

12 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), c. 3, s. 112 ve 150.

13 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 4, s. 162.

14 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 8, s. 17.

15 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 6, s. 262 ve 279.

16 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 5, s. 157–159.

17 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 4, s. 51; ayrıca bkz. c. 5, s. 3

18 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 8, s. 340.

19 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 310.

20 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 7, s. 330 ve c. 8, s. 267.

21 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 300 ve s. 244.

22 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 4, s. 71. Burada Bitlis'teki bir han söz konusudur. Kâğıdhâne'deki benzer eğlenceler için bkz. c. 3, s. 275.

23 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 2, s. 129.

24 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 7, s. 122.

25 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 219 ve c. 8, s. 230.

26 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 189 ve s. 206; ayrıca bkz. s. 219.

27 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 247.

28 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları. I. Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı. II. Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımcı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943–1944), c. 1, s. 165.

29 Kâmil Kepecioğlu, *Tarih Lügati. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999?), s. 136.

30 Vigenere, a.g.e., s. 46.

31 Sekban kelimesinin Farsça *seg-bân*, yani "köpekçi"den türemiş olduğu genellikle kabul edilirse de, bazılarına göre aslı *sokman* yahut *seymen* gibi Türkçe bir sözcüktür; ancak bu ocağın erken devirlerden itibaren av köpeklerinin bakımıyla uğraştığı göz önünde bulundurulduğunda, bu savlardan ilki daha inandırıcı görünmektedir. İsmin kökeni hakkındaki tartışmalar için bkz. Pakalın, a.g.e., c. 3, s. 145–146.

32 Hikmet Chakir [Hikmet Şakir], *Le chien de Constantinople. Son utilisation comme chien de guerre et sanitaire dans l'armée turque* (Paris: Vigot Frères, Éditeurs, 1932), s. 23–26.

33 Benion, a.g.e., s. 26.

34 Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2004), s. 80.

35 Uzunçarşılı, a.g.e., c. 1, s. 165.

36 Uzunçarşılı, a.g.e., c. 1, s. 204.

37 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 7, s. 335.

38 Émile Ardebili Salmanov, "A propos des chiens de combat en Orient," *Turcica. Revue d'études turques: Peuples, langues, cultures, etats*, c. 24 (1992), s. 297–308. Yazar, savaşta ilk kullanılan köpekler olarak *doğue* ve *mastiff*'ten söz etmektedir ki bunlar samson cinsinin yakın akrabasıdırlar.

39 Evliyâ Çelebi, a.g.e., c. 6, s. 183.

40 Donado da Lezze, *Historia Turchesca (1300–1514)*, haz. Ioan] Ursu (Bükreş: Editiunea Academiei Române, 1910), s. 146. Metinde adları geçen köpekler şunlardır: *Alano*, günümüzde "Danimarka Köpeği" adı verilen, son derece büyük bir köpek olup, herhalde yazar tarafından samson köpeğinin karşılığı olarak kullanılmış olmalıdır. *Levriere*, yani tazı, avı burnuyla değil, gözüyle takip etmesi ve çok hızlı koşarak onu yakalamasıyla tanınır; İngilizce *sight hound* adıyla anılan sınıfa girer.

41 Pakalın, a.g.e., c. 3, s. 645. Bayerle de 17. yüzyıldan itibaren saksoncu ve zağarcı yeniçerilerinin artık ava katılmadığını belirtmektedir. (Gustav Bayerle, *Pashas, Begs, and Effendis: a Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire* [İstanbul: Isis Press, 1997], s. 134, 162.)

42 Caroline Finkel, *The Administration of Warfare. The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606* (Viyana: Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1988), s. 40.

43 George Dorys [müstear ad], *Abdul-Hamid intime*, sunan Pierre Quillard (Paris: P. V. Stock, Éditeur, 1903), s. 117.

44 Carney E.S. Gavin v.d. (haz.), *Imperial Self-Portrait. The Ottoman Empire as Revealed in the Sultan Abdul-Hamid II's Photographic Albums*, Harvard Semitic Museum'un 100. yılı münasebetiyle hazırlanmış *Journal of Turkish Studies* özel sayısı, c. 12 (1988[9]), s. 218.

45 Edwin Hautenville Richardson, *Forty Years with Dogs* (Londra: Hutchinson & Co., Ltd., t.y.), s. 47–48.

46 Edwin Hautenville Richardson, a.g.e., s. 56.

47 Cafer Fahri, *Av ve Salon Köpekleri* ([İstanbul]: Matbaa-ı Ebüzziya, 1928), s. 3–4.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

Anadolu Grubu

www.benimicinefes.com

AYDINLATILMIŞ ONAMIN OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ ÖNCÜLLERİ VE 1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI YARALILARINA AİT ONAM BELGELERİ

HÜSN-İ RIZA SENETLERİ[1]

PROF. DR. NURAN YILDIRIM

Osmanlı tıbbında, 1850'lerden itibaren tespit ettiğimiz onay alma pratiklerine baktığımızda, gerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin cerrahi kliniğinde, gerek Hadide, Haydarpaşa, Yıldız, Gümüşsuyu gibi askeri hastanelerde cerrahi girişimlerden önce bilgilendirilen yaralılardan gönüllü olarak onay verenlerin ameliyat edildiği anlaşılmaktadır. Reddetme haklarının bulunması, cephelerde savaşırken kumandanların emirlerini kayıtsız şartsız yerine getiren askerlerin, askeri hastanelerde özgür bireyler olarak kabul edildiklerini ve bedenleri hakkında özgür iradeleriyle karar verdiklerini göstermektedir.

Cemil Paşa ameliyatta.

IU. Album. 779.42.02

AYDINLATILMIŞ ONAM TARİHİNE BAKIŞ

Antik Yunan'da hastanın, tıbbi tedavide karar verme sürecine katılımı istenmeyen bir şeydi. Hekimin birinci görevi, tedavi konusunda hastanın güvenini kazanmak ve hastanın yararı doğrultusunda davranmaktı. Olası zorlukların açıklanması hastanın güvenini sarsabilirdi. "Zarar vermeme" o kadar güçlü bir ilkeydi ki zararlı bir sonuç riski varsa hekimler bilgileri hastaya aktarmamak yükümlülüğüne sahipti. Ortaçağda tıbbi yazmalar hekimleri, rahatlık ve umut vermek için hastalarıyla konuşmaya teşvik etti. Tedavide otoriteye boyun eğmek esastı. Dr. Samuel de Sorbiere, "Tıp Pratiğinde Nasıl Davranması Gerektiğine Dair Genç Doktora Öğütler" başlıklı kitabında, akıllı bir doktorun her zaman zihninin bir köşesinde "hastayı rahatlatmak için söyleyebi-

leceği birkaç saçmalığı hazır tutması gerektiğini" öğütlüyordu (1672).

Aydınlanma çağında, hastanın hekimi dinleme kapasitesi olduğuna dair yeni fikirler ortaya çıktı. John Gregory (1724-1773) ile Benjamin Rush (1746-1813), hastalara doktorun talimatlarını anlayacak, bunlara uymaya motive olacak kadar eğitim verilmesini istedi. Fakat her ikisi de bilgilendirilen hastaların kendi görüşlerini geliştirecekleri ve kararlara katılabilecekleri konusunda iyimser değildi. Benjamin Rush hekimlere, "önemsiz konularda hastaların isteklerine uymalarını ama ölüm kalım meselelerinde tavizsiz bir otorite sergilemelerini" öneriyordu.

1767 yılında İngiltere'de bir hasta, pansumanını yenilemek yerine iyileşmekte olan tibia'sını yeniden kırmakla suçladığı iki cerrahı mahkemeye verdi. Cerrahlar kemiğin kaynama noktasında oluşan bir şişkinliği önlemek ve bağlantıyı yeniden düzene sokmak amacıyla bacağa bir demir parçası yerleştirmişlerdi. Mahkeme, cerrahların hastanın onayını almış olmaları kararına varmadı; fakat hedeflenen bir tedavi konusunda "hastanın bilgilendirilmesi gerektiğine" karar verdi.

Thomas Percival, *Tıp Etiği* (Medical Ethics, 1803) kitabında; "Doğru cevaplandıkları takdirde hayatını tehlikeye sokabilecek sorular soran bir hastaya gerçekleri açıklamak çok büyük bir hata olur" diyerek, hastanın gerçeği öğrenme hakkına set çekti. Percival'in bu görüşü, Amerikan Tıp Cemiyeti (The American Medical Association - AMA) tarafından benimsendi ve 1847'de yayınlanan ilk etik koda (Code of Medical Ethics) girdi. Percival'in arkadaşı Rev Thomas Gisborne (1758-1846) ise hastanın umudunu korumak adına gerçekleri çarpıtmayı savunan Percival'in aksine: "hekim, mevcut olduğuna inandığı tehlikeyi ya da belirsizliği asla olduğundan daha hafif göstermeğe çalışmamalıdır" diyordu. Dr. Worthington Hooker (1806-1867), hastanın bilgilendirilmesini savunarak merhametli aldatmaca geleneğini bozdu, fakat hastalardan izin alınmasını önermedi (1849).

Klinik tıpta aydınlatılmış onam konusunda bir düzenleme olmasa da 19. yüzyılın ortalarından itibaren cerrahi girişimlerden önce onay alınmaya başlandı. Onay alınmamış bir ameliyatta meydana gelecek olası "yaralanma" ya da "sorumluluk", İngiliz Medeni Hukuku'ndaki "saldırı ve darp" kavramlarına dayandırılıyordu. Gelenekler, görenekler ve içtihat hukukunun bileşimi olan İngiliz Medeni Hukuku'na göre saldırı, bir kişinin diğerinin bedenine zarar vermekle tehdit edilmesidir. Darp ise bedene gerçek teması içerir. Zamanla darp fiili, bir kişinin diğerine izinsiz olarak dokunması haline dönüştü ve hastanın onamı alınmadan yapılan cerrahi girişim "saldırı" olarak kabul edildi. Bu da cerrahların operasyondan önce hastadan onam almalarına yol açtı. Etik tarihçileri cerrahi girişimlerden önce alınan bu onam belgeleri/rıza senetlerini, "tıbbi şöhret, malpraktis davaları ve tıbbi kurumlarda çıkabilecek sorunlara karşı alınmış pragmatik önlemler" olarak değerlendirmekte ve 20. yüzyılın aydınlatılmış onam kavramının öncülleri olarak kabul etmektedir.

Aleksandr Kanburoğlu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 1849-1852 yılları arasında yayınladığı, *Gazette Médicale de Constantinople*'da, Fransızca literatürden aktarılan, "Kulağın koterizasyonu ile tedavi edilen siyatik nevralji" başlıklı yazıda, Dr. Daven, pelvik bölgede siyatik nevraljiden şikâyetçi hastasına, bu bölgede koterizasyonla tedavi örneklerini içeren literatürden örnekler gösterip, vakalar hakkında bilgi vermiş ve bundan sonra kulak içi koterizasyonu için rızasını almıştır (1851).

Aydınlatılmış onam kavramı 20. yüzyılda popülerleşmeye başladıkça mahkemeler cerrahi girişimlerdeki ihmallerde, İngiliz Medeni Hukuku'ndaki "darp" kavramını uygulamaya başladılar. "Görevi suiistimal" ve "eksik onamla görevi suiistimal" kavramları hukuka dâhil edildi. Artık operasyon öncesi hastasından onam almayan cerrahlar görevi kötüye kullanmaktan sorumlu tutulmaya başlandı. Bir hekimin tedavi sırasında, hastasına yeterli bilgi aktardığını ispatlayamaması durumunda mahkeme, hekimin görevi suiistimal ettiğine karar verebiliyordu. Örneğin Mohr-Williams davasında hasta sağ kulağında yapılacak bir operasyona izin vermişti. Hasta anestezi altındayken, cerrah sol kulağın tedaviye ihtiyacı olduğuna karar verip ameliyat etti. Hasta kendisinden sol kulak için izin alınmadığını ileri sürüp davacı olunca, cerrah ameliyatın

Araştırmalar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yaralılarından da rıza belgesi alındığını gösteriyor. Tuna ve Kafkasya cephelerinde cereyan eden savaşta, Plevne ve Erzurum'da görev yapan İngiliz Dr. Charles S. Rayn, pek çok yaralı askerin ampütasyonu reddederek ölmeyi tercih ettiklerine tanık olmuştu. Yaralı Osmanlı askerleri ancak rıza gösterirlerse ameliyat ediliyorlardı.

ustaca yapıldığına ve yararlı olduğuna dair bulgular sundu. Fakat mahkeme sol kulak ameliyatının "yetkilendirilmemiş dokunma" olduğunu, hasta üzerinde "kötü davranış" ve "saldırı" meydana getirdiğini kabul etti (1905). Schloendorff davasında yargıç, "Erişkin ve aklıselim sahibi herkesin kendi bedenine ne yapılacağına karar verme hakkı vardır, hastasını onayını almadan ameliyat eden cerrah darp suçu işlemiştir ve zarardan sorumlu tutulur" kararını verdi (1914). Bunu izleyen, Hunter-Burroughs davasında (1918) ve Nurnberg Mahkemesi'nden sonra görülen davalarda alınan kararlar, aydınlatılmış onam kavramında modern standartların gelişimine katkıda bulundu ve paternalist "standart bakım" karar verme yerini, bilgilendirilmiş hastanın kendi bedeninin efendisi olabileceği düşüncesine bıraktı. Böylece hasta merkezli aydınlatılmış onam kavramı ortaya çıktı.

Ameliyatla sağlığına kavuşan bir yaralı, 1877.

Salih Bey.

Günümüzde aydınlatılmış onam; hastaların durumları ile ilgili tıbbi gerçekleri, önerilen tıbbi girişimleri, her bir girişimin potansiyel risk ve yararlarını, önerilen girişimlerin alternatiflerini, tedavisiz kalmanın sonuçlarını, tanı-prognoz ve tedavinin gidişi konularını içerecek şekilde sağlık durumları hakkında tam olarak aydınlatılmalarını kapsamaktadır. Bilgilendirmenin zorlayıcı ve yönlendirici olmamasına özen gösterilmelidir. Geçerli bir onam için; bilgilendirme, anlama, gönüllülük, yeterlilik ve onam yani rıza esastır. Hasta, önerilen tıbbi girişimi reddetme ve durdurma hakkına sahiptir.

AYDINLATILMIŞ ONAMIN OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ ÖNCÜLLERİ

Osmanlı Devleti'nde, hekimler, cerrahlar ve diğer sağlık uygulayıcıları, operasyonlar veya riskli tedavilerden önce hastalarından rıza senedi

alıyorlardı. İslâm hukuku esasları çerçevesinde, muhtemel ölüm veya sakatlıklardan sorumlu tutulmama esasına dayanan rıza senetleri, Şer'i mahkemelerde, günümüzün hâkimleri sayılan kadılar huzurunda hasta, hekim ve tanıklar tarafından imzalanırdı. Osmanlı tıbbında sağlık meslekleri mensupları esnaf sayılırdı. Girişimler ve tedaviler de "ücret karşılığında görülen işler" arasındaydı. Hastanın ödeyeceği para karşılığında zarar gördüğü durumlarda, hekimi/cerrahı sorumluluktan kurtarmak için yapılan bir uygulamaydı. 15-19. yüzyıllara ait rıza senetlerinde hastalar; rıza verdikleri cerrahi girişimler veya hastalıklarının tedavisi sonunda zarara uğrayabilecekleri durumlar meydana gelirse veya yaşamlarını kaybederlerse kendileri ya da vârisleri tarafından kan ve diyet davası açılmayacağını taahhüt ediyorlardı. Hastalar bu rıza senetlerini, ölüm veya sakatlık gibi muhtemel riskleri bilerek verdiklerinden, Osmanlı rıza senetlerinin modern onam kavramının bir öğesi olan "bilgilendirme" işlevini içerdiği kabul edilmektedir. Hekimi, hastasına vermesi muhtemel zararlara karşı güvenceye alan bu rıza senetleri sadece Müslümanlara özgü değildi. Hıristiyan ve Yahudi tebaa da bu yönteme başvuruyordu.

Osmanlı Devleti'nde sağlıkçı diyebileceğimiz usta-çırak yöntemiyle yetişen hekim, cerrah, kehhal (göz hastalıkları hekimi) gibi meslek erbabından başka 1850'li yıllarda Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin cerrahi kliniğinde de operasyonlardan önce hastaların rızası alınıyor, rıza göstermeyenler taburcu ediliyordu. 1850-1851 öğretim yılında, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin Dr. Konstantin Karatodori (1802-1879) yönetimindeki cerrahi kliniğinde, sol testis CA hasta, kastrasyonu reddetmişti. Sağ el dorsal yüzünde mantarsı hematodlar şeklinde kanserli oluşumlar bulunan hasta da ekstremite ampütasyonunu reddetmişti. Cerrahi girişimi reddeden bu hastalar taburcu edilmişlerdi. 19. yüzyıl ortasında Batı standartlarında eğitim veren ve Avrupa'da fakülte statüsü kabul edilmiş olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de ameliyat kararı alınan hastanın operasyonu reddetme hakkı vardı.

1810 Fransız Ceza Kanunu'ndan alınarak hazırlanan, Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 182. maddesiyle; hastasının bilgisi olmaksızın onun üzerinde yeni bir tedavi yöntemi deneyen ve bu nedenle hastası ölen hekimin sorumlu tutulması hükme bağlandı (1274/1857-58).

Araştırmalarımız, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yaralılarından da rıza belgesi alındığını gösteriyor. Tuna ve Kafkasya cephelerinde cereyan eden bu savaşta, Plevne ve Erzurum'da görev yapan İngiliz Dr. Charles S. Rayn, pek çok yaralı askerin kol ve ayaklarının kesilmesini yani ampütasyonu reddederek ölmeyi tercih ettiklerine tanık olmuştu. Yaralı Osmanlı askerleri ancak rıza gösterirlerse ameliyat ediliyorlardı. Cephelerden İstanbul'daki Haydarpaşa Askeri

Hastanesi'ne gönderilen yaralı erlerden, operasyon öncesinde "sened-i meşrut" (şartlı senet) adı verilen bir onam belgesi alınıyordu. Subay ve generaller ise üst makamlardan izin çıkmadan ameliyat edilemiyordu. Bu savaş sırasında, yaralılara yardım etmek amacıyla kurulmuş olan Mecruhîn-i Askeriye İane Cemiyet-i Osmaniyesi (Kızılay) ve Kızılhaç'ın yardımlarıyla Beylerbeyi Sarayı müştemilatlarında açılan; Paşa Dairesi Hastanesi, Muzika-i Hümayun Dairesi Hastanesi ve Ağalar Dairesi Hastanesi'nde ameliyat olacak yaralılardan da operasyon öncesinde rıza senedi alınıyordu. Yaralılar cerrahi girişimlerden önce, yapılacak ameliyatın önemi ve ameliyat sonrası olası komplikasyonlar hakkında bilgilendiriliyor, sonradan sıkıntı oluşturabilecek bir ameliyata başlamadan izinleri alınıyordu. Beylerbeyi'ndeki hastanelerde ameliyatlar Kızılhaç cerrahları tarafından yapılıyordu.

Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanında olan Suriye Halep'teki Hadide Askeri Hastanesi'nde de cerrahi girişim öncesi hastalardan onam alınması, bu uygulamanın İstanbul ile sınırlı olmadığını gösteriyor. Hadide Hastanesi'ne giriş yapan ve taburcu olanların hastalıkları esas alınarak hazırlanmış olan Şubat 1878'e ait istatistik cetvelinde, mesane taşı ameliyatı yapılması kararlaştırılmış bir hastanın ameliyata rıza göstermediği kayıtlıdır.

"Teşhis-i emraz: hasat-ı mesaneye [mesane taşına] mübtela olan gurabadan olup ameliyat icrasına razı olmadığı".

1882 yılında Haydarpaşa Hastanesi Ameliyat Mektebi'nde eğitim görmekte olan Tabip Muavini Yzb. Hayri Emin Efendi, bir hasat-ı mesane (mesane taşı) operasyonu vakasında hastanın rızasının alındığını şöyle anlatıyor: Öğrencilerden 24 yaşında zayıf bünyeli Bergamalı Mehmet Nuri Efendi'nin mesanesindeki taşın ameliyatla çıkarılmasına karar verildi. Ne zaman tıbben böyle bir ameliyat kararı alınsa en önce hastanın iznini almak ve hüsn-i rızasını tahsil eylemek gerekli kurallardan olduğu için, bir gün evvel hastaya durum anlatılarak izin alındı. Hasta ameliyatın yapılmasına izin verdiği gün, kloroformun sindirim sistemine etkisiyle oluşacak kusmanın önlenmesi için verilecek en az miktar tayin edilip sindirim yollarını temizlemek üzere 20 dirhem hintyağı verildi. 12 Haziran Cumartesi günü Başhekim Mehmet Bey'in izni alındıktan sonra saat dördü beş geçe ameliyata başlandı.

"Talebeden 24 yaşında zayıf bünyeli Bergamalı Mehmet Nuri Efendi'ye taht-ı ameliyat icrasıyla taşların çıkarılmasına karar verildi. Bu karar üzerine ameliyat 12 Haziran Cumartesi [24 Haziran 1882] günü yapıldı. Her ne vakit böyle bir ameliyatın icrasına fennen lüzum görünse, evvel be evvel marizin müsaadesini istihsal etmek ve hüsn-i rızasını tahsil eylemek şerait-i lâzimeden olmağla bir gün evvel marize ihbar-ı keyfiyetle müsaade alındı. Mariz ameliyatın icra olunmasına müsaade ettiği gün kableel-ameliyat ibtal-i hiss için verilecek klornemelin cihaz-ı hazmi üzerine tesiriyle zuhuri melhuz olan kay'ın vukuunu men için tayin-i taklil ve yine cihaz-ı hazmiyi tathir ve telyin için 20 dirhem-i aşari hintyağı verildi. Cumartesi Tabib-i evvelimiz Mehmet Bey'den ruhsat istihsal edildikten sonra saat dördü beş dakika geçerek ameliyata bed' edildi."

Bütün bu veriler 19. yüzyıl ortalarından itibaren, şeriat mahkemelerinden alınan rıza senetlerinin yerini operasyonlardan önce hastayı bilgilendirip gönüllü onayını alma esasına dayanan ve dini değil, ahlaki bir temeli olan hüsn-i rıza senetlerine bıraktığını gösteriyor.

1897 TÜRK-YUNAN SAVAŞI YARALILARI

17 Nisan-20 Mayıs 1897 tarihleri arasında Tesalya'da cereyan eden bu savaşta yaralanan askerlerimizin ilk muayeneleri ve tedavileri cephelerdeki Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti hastanelerinde yapıldı. Ciddi vakalar ise özel olarak hazırlanmış vagonlar ve gemilerle İstanbul'a taşındı. Yıldız ve Gümüşsuyu hastanelerine nakledilen yaralılar önce operatörler ve doktorlar tarafından muayene ediliyor durumlarına göre koğuşlara yerleştiriliyordu. O yıllarda resmi görevliler Padişahın izniyle ameliyat edildiğinden, Gümüşsuyu Hastanesi'nin bağlı bulunduğu Tophane-i Âmire Sertababeti 1 Mayıs 1897 tarihli yazısıyla, Gümüşsuyu Hastanesi'ne yerleştirilen ilk yaralı kafilesinden ameliyat olacaklar için izin istedi. Tabip İsmet imzasıyla

Ameliyatla sağlığına kavuşan bir yaralı, 1877.

verilen cevapta; Padişahın emriyle yaralıların ameliyat ve tedavilerinin Opr. Ferik Cemil Paşa'nın onayına ve tertibine verildiği, Cemil Paşa'ya müracaat edilip onun görüşüne göre hareket edilmesi gerektiği bildirildi. Bu yazıyla yaralıların tedavileri ve ameliyatları Cemil Paşa'nın onayına sunuluyor ve onun belirleyeceği esaslar çerçevesinde yapılması isteniyordu. Esasen elimizdeki belgeler her iki hastanedeki ameliyatların Cemil Paşa'nın nezaretinde hastanede görevli bütün hekim ve cerrahların önünde yapıldığını gösteriyor.

Cemil Paşa sadece yaralıların ameliyatlarıyla değil görgül bir aske-

ri cerrah olan Bayram Efendi'nin cahilliğiyle de uğraşıyordu. II. Abdülhamid'in gençliğinden beri hizmetinde bulunan cerrah Bayram Efendi'nin sarayda ayrıcalıklı bir yeri vardı. Saray hekimleri arasında hafiyelik yapar, onayı olmadıkça hiçbir saray hekimi yükselemezdi. Haberi ve izni olmadıkça sarayda ameliyat yapmak mümkün değildi. Amputasyona karşıydı, 1897 savaşı yaralıların ameliyatlarına şiddetle itiraz ediyor, kol ve bacak kesmenin günah olduğunu, yaralıların Allah'ın izniyle kendiliklerinden iyi olacaklarını söylüyordu. Onun engellemeleri yüzünden haftalarca ameliyat edilemeyip ölenler olmuştu.[2] Abdülhamid Cerrah Bayram'ı yaralıların tedavisi ile görevlendirmiş, başhekim ve Cemil Paşa da kendisini ı.koğuşa vermişti. II. Abdülhamid'e verdiği bir jurnalde, el ve ayaklarında yaralanmış bazı gazilerin ellerine ve ayaklarına kesilecek yerleri belli eden işaretler konduğunu, bu yaralıların bir parmağının bile kesilmesine rıza göstermediklerini buna Padişahın da razı olmayacağını söylediklerini ve ameliyatların yarından itibaren yapılacağını haber vermişti. Ona göre yaralar önce tedavi edilmeli çürüdüğü anlaşıldığında kesilmelidir.[3] Bayram Efendi yaralıların gangrenden öleceğini bilmiyordu.

Yıldız Hastanesi'nde bir koğuş.

HÜSN-İ RIZA SENETLERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ulaşabildiğimiz 40 rıza senedi, 5 Haziran-28 Ağustos 1897 (24 Mayıs -2 Ağustos 1313) tarihleri arasında Yıldız Hastanesi ile Gümüşsuyu Hastanesi'nde yapılan ameliyatlara aittir. Hüsn-i rıza (güzel hoşnutluk, gönüllü memnuniyet) senedi adı verilen bu belgeler hastane başhekimleri tarafından hastanenin bağlı bulunduğu ordu kumandanlığına gönderiliyor, muhtemelen buradan da Padişaha ulaştırılıyordu. Hüsn-i rıza senedi alınan bu 40 ameliyatın 28'i Yıldız Hastanesi'nde, 12'si Gümüşsuyu Hastanesi'nde yapılmıştır. Yıldız Hastanesi'ndeki ameliyatlar Opr. Dr. Cemil Paşa, Dr. Aleksandr Kanburoğlu ile Almanya ve Rusya Kızılhaç cemiyetlerinin doktor ve operatörleri tarafından yapılmıştır. Gümüşsuyu Hastanesi'ndeki ameliyatları ise; Opr. Bnb. Hazım Efendi ile Avusturya Kızılhaçı'ndan Dr. Matheu Bailon ve Dr. Hyrtel yapmıştır.

Hüsn-i rıza senetleri hastane yetkililerinin ifadesiyle değil, hastaların ağzından kaleme alınmıştır. Yıldız Hastanesi'ndeki yaralılara ait senetlerde Padişahı metheden ifadeler yer alırken Gümüşsuyu Hastanesi'ndeki yaralılara ait senetlerin sade bir dille, daha kısa bir ifadeyle yazılmış olması dikkati çeker. Yaralılardan çoğu bu senetlere parmak bastığı için okuma yazma bilmiyordu. Bu nedenle muhtemelen ameliyatı yapacak operatör, yaralıyı anlayacağı bir ifadeyle yapılacak ameliyat hakkında bilgilendiriyor, yaralı sözlü onay verirse ondan sonra belki operatör, belki de bir hastane görevlisi rıza senedini yazıyor ve yaralı ile tanıklar mühür veya parmak basıyorlardı. Esasen dönemin Arapça tıbbi terminolojisini okuma yazma bilen yaralıların bile bilmesi mümkün değildi.

Yıldız Hastanesi'nde alınan hüsn-i rıza senetlerinde yaralılar; savaş meydanında yaralanarak Padişah hazretleri sayesinde Yıldız Hastanesi'ne getirildiklerini, burada dikkat ve itina ile tedavi edilmekte olduklarını ifade ettikten sonra yaralarının yerlerini belirtip tanımlamaktadırlar. Bundan sonra hekimlerin kendilerine tıbben yapılması gereken ameliyatı anlattığını (genellikle ameliyatların adları da verilmekte) belirtmekte ve icab eden ameliyata hüsn-i rızalarıyla muvafakat ettiklerinin (gönüllü olarak onay verdiklerinin) bir delili olarak bu senedi takdim ettiklerini söylemektedirler. Bu ifadenin altında tarih ve yaralının askeri künyesi vardır. Hemen altında da tanıklar; "bu senedi mühürleyen kişinin gereken ameliyata önlerinde hüsn-i rıza gösterdiğine şahit olarak bu senedi imza ettiklerini" beyan etmekte ve onların da askeri künyelerinin altında mühürleri veya parmak izleri bulunmaktadır.

Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde ameliyat edilen yaralılardan alınan hüsn-i rıza senetlerinin metinleri hem kısadır hem de daha sade bir Türkçeyle yazılmıştır.

Hüsn-i rıza senetlerindeki 80 tanığın 79'u aynı hastanede tedavi görmekte olan yaralılardır. Sadece biri hastane görevlisidir; Gümüşsuyu Hastanesi dokuzuncu koğuşu tımarcısı (pansumancı) Ali.

HÜSN-İ RIZA SENEDİ ALINARAK YAPILAN AMELİYATLAR

Ameliyatlar genellikle, ateşli silah yaralarından parçalanmış ve çürümüş kemiklerin temizlenmesi, alt ve üst ekstremite ampütasyonları, kurşun ve şarapnel parçaları çıkarılması ile rekonstruktif girişimleri kapsamaktadır. Sakat kalma ihtimali yüksek olan bu ameliyatlardan önce, tıbben/fennen yapılması zorunlu olan ameliyat anlatılıyor, yaralı rıza gösterirse iki tanık huzurunda bu ameliyata gönüllü rızasıyla muvafakat ettiğine dair bir belge imzaladıktan sonra ameliyat ediliyordu. Ampütasyonlardan bir gün önce el veya

ayağın nereden kesileceği işaretle belirleniyordu. Böylece yaralılar sakat kalma riskini öğrenip anlıyorlar yani ameliyatın sonucu hakkında aydınlanıyorlardı. Alman Kızılhaç sağlık ekibinden Dr. Küttner'in, Yıldız Askeri Hastanesi'nde operasyona rıza göstermeyen bir yaralının ameliyat edilmediğini belirtmesi, yaralıların, önceki yıllarda olduğu gibi ameliyatı reddetme haklarının olduğunu gösteriyor.

31 Mayıs 1897 günü Yıldız Hastanesi'nde Opr. Dr. Cemil Paşa'nın yaptığı ameliyatlar

1- Mustafa Süleyman-İzmit, kû'bere-i eyserde kesr ile muhtelit cerha-i nariye ve fahz-ı eyserde cerha-i nariye (sol radiusta kırık ile komplike ateşli silah yarası ve sol uylukta ateşli silah yarası). Kırık kemik parçaları çıkarıldı.

5) Mustafa Durmuş, Mudurnu, mirfak-ı eymende cerha-i nariye (sağ dirsekte ateşli silah yarası). Sağ dirsek açılarak çürük kemik parçaları ayıklanmak istendiyse de fennen mümkün olamadı, hayati tehlike nedeniyle sağ kolu ampüte edildi.

9-10 Temmuz 1897 tarihlerinde yapılan ameliyatlar

1) Muhsin Hüseyin-Konya, sadrda cerha-i nariye ve gaybubet-i mermi (toraksta ateşli silah yarası ve merminin içerde kalması). Opr. Dr. Cemil Paşa- Yıldız Hastanesi.

2) Halit Şakir-Bolu, 'adud-ı eymende kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sağ humerusta kırık ile komplike ateşli silah yarası) - neşr-i azm ameliyatı (ostektomi - kemik rezeksiyonu). Opr. Dr. Cemil Paşa- Yıldız Hastanesi.

5, 10, 12, 13, 14 Temmuz 1897 tarihlerinde Yıldız Hastanesi'nde Opr. Dr. Cemil Paşa ve Rus Kızılhaç doktorları tarafından yapılan ameliyatlar

1) Kadri Osman-Edirne, re's-i azm-i 'adudda kesr-i azime (humerus başında kırık) - neşr-i azm ameliyatı (kemik rezeksiyonu-ostektomi). Yıldız Hastanesi-Rus Kızılhaç doktorları.

2) Aziz Hasan-Köprüce, kadem-i eymende kesr-i mütefettit ile muhtelit cerha-i nariye (sağ ayakta parçalı kırık ile komplike ateşli silah yarası) - neşr-i azm ameliyatı (kemik rezeksiyonu-ostektomi).

3) Mehmet Mustafa-Kastamonu, nahiye-i rükbiyede (diz bölgesinde) mermi ve ensede verem-i şahmi (lipom) - kurşun ve lipom ihracı. Opr. Dr. Cemil Paşa-Yıldız Hastanesi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ulaşılan 40 rıza senedi, 5 Haziran- 28 Ağustos 1897 tarihleri arasında Yıldız Hastanesi ile Gümüşsuyu Hastanesi'nde yapılan ameliyatlara aittir. Hüsn-i rıza senedi adı verilen bu belgeler hastane başhekimleri tarafından hastanenin bağlı bulunduğu ordu kumandanlığına gönderiliyor, muhtemelen buradan da Padişaha ulaştırılıyordu.

2) Halil Mustafa-Denizli, 'adud-ı eyserin kısm-ı ulvisinde kesrat ile muhtelit cerha-i nariye (sol üst kolda kırık ile komplike ateşli silah yarası). Kırık ve çürük kemik parçaları ayıklandı.

3) Mehmet bin Mehmet-Sinop, cerha-i nariye-i basita-i sâ'id ve gaybubet-i mermi (önkolda geniş ateşli silah yarası ve merminin içeride kalması). Sol önkola isabet eden kurşun araştırılmışsa da kemiğin içerisine nüfuz eylediğinden haline terk olunarak yarası dikildi.

4) Mehmet Hasan-Bilecik, re's-i 'adud-ı eymende kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sağ humerus başında kırık ile komplike ateşli silah yarası). Kol kemiğinin kırık parçaları çıkarıldı.

3) Ahmet Selim-Edirne, kadem-i eymende kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sağ ayakta kırık ile komplike ateşli silah yarası) - neşr-i azm-i kısmi ameliyatı (kemiğe parsiyel rezeksiyon-ostektomi). Opr. Dr. Cemil Paşa- Yıldız Hastanesi.

4) Ahmet Mustafa-Samsun, fekk-i ulvi-i eymende kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sağ maksillada kırık ile komplike ateşli silah yaralanması) - tasni'-i 'uzv ameliyatı (rekonstruktif girişim). Opr. Dr. Cemil Paşa- Yıldız Hastanesi.

5) Ahmet bin Ahmet-Edirne, sol kalçaya isabet eden kurşun kemiği kırmış - kırık parçaları çıkarma ameliyatı (ostektomi - kemik rezeksiyonu). Opr. Bnb. Hazım Efendi- Gümüşsuyu Hastanesi.

4) Yanoş bin Ahmet-Görice/Köprüce?, harkafiye-i eymende kesr-i gayr-ı tam (sağ kalça kemiğinde kırık) - neşr-i mevzi'i ameliyatı (lokal rezeksiyon).

5) Osman bin Recep-Prizren, Çatalca Hastanesi'nde evvelce betr-i fahz-ı eyser ameliyatı (sol uyluk ampütasyonu) icra edilmiş bu def'a tekrar küçük bir kıt'anın betri (tekrar küçük bir bölümün ampütasyonu).

6) Âdil bin Timurtaş-Timurhisar, sâ'id-ı eymende cerha-i nariye (sağ önkolda ateşli silah yarası) - dahilde bulunan çürük kemik parçalarının ihracı (kemik rezeksiyonu-ostektomi).

7) Mehmet bin Ahmet-Kastamonu, fekk-i esfel-i eyserde kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sol mandibulada

kırıkla komplike ateşli silah yarası) - neşr-i azm ameliyatı (ostektomi)

8) Süleyman Hüseyin-Üsküp, sağ ayağa isabet eden kurşun kemiği kesr eylemiş - kemik parçalarının ihracı için lâzım gelen ameliyat (kemik rezeksiyonu-ostektomi). Opr. Bnb. Hazım Efendi-Gümüşsuyu Hastanesi.

9) Ramo bin Tahir- Vıçıtırın, sağ bacağa isabet eden kurşun kemiği şikest eylemiş (kırmış) - kemiğin ihracı için icab eden ameliyat (kemik rezeksiyonu-ostektomi). Opr. Bnb. Hazım Efendi-Gümüşsuyu Hastanesi.

11, 14, 15 Temmuz 1897 tarihlerinde yapılan ameliyatlar

1) Salih bin Ömer-Piriştine, boyunda cerha-i nariye ve gaybubet-i mermi (boyunda ateşli silah yarası ve içerde kalan kurşun) - ihrac-ı mermi ameliyatı (mermi çıkarılması). Alman Kızılhaç doktorları-Yıldız Hastanesi.

2) İbrahim Hasan Hüseyin-Silifke, kesr-i azm-i fahzü'l-eyser (sol femur kırığı) - neşr-i azm ameliyatı (ostektomi). Alman Kızılhaç doktorları-Yıldız Hastanesi.

3) Bahaeddin Mehmet-Isparta, Çatalca Hastanesi'nde sağ fahza betr ameliyatı (sağ uyluğa ampütasyon) icra edilmiş ise de nuhre-i azm (kemik dokusunda nekroz) görüldüğünden neşr-i azm ameliyatı (ostektomi). Alman Kızılhaç doktorları-Yıldız Hastanesi.

4) Hasan bin Hüseyin, Ankara, 'adud-ı eyserde kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sol üstkolda kırık ile komplike ateşli silah yarası) - bil-fenn icab eden (tıbben gereken) ameliyat. Alman Kızılhaç doktorları-Yıldız Hastanesi.

5) Abidin bin Dalyan-Yanya, mefasıl-ı rükbe-i eyserde (sol diz ekleminde) evvelce ameliyat icra olunduğu gibi bu defa fahz-ı eysere betr ameliyatı (sol uyluk ampütasyonu). Alman Kızılhaç doktorları-Yıldız Hastanesi.

6) Numan bin Hüseyin- Petriçe, karna isabet eden kurşun kemiği kırmış - kemiklerin ihracı için lâzım gelen ameliyat (kemik rezeksiyonu-ostektomi). Avusturya Kızılhaç doktorları-Gümüşsuyu Hastanesi.

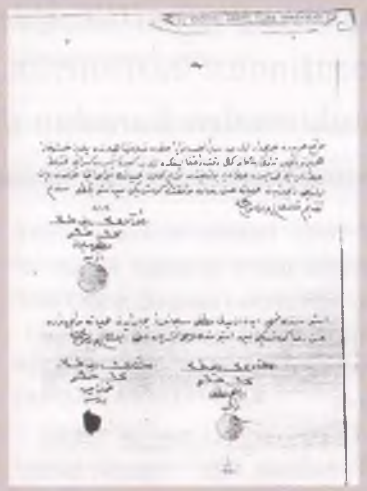
7) Mustafa bin Recep-Taşköprü, sol kola isabet eden kurşun kemiği kırmış - kemiklerin ihracı için lâzım gelen ameliyat (kemik rezeksiyonu-ostektomi). Avusturya Kızılhaç doktorları-Gümüşsuyu Hastanesi.

8) Halil bin Sait- Manastır, sol kola isabet eden kurşun kemiği kesr eylemiş (kırmış) - kemiklerin ihracı için lâzım gelen ameliyat (kemik rezeksiyonu-ostektomi). Avusturya Kızılhaç doktorları-Gümüşsuyu Hastanesi.

Yıldız Hastanesi'nde yatan Süleyman Mustafa'ya ait hüsn-i rıza senedi

BOA.Y.PRK.ASK.127/17, 4 M.1315 [5 Haziran 1897]

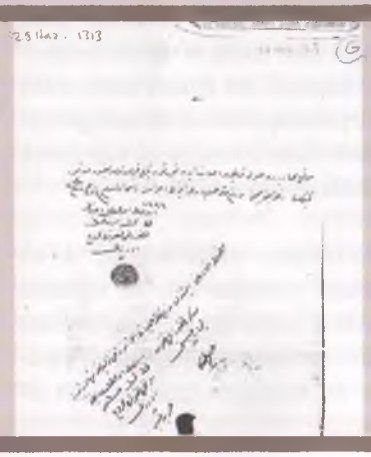
Mevaki-i harbde cerihadar olarak saye-i ihsan-vaye-i hazret-i hilafetpenahilerinde Yıldız Hastahane-i / Hümayunu'na bil-celb tedavi-i bendegâneme kemâl-i dikkat ve i'tina edilmekde olup kü'bere-i eyserde kesr ile muhtelit / cerha-i nariye (sol radius'ta kırık ile komplike ateşli silah yarası) ile fahz-ı eyserde cerha-i nariye (sol uylukta ateşli silah yarası) bulunduğundan lâzım gelen ameliyatın icrası etibba tarafından beyan/ olunduğu ve icab eden ameliyata hüsn-i rızamla muvafakat gösterdiğimi mübeyyin işbu bir kıt'a senedim/ takdim kılındı.
19 Mayıs 313 [31 Mayıs 1897]
869- Mustafa Süleyman, İzmid (mühür)-
1.Ordu, 3. Redif Alayı, 2. tabur, 2. bölük, 9. hayme (çadır)
İşbu senedi temhir eden İzmidli Mustafa Süleyman'ın icab eden ameliyata muvacehemizde/hüsn-i rıza gösterdiğini mübeyyin işbu senedi li-ecli'ş-şehâde imza eyledik.
19 Mayıs 313 [31 Mayıs 1897]
İbrahim Mustafa, İzmid (mühür)-1. Ordu, 3. Redif Alayı, 3. tabur, 2. bölük, 6. hayme
Osman Emin, Brusalı (parmak)- 1. Ordu, 2. Redif Alayı, 2. tabur, 1. bölük, 9. hayme

Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde yatan Onbaşı Ahmet'in hüsn-i rıza senedi

BOA.Y.PRK.ASK.128/149, 10 S. 1315 [10 Temmuz 1897].

Mevki-i muharebede sol kalçama isabet eden kurşun kemiği kırmış olduğundan mezkur/ kemiğin ihracı için lâzım gelen ameliyat-ı cerrahiyenin icrasına razı oldum/
28 Haziran 313 [10 Temmuz 1897]
1434- Onbaşı Dokuzuncu koğuşda mecruh Edirneli bende Ahmed- 2. Ordu 14. İhtiyat Alayı 2. tabur, 1. bölük
Merkumun ifadesini işitdik lâzım gelen ameliyatın icrasına razı olduğuna şehadet ederiz
Mezkur Dokuzuncu Koğuş Tımarcısı bende Ali (imza)
Onuncu Koğuşda mecruh Edirneli bende Ömer bin Hüseyin (parmak)

6, 7, 9, 15 Ağustos 1897'de Opr. Dr. Aleksandr Kamburoğlu tarafından Yıldız Hastanesi'nde yapılan ameliyatlar

1) Halil İbrahim bin Mustafa-Göynük, merak-ı eyserde cerha-i nariye (sol hipokondriumda ateşli silah yarası) - neşr-i dılı' ameliyatı (kaburga kemiği rezeksiyonu).

2) Ahmet bin Süleyman-Yenice, nahiye-i serşufiyede cerha-i nariye (epigastriumda ateşli silah yarası) - nahiye-i serşufiyede şakk ameliyatı (epigastriumdan laparotomi).

3) Abdullah bin Abdürrahman-Karahisar, sağ kolda cerha-i nariye (ateşli silah yarası), neşr-i azm-i adud ameliyatı (sağ humerus rezeksiyonu).

4) İsmail Âdil-Naslic, tasni'-i uzv ameliyatı (rekonstruktif girişim).

5) Hasan bin Hüseyin-Edirne, cerha-i nariyeyi müteakip sâk-ı eymen kasabası nihayet-i süfliyesinde kesr-i mütefettit (ateşli silah yarasına bağlı sağ baldırda tibia alt ucunda parçalı kırık) - neşr ameliyatı (rezeksiyon).

6) Hasan bin Ali-Edirne, 'adud-i eymende kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sağ üstkolda kırık ile komplike ateşli silah yarası) - neşr ameliyatı (rezeksiyon).

15 Ağustos 1897'de, Opr. Bnb. Hazım Efendi tarafından Gümüşsuyu Hastanesi'nde yapılan ameliyat

1) İsmet bin Mehmet-Buldurlu, göğse isabet eden kurşun nedeniyle sağ kaburga kırığı, rezeksiyon.

11, 13, 14 Ağustos 1897 tarihlerinde Yıldız Hastanesi'nde Dr. Aleksandr Kanburoğlu, Gümüşsuyu Hastanesi'nde Opr. Bnb. Hazım Efendi tarafından yapılan ameliyatlar

1) Mehmet bin İsmail-Edirne, sak-ı eyserde kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sol baldırda kırıkla komplike ateşli silah yarası) - icab eden kemik parçalarını çıkarmak (lokal rezeksiyon-ostektomi). Opr. Bnb. Hazım- Gümüşsuyu Hastanesi.

2) Mehmet bin Ali-Karahisar-ı Sahip, sak-ı eymende cerha-i nariye (sağ baldırda ateşli silah yarası) - neşr-i mevzi'i ameliyatı (lokal rezeksiyon-ostektomi) ile şarapnel parçası çıkarılması.

3) Hasan bin Mahmut-Prizren, fahz-ı eymende kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sağ uylukta kırık ile komplike ateşli silah yarası) - neşr-i azm ameliyatı (ostektomi).

4) Mehmet Hüseyin-Edirne, sak-ı eymende kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sağ baldırda kırık ile komplike ateşli silah yarası) - neşr-i azm ameliyatı (ostektomi).

5) Kaya Ali bin Münip-Brusa, kubbetü'l-hanekte olan kemik parçasıyla ön dişlerden birinin ihracı (maksillada kısmi rezeksiyon [ostektomi]) ameliyatı ile ön dişlerinden birinin çıkarılması).

6) İzzet bin Osman-Edirne, fahz-ı eymende kesr ile muhtelit cerha-i nariye (sağ uylukta kırık ile komplike ateşli silah yarası) - neşr-i azm ameliyatı (ostektomi).

SONUÇ

Osmanlı tıbbında, 1850'lerden itibaren tespit ettiğimiz onay alma pratiklerine baktığımızda, gerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin cerrahi kliniğinde, gerek Hadide, Haydarpaşa, Yıldız, Gümüşsuyu gibi askeri hastanelerde cerrahi girişimlerden önce bilgilendirilen yaralılardan gönüllü olarak onay verenlerin ameliyat edildiği anlaşılmaktadır. Reddetme haklarının bulunması, cephelerde savaşırken kumandanların emirlerini kayıtsız şartsız yerine getiren askerlerin, askeri hastanelerde özgür bireyler olarak kabul edildiklerini ve bedenleri hakkında özgür iradeleriyle karar verdiklerini göstermektedir. Yaralıların ifadesini içeren hüsn-i rıza senetlerinde, hekimler/cerrahlar ya da herhangi bir hastane görevlisine ait bir ifade bulunmamaktadır. Bu nedenle ameliyatların yapıldığı hastaneyi sorumluluktan kurtaracak kurumsal onay belgeleri değildirler.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin cerrahi kliniğinde (1851), daha sonra Osmanlı-Rus (1877-78) ve Türk-Yunan (1897) savaşlarında alınan onay belgelerinde/rıza senetlerinde; hastaların ve yaralıların ameliyatın önemi hakkında bilgilendirilmesi, reddetme haklarının yani özgür iradelerinin bulunması ve bu hususların tanıklar eşliğinde belgelendirilmesi günümüz aydınlatılmış onam kavramı ile örtüşen hususlardır.

Osmanlı Devleti'nde yüzyıllarca kadılar huzurunda alınan, dini esaslara dayanan rıza senetlerinin 19. yüzyıl ortalarında Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle, "sened-i meşrut" ve "hüsn-i rıza senedi" adıyla şekillendiğini düşünmekteyiz. Dini esaslara dayanan rıza senetlerinin, tamamen tıbbi gerekçelerle alınan laik onay belgelerine dönüşmesinde, 1840'tan itibaren Avrupa'nın önde gelen tıp okullarında eğitim alan, pek çoğu da çeşitli tıp branşlarında ihtisas yapan Osmanlı hekimlerinin, önemli rol oynadıkları kanısındayız. 1897 Türk-Yunan Savaşı yaralılarının tedavileri ve ameliyat kararlarından sorumlu olan Cemil Paşa da cerrahi ihtisasını Paris'te yapmıştı.

Araştırmalarımıza rağmen, başka ülkelerde 19. yüzyıla ait bir onam belgesine ulaşamadık. Eğer bulabilseydik, bu onam belgeleriyle Osmanlı hüsn-i rıza senetlerini karşılaştıracak ve şüphesiz daha kesin sonuçlar elde edecektik.

DİPNOTLAR

1 ***Tıp Etiğinden Biyoetiğe (Expanding Medical Ethics to Bioethics)***. Ed. Y.İ. Ülman, T.B. Gül, F.G. Kadıoğlu, G. Yıldırım, Z. Edisan, Türkiye Biyoetik Derneği Yay. No. XII, Ankara 2009, 206-220'de yayınlanmış, burada yeni ulaşılan bir iki kaynak değerlendirilmiştir. İlgilenenler kaynakları için bu yayına başvurabilir.

2 Osman Nuri: *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı. Hayat-ı Hususiye ve Siyasiyesi*. İstanbul 1327, 516.

3 BOA. Y. PRK. SGE. 7/64, 1314 [1897].

"SAYILMASI MÜMKÜN OLMAYAN BİR SAYI"

SONSUZLUK KAVRAMINA TARİHSEL BİR BAKIŞ

BENO KURYEL

Sonsuzluk, nicel değil, nitel bir betimlemedir. Ancak, nicel sonuçların elde edilmesinde muazzam bir katkısı vardır. İnsanın tarih boyunca bu bilgiyi nasıl ürettiğini bilmek, düşünsel bir zenginliğe, kişisel bir özgürlüğe, pedagojik bir desteğe kapılarını açar. Bu yazıda, sonsuzluk kavramının sonsuz denizinden sadece birkaç damlaya yer verdik. Daha ayrıntıya girildikçe teknik dozu artan bu konuya ilgi duyanlar araştırmayı sürdürerek tartışmayı genişletebilirler.

Ben, bir ceviz kabuğunda kısıtlanmış olabilirdim ve kendimi sonsuz uzayın kralı sayabilirdim.

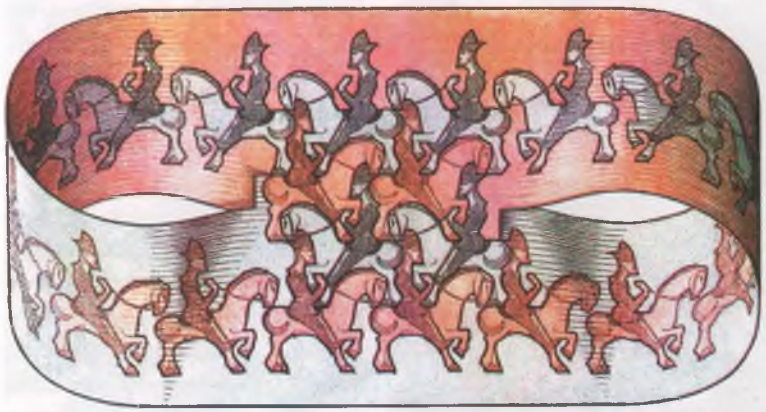
William Shakespeare
(1564-1616), *Hamlet*.

İlk sorulması gereken soru şudur: Sonsuzluk nedir? Ya da farklı yaklaşırsak, biz insanlar sonsuzluğu nasıl kavramsallaştırabiliriz? Düşünce tarihinde, çeşitli kültürlerde bu kavram nasıl algılanagelmiştir? Bu süreçlerde farklı gözlemler yapabilmek olasıdır. Ancak, nasıl kavramsallaştırdığımızı yanıtlamak pek kolay değildir. Buna rağmen ortak olan yaklaşım, sonsuzluğun tecessüm edilemeyeceği, zihinde cisimleştirilemeyeceği kanısıdır. Ne de olsa bedenlerimiz, deneyimlerimiz ve vücutlarımızla karşılaştığımız her şey sonludur. O zaman, sonsuzluk kavramı nereden gelmektedir? İlk anda akla gelebilecek şey, sonlunun ne olduğudur: Sonlu, sonu ve sınırları olan bir olgudur. O zaman devreye bir yadsıma girer: Sonsuz, sonlu *olmayan* bir şeydir. Fakat bu durum bize sonsuzluk kavramına bir zenginlik katmaz. Tarihsel süreçte takılı kalınan nokta burası: Sonsuzluğa, sonlu olanın tersi ya da olumsuzu olarak bakmak. Halbuki, hiç de öyle değil. Bu iki kavramın arasında bir simetri aramak boşuna bir çabadır. Bu ancak, konformist ideolojinin tipik bir tezahürüdür. Bilinmesi *zor* olana sanki bir tedbir alınmakta. Bu konformizm, matematiği bir yöntemler yığınına indirgeyen öğretim süreçlerini de içeriyor. Ezberciliğe davetiye çıkaran ve salt pragmatik bir sonuca odaklanmış bu yaklaşım ve paradigma, bilginin tarihsel evriminin anlaşılması için yapılan araştırmaların önüne set çekmekte. Bilgiyi evrimi içinde irdelemek ise özgür bir düşünsel ortam yaratır. Örneğin, şu soruyu irdeleyelim: Sonsuz bir toplam nedir? Sonsuz terimi topladığımız zaman nasıl sonlu bir sonuca ulaşabiliyoruz? Elimizdeki hesap makineleri sonsuz serilerin uygulanması ile elde edilen sonuçları, sonlu sayılar olarak bize ne de güzel veriyor. İlginç bir soru daha: Sonsuz büyük şeylerle, sonsuz küçük şeyler kavramsal olarak nasıl ilişkilendirilebiliyor? Bu gibi sorulara olası yanıtları tarihsel sürecin bazı eşiklerinde ve tecessüm edilebilen sonsuzluk kavramının bilişsel örneklerinde ele almaya çalışalım.

Önce, sonsuzluğun tarihsel evrimine kısaca bakalım. Antik Yunan uygarlığının öncesinde sonsuzluğu göz önüne alan, kavramsallaştıran ve tartışan bir çabaya pek rastlanmamıştır.

Matematik tarihinin büyük bir bölümünde sonsuzluk bir tabu olmuştur. Matematikçiler onun hakkında konuşmayı pek sevmezlerdi. Çünkü duyumsanabilen hiçbir büyüklük sonsuz olmadığına göre, saptanmış her büyüklüğü aşmak olanaksızdı. Aksi takdirde, evrenden daha büyük bir şeyin olduğunu kabul etmek zorunda kalınacaktı. Başlarda, *apeiron* sözcüğü sınırsız, sonsuz veya tanımsız anlamında kullanıldı. Olumsuz, hatta aşağılayıcı bir içeriği vardı. Dünyanın oluşageldiği ilk kaos ortamına *apeiron* denmiştir. Aristoteles için sonsuz, bir mükemmellik değil bir yoksunluktu ve *potansiyel* sonsuzluk ile *olgusal* sonsuzluk arasında bir ayırım yapmıştır. O'na göre, doğal sayılar potansiyel olarak sonsuzdur, çünkü bu sayıların en büyüğü yoktur. Ancak, doğal sayıların olgusal ya da gerçekte var olan bir sonsuzluğa sahip olmaları mümkün değildir. Doğal sayıları, tamamlanmış bir birleşim olarak hayal etmek olanaksızdır. Aristoteles'e göre, olgusal sonsuzluk duyumsanamayacağından düşüncede ancak potansiyel sonsuzluğa yer olabilirdi. Noktalar bir doğru üzerindedir, ancak bir doğru, noktalardan oluşamazdı, süreklilik ayrık olanlardan yapılamazdı. Pisagor'un da sonsuz kavramıyla arası iyi değildi. Dünyadaki her şey sayılardı. İyi, sonlu ile kötü de sonsuzla bağlantılıydı. Fakat Pisagorcuların iki sayısının karekökü gibi ölçülemeyenleri keşfetmesinin ise sonsuzluk kavramının açık bir kavram olarak anlaşılmasını gerektirecekti. İki sayısının karekökü, irrasyoneldir. Yani, iki tamsayının oranı olarak elde edilemez. Ondalık basamaklarının sonu gelmez. Başka bir deyişle, sonsuz ondalık basamak vardır. Nereden bilebiliyoruz? Sonsuz, sayılabilen bir büyüklük müdür ki? Elbette hayır. Sonsuz, bir betimlemedir. Sayılamayandır ve sayılamayandan çok daha fazlasıdır. Paradoksaldır. Zaten bu paradoks bilişimizde tecessüm edebilen bir metafor olarak iş yapmaktadır.

Giderek, asal sayılara ilişkin kuramlarla, sonsuz büyük sayılara gereksinme duyuldu ve böylece sonsuzluk olgusuyla karşı karşıya kalındı.

Doğada ve toplumsal hayatımızda değişimin bir kısır döngüye tekabül etmediğini, döngüsel gibi görünse de devingen bir değişimi kapsadığını algılayabiliriz.

M. C. Escher: Atlılar. Cordon Art, Hollanda.

Euclides'in *Elementler*'inde noktanın tanımını, "nokta, parçası olmayandır" şeklinde yaparken, uzayın sonsuz bölünebilirlik düşüncesini ortaya atmaktaydı. Paralel doğrular aksiyomu, doğruların sonsuza kadar uzatılmasını gerektiriyordu. Ya da, iki doğru paralel ise, ancak sonsuzda kesişebilirdi.

Galileo, "sonsuzluktan söz ederken ve büyüktür, küçüktür, eşittir gibi karşılaştırmaları ifade etmek doğru değildir" derken, sonsuzluğun tutarsız bir düşünce olmadığını, ancak farklı kurallara uyduğunu belirtiyordu. Gauss'a göre de, sonsuzluk tükетilebilen bir şey biçiminde düşünülemezdi. Sonsuzluğun matematikte yeri yoktu, olsa olsa konuşma diline ait bir *şey* olabilirdi. O'na göre, doğal sayılar kümesini alır, bu kümeden sayıların tam yarısını atarsak elde edilen kümenin büyüklüğü ilk kümenin büyüklüğü ile aynı olacaktır. Örneğin, bu kümeden tek sayıları atarsak elde edilecek çift sayılar kümesiyle ilk küme aynı büyüklükte olacaktır. Eğer doğal sayılar kümesindeki her n sayısını 2 ile çarparak $2n$ sayılarından oluşan çift sayılar kümesini elde edersek ilk küme ile yeni küme eş sayıda eleman içerecektir. Ancak, Gauss sonsuz küme düşüncesini kolaycılık addetmiş ve bunu da bir paradoks olarak nitelemiştir. 1665'te John Wallis, *Arithmetica Infinitorum* adlı eserinde bugün kullanılan sonsuzluk simgesini önermiştir. Bu, "*tembel sekiz*" veya "*aşk düğümü*" olarak betimlenen "∞" simgesidir. Bundan on yıl sonra Newton ve Leibnitz birbirinden bağımsız olarak *calculus*'u (türev ve integral hesapları) geliştirirlerken olgusal sonsuzluk kavramının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bir

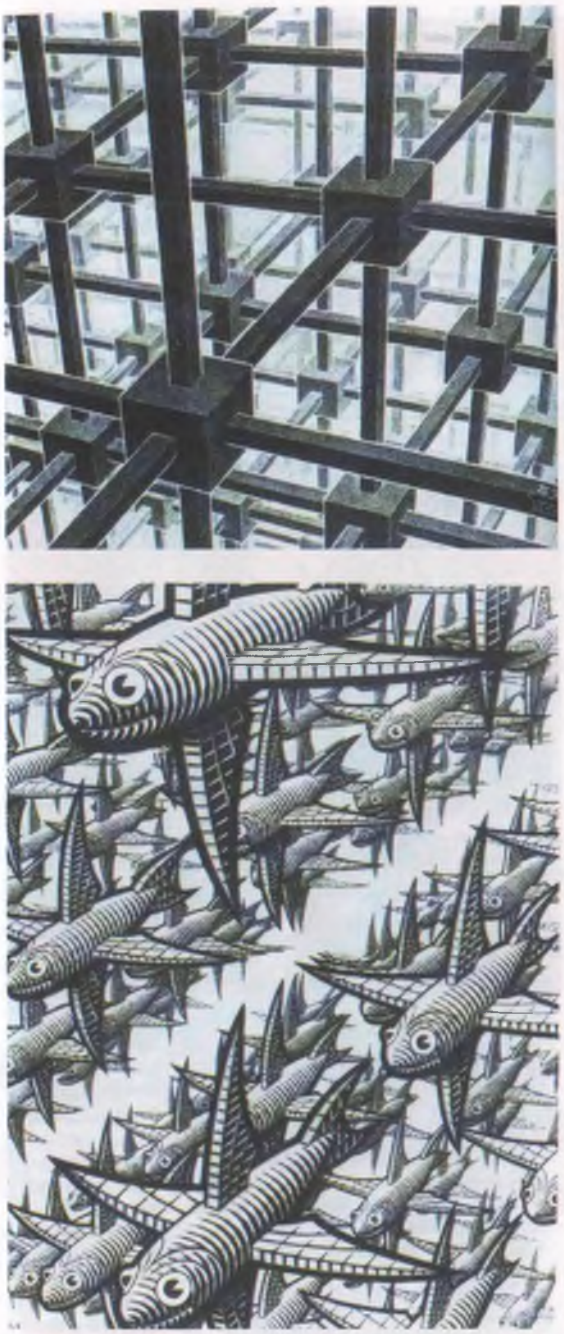
Bu bant üzerinde yürürken yolumuz hiçbir şekilde ve hiçbir zaman bitmez. Hep üzerinde kalırız. Yaşamın ruhsal esintilerinde kapana kısıldığımız sayısız anın mengenesini andırıyor. Aynı zamanda matematiksel bir buluşun ışıltılarını da yansıtıyor. Max Bill diyor ki, "Matematiksel düşünceye büyük ölçüde dayanarak bir sanat geliştirmenin mümkün olduğu fikrindeyim."

M. C. Escher: Möbius Bantı. Cordon Art, Hollanda.

fonksiyonun, bağımsız değişkenin herhangi bir değerinde değişim hızı belirtilirken sonsuz küçük bir kirişin teğeti temsil edeceği düşünülmüştü. Böylece türev ya da değişim hızı, çok küçük değişimlerin oranı olarak görülmüştü. Acaba ne kadar küçük? Küçüğün de küçüğü olabileceğine göre, "*sonsuz küçük*" bir kiriş, teğeti temsil edebilirdi. Türev, sonsuz küçük değişimlere yol alan bir limit değeri olmuştu. Buradaki sonsuz, *potansiyel* değil, *olgusal* sonsuzluğa denk gelmekteydi. 1870'te Georg Cantor geleneksel sonsuzluk düşüncesini tamamen yıkmıştır. *Trigonometrik serilerin doğası* üzerinde çalışırken iki de yayın yapmıştı. Elde ettiği so-

Yaşam nedir sorusuyla başlayan anlam verebilme uğraşında, farkında olunmasa da sonsuzun ne denli içselleştiğini görebiliyoruz (yan sayfa).

M. C. Escher: Girdaplar. Cordon Art, Hollanda.

Escher'e kulak verelim: "Derin, derin sonsuzluk! Dinginlik. Gündelik yaşamdan uzak hayal kurmak; sakin bir denizde bir geminin ön tarafında her zaman geri çekilen bir ufka doğru yol almak; geçen dalgalara bakakalmak ve onların monoton, yumuşak mırıltılarını dinlemek; bilinçdışında hayal kurmak..."

M. C. Escher: Kübik Uzay, Cordon Art, Hollanda

nuçlar, gerçel sayılara ilişkin yapmış olduğu belirli kabullere ağırlıkla bağlıydı. 1874 yılında yayınladığı bir başka makalede bu düşüncelerini matematik dünyasıyla paylaştı. Bu yayınla birlikte "*küme kuramı*" alanı doğmuş oluyordu. Aristoteles'in tam aksine *olgusal* sonsuzluğun olabilirliğini iddia ederek yeni bir çığır açmıştı.

Georg Cantor, 1845 yılında St. Petersburg'da doğdu. Ailesi, Danimarka'dan göç etmişti. İlk akademik adımları sırasında, ortaçağ teolojik tartışmalarına ilgi duymuştu. Özellikle, süreklilik ve sonsuzluk konusundaki tartışmalara odaklanmıştı. Sonradan ailesi Almanya'ya taşınmış ve Cantor Halle Üniversitesi'nde, sonsuzluk kavramı üstüne ilk yayınını yapmıştı. Bu makale, 1874-1884 yılları arasında yapmış olduğu yayınların ilkiydi. Söz konusu çalışmalarında, o güne kadar bilinegelen ve kabul görmüş sonsuzluk olgusuna temel bir kavramsal dönüşüm getirmişti. Cantor'a kadar sonsuzluk sayısal anlamda algılanmıştır. Tüm sayılardan daha büyük bir sayı olarak. Dahası, Aristoteles'ten o güne kadar matematikçiler, *potansiyel sonsuz* ve *gerçek sonsuz* arasında dikkatli bir ayırım yapmışlardı. Potansiyel sonsuzdan anlaşılan şuydu: Bir sonu olmadan yeniden ve yeniden tekrar edilebilen bir süreç. Bu yinelenmenin herhangi bir aşamasında yine de yalnızca sonul sayıda tekrarlar kapsar. Buna göre, doğal sayılar kümesi, 1, 2, 3, ..., potansiyel sonsuzdur, çünkü her doğal sayının bir ardılı vardır ve sayma sürecinin hangi aşamasında olursak olalım, sadece sonlu sayıda elemanlar sayılmıştır. Gerçek sonsuz ise şu anlamdadır: Bir sayma sürecinin her aşamasında, zaten sonsuz sayıda tekrar içerilmiş ya da edinilmiştir. Örneğin, tamsayılar kümesinde, elementler "doğal" düzende sıralandığı zaman, ..., -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3, ..., her aşamada zaten sonsuz sayıda sayı içerilmiştir. Cantor'un zamanına değin matematikçiler genel olarak potansiyel sonsuzu kabul etmeye eğilimli olmuşlardır. Aritoteles'in *Fizik* adlı eserinden bir alıntıya bakalım: "Sonsuzun bir potansiyel varlığı vardır... Gerçek bir sonsuz olamaz." İki bin yıl sonra, Carl Friedrich Gauss (1777-1855), arkadaşı Schumacher'e yazdığı mektupta benzer bir yaklaşım sergilemişti:

"Senin, sonsuzu tamamlanmış bir şey olarak kullanmış olmanı şiddetle protesto ediyorum. Bu duruma, matematikte asla izin verilmemiştir. Sonsuz, bir konuşma tarzıdır. Bunun anlamı, belirli oranların bir limite istendiği kadar yaklaşabileceği, bazılarının ise sonsuza kadar artabileceğidir."

Buradaki limit kavramı, potansiyel sonsuza tekabül etmektedir. Gauss, arkadaşını azarlamaktadır. Sonsuzu olağan bir sayı olarak kullanılmasını eleştirmektedir.

Cantor, bu yerleşik görüşleri yıkmıştır. Gerçek sonsuzu tümüyle gelişmiş bir matematiksel varlık olarak kabul etmiş ve bir kümenin, ya da özel olarak sonsuz bir kümenin, bir *bütünlük* olarak görülmesinde ısrar etmiştir. Ona göre, sonsuzluk, zihnimizin bir bütün olarak algılaması gereken matematiksel bir nesnedir. Bu yaklaşım, potansiyel ve gerçek sonsuzların arasındaki ayırımı kaldırmak anlamına gelmekteydi. Gerçekten, tamsayıları doğal düzende olmadan sıralayacak olursak, 0, 1, -1, 2, -2, 3, -3, ..., hemen böylesi bir ayırımın anlamsız olduğunu görebiliriz. Dahası Cantor, gerçek sonsuzun yadsınmasının, irrasyonel sayıların da yadsınmasını getireceğini öne sürmüştür. Çünkü bu sayılar sonsuz ondalık basamağına sahiptir. Bu sayıların sonlu ondalık basamağıyla ifade edilmesi yalnızca bir yaklaştırmadır. Bugün kullandığımız hesap makineleri veya bilgisayarların yapmış olduğu hemen hemen tüm hesaplamalar yaklaşık sonuçlardır. Cantor, gerçel sayıların sayılamayacağını göstermek için şöyle yaklaşmıştır: *Düz bir doğru üzerinde ne kadar çok nokta varsa, onun bir parçası üzerinde de o kadar nokta vardır.* Başka bir deyişle, eğer bir kümenin büyüklüğü, bazı elemanları atıldıktan sonra değişmiyorsa bu küme *sonsuzdur*. Cantor, zamanında çok belirgin eleştiriler almasına ve ruhsal sağlığı bozulmasına rağmen matematik tarihinde önemli pencerelerin açıldığı bir dönem başlatmıştı.

AŞKIN SAYILARDA SONSUZLUK

Diğer bilim alanlarında olduğu gibi, ortaçağda matematik de uzun ve durağan bir dönem yaşamıştır. 16. yüzyılda, sonsuzluk olgusu teolojik tartışmaların konusu olmaktan çıkmış, bilimsel bir araştırma ortamında yeniden canlanmıştır. İlk sorulardan birisi, pi sayısının (π) yaklaşık değerinin bulunmasıydı. Fransız matematikçi François Viète (1540-1603) bugün bile hayranlık uyandıran aşağıdaki bağıntıyı geliştirmiştir (1593):

$$\frac{2}{\pi} = \frac{\sqrt{2}}{2} \cdot \frac{\sqrt{2+\sqrt{2}}}{2} \cdot \frac{\sqrt{2+\sqrt{2+\sqrt{2}}}}{2} \cdots$$

Bu bir *sonsuz çarpımdır*. Pi sayısı, sadece okul matematiğini kullanarak yalnızca 2 sayısından yola çıkarak toplama, çarpma, bölme ve karekök işlemleri ile yaklaştırılmıştır. Sondaki üç nokta bize göstermektedir ki, işlem sonsuza dek (*ad infinitum*) devam edecek. Bir matematiksel bağıntıda (formülde) ilk kez bir sonsuz sürece yer verilmiş oluyordu. Diğer bir keşif ise İngiliz matematikçi John Wallis'ten (1616-1703) gelmişti. Bu matematikçinin pi sayısı için önerisi şöyleydi:

$$= \frac{2 \cdot 2 \cdot 4 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 6 \cdots}{3 \cdot 3 \cdot 5 \cdot 5 \cdot 7 \cdot 7 \cdots}$$

Escher'in yeteneği, soyut matematiksel düşünceleri, somut ve tanınabilir nesnelerle betimlemekte üstündü. Yanda (aşağıda) verilen iki resim de aynı simetriyi betimlemektedir. Escher, Yunan tasarımındaki donuk ifadeyi, Pegasus'ları (Pegasi) kullanarak canlandırmıştır. Burada her Pegasus, dört adet farklı renkte Pegasus ile çevrelenmiştir.

I.Ö. 6. yüzyılda Yunan Tasarımları / M. C. Escher: Pegasi. Cordon Art, Hollanda.

Bilgi üretimi de sonsuz bir seridir adeta. Sonu gelmeyen ama yakınsaması hedeflenen bir süreç. Bu süreklilik ıraksarsa bilgiye ulaşma olanağımız kalmaz. Bilgi sürekli birikir. Birikmesi, sonsuz bir seri gibi bir davranış oluşturur. Bu davranışlar hakkında bilgi sahibi olmak üretilen bilginin artış yönündeki eğilimlerinin anlaşılmasını sağlar.

1671'de İskoç matematikçi James Gregory (1638-1675), pi sayısı için aşağıda sonsuz seriyi önermişti:

$$\frac{\pi}{4} = \frac{1}{1} - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \cdots$$

Bu seri bağımsız olarak 1674 yılında Gottfried Wilhelm Leibniz tarafından da bulunmuştur. İlginç bir durum, Leibniz ve Newton, calculus'u birbirinden bağımsız ve habersiz icat etmişlerdi. Calculus, türev ve integral hesabının temel olarak sonsuz küçük kavramının müthiş bir uygulaması olmuştur.

Yukarıdaki formül ya da bağıntıları kullanarak serilerden istediğimiz kadar terim alıp pi sayısını belirli bir duyarlılıkta veya kesinlikte hesaplayabiliriz. Ancak, tüm bu hesaplamalar yaklaşık sonuçlardır. Pi sayısının temel doğası, asla tam değerinin bulunamamasıdır. Sonlu bir çemberin çevresinin çapına oranı olan pi sayısı sonsuz ondalık basamak içeren irrasyonel bir sayıdır. Bu gibi sayılar, *aşkın sayılar* olarak bilinir. Yani cebirsel değildir. Asla, rasyonel katsayılı bir polinomun kökleri olmazlar.

BİR METAFOR OLARAK SONSUZ SERİLER...

Başlık teknik bir ifade. Ancak çözümlememiz pek teknik olmayacak. Sonsuzluk bir kavram. Bu kavrama işaret eden betimsel bir olgu. Matematikte, özellikle matematiğin uygulama dünyasında oldukça etkin bir işleve sahip. Bir özgürlük alanı sanki. Yolumuzu açan bir toplam. Topluyoruz terimleri sürekli olarak. Sonsuz terimden oluşan bu toplamın değeri sonsuz olmuyor. Bir yakınsama yaşanıyor. Sonsuz terimin toplamı sonlu bir sayıya yakınsıyor. Yaklaştıkça yaklaşıyor. Ancak tam bir değere ulaşamıyor. Örneğin, yirminci ondalık basamağına kadar yaklaşıyor ancak tam sonuca ulaşamıyor. Ne güzel. Yaklaşık bir sonuç ama sonuca oldukça yakın. Bu değerle yol alıyoruz tasarımlarımızda. Tam bir özgürlük alanı. Sonsuzluk öyle bir şey. Öylesine bir estetik. Yaklaşık hesap, işimizi gören enfes bir dünya.

Yaşamımıza "sonsuz seriler" metaforu ile bakalım birazcık. Sonsuz gibi görünen ve aslında da öyle olan yaşam çizgimizde hep yaklaşık sonuçlarla karşılaşırız. Doğuşumuzdan başlayarak hep toplarız bir şeyleri. Yaşamı sürdürecek maddi büyüklükleri, yaşama destek verecek manevi olguları sürekli toplayıp dururuz. Aynen sonsuz serilerdeki terimleri topladığımız gibi. Yaşam deneyimlerimizi bir araya getirir, buna göre ileriye bakmaya çalışırız. Yakınsatmaya çalışırız yaşamımızı. Emin olmak, bir sonuca ulaşmak, bildiğimizi onaylamak gibi bir çaba içinde oluruz. İlişkilerimizi de yakınsatmaya çalışırız. Sevgiyi hep

Durağan bir düşünsel iklimin cehaletin farkına varması mümkün değildir. Cehaletimizi gördükçe bilginin derinliğine doğru duyduğumuz heyecan sonsuzdur. Bilmek bitmez ki. Bilim, bilgiye ulaşmanın geçici duraklarına verdiğimiz isimdir belki de. Bilimde derinliklere indikçe, daha ve daha derinliklerin varlığını gözleyerek hep bilmek isteriz. Sonsuzluğun verdiği hazla bilgiye yönelmek isteriz (yan sayfa alt).

M. C. Escher: Derinlik. Cordon Art, Hollanda.

Bu resim, bir geometrik seriyi izlemektedir. Küçülme oranı yarımdır. Her resim bir öncekinin yarısıdır. Bu resimler, iç içe "sonsuza dek" sürmektedir. Ancak, alanlarını toplarsak "sonlu" bir sayı elde ederiz. Ne ilginç! Bunu matematiksel olarak kanıtlamak da olasıdır. Sonsuzun heyecanı, sonlu bir sayıda estetik kazanıyor (yan sayfa üst).

Charles ve Ray Eames tarafından IBM için tasarlanmış bir resim.

toplamak isteriz. Serinin terimleri gibi sürekli artmasını bekleriz. Sonsuz seri gibi hep toplamaktır arzumuz. Sevginin de sonu yok. Zihnimizde tasarladığımız model öyle. Serilerin bazıları ıraksak olur. Terimler toplandıkça bir türlü sonlu bir sayıyı elde edemeyiz. Toplam büyür, ancak belirsizdir. Sevgiye bakınca, çok olmasını isteriz ama tanımsızlık ve belirsizlik bizi yorar. Hep artan yönde olsun ama sonlu bir sayıyla ifade edilsin isteriz. Tanımlı olsun. Tekbenci bir yapıdır bu sonsuz istekler. Etrafımızı değerlendirirken kişisel seriler işbaşındadır. Herkes öyle olunca paylaşımda zorlanıyoruz. Farklı bireylerde, bireysel sonsuz seriler kendini tanımlarken karşı karşıya gelince ıraksayan toplamlara uğrayabiliyor. Empati sıkıntısı ruhsal anlamda bir ıraksamaya gönderme yapıyor. Sonsuz seriler kavramını anlamayan bir öğrenci bilgisayarların işlevlerini de anlayamaz. Birey de kendi istek çizelgesinin sonsuz serilerinden haberdar olmazsa kendini tanıma ve farkındalık yaratma şansı da olmaz. Yabancılaşma bir ıraksamadır. Yakınsaklık ise bir farkındalık.

Sonsuza dair

Acaba, kendisini vermeyen ve kendisini vermiş olsaydı var olmayacak olan şey nedir? O, sonsuzdur!

Leonardo da Vinci

Sonsuzluk, mümkün olanı kaçınılmaz olana dönüştürür.

Norman Cousins

Küçükler arasında en küçük, büyükler arasında en büyük yoktur. Ancak, yine de daha küçüğü ve daha büyüğü vardır.

Anaxagoras

Eğer sonsuzda yol almak istiyorsan, sadece sonluda her tarafa yürü.

J. W. von Goethe

Sonsuzluklar ve bölünemezler bizim sonlu anlayışımıza aşkınlık kazandırır, ilki büyüklüğü nedeniyle, ikincisi küçüklüğü nedeniyle. Her ikisi birleştiğinde ne olduğunu bir hayal edin.

Galileo Galilei

Astronominin tarihi, geri çekilen ufukların tarihidir.

Edwin Hubble

Arasından sınırsızlığa bakabileceğimiz kapıyı aç, tümleşik gök kubbe!

Giordano Bruno

Teleskopun bittiği yerde mikroskop başlar. Hangisinin görünümü daha büyüktür, kim söylemek ister?

Victor Hugo

Deneyimleyebileceğimiz en güzel şey gizemli olandır. O, gerçek sanat ve bilimin kaynağıdır.

Albert Einstein

Hepimiz aynı gök altında yaşarız, fakat hepimizin ufku aynı değildir.

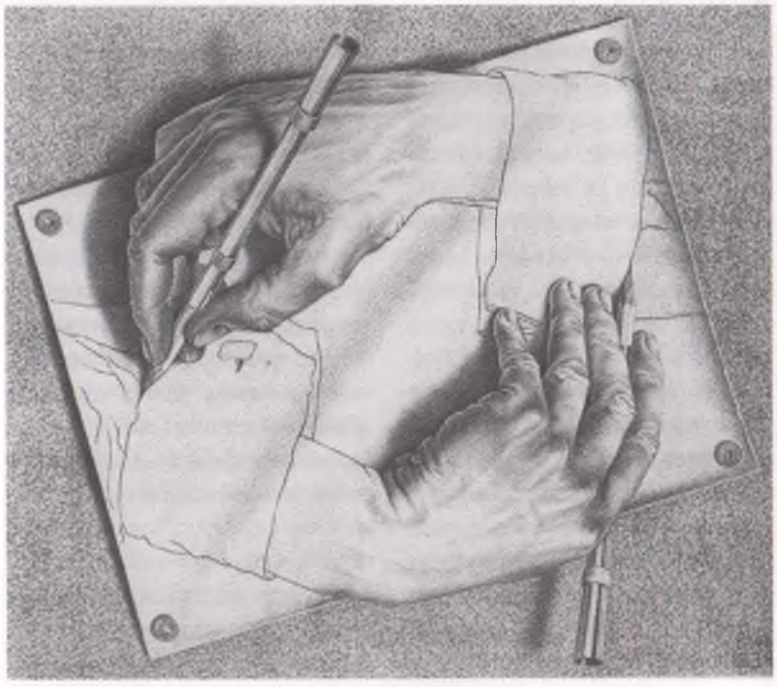
Konrad Adenauer

Bilgi üretimi de sonsuz bir seridir adeta. Sonu gelmeyen ama yakınsaması hedeflenen bir süreç. Bu süreklilik ıraksarsa bilgiye ulaşma olanağımız kalmaz. Bilgi sürekli birikir. Birikmesi, sonsuz bir seri gibi bir davranış oluşturur. Bu davranışlar hakkında bilgi sahibi olmak üretilen bilginin artış yönündeki eğilimlerinin anlaşılmasını sağlar. Herkesin bir anlama ve yaklaşma biçimi olduğundan bilgiyi üretmenin önemli bir yolu olan ekip çalışmasında da ıraksamalar meydana gelebilir. Herkes kendine özgü bitmek bilmeyen istemlerini anladığı takdirde ekip çalışmasında bir empatiyle yakınsak bir serinin elde edilme olasılığı da yükselmiş olur. Sonsuzluk içinde sonluluk mükemmel bir olay. Sonsuz bir bilgi birikiminin sonlu sonuçlara ulaşması gibi. Sonsuz bir süreçte topladıklarımızı değerlendiremediğimiz zaman mutsuz oluruz. Yakınsama koşullarını değerlendirmekle bunu çözebiliriz. Kendimizi tanımak bu yönüyle önemli. Okul süreçlerinde biriken bilgilerin ıraksamasıyla başarısız sonuçlar alınırken, sonsuzluk içinde sonlu değerlere ulaşarak başarının temelleri atılmış olur.

SONLU OLMAYAN SONUÇ

Sonsuzluk kavramı, insanın varoluşuna ilişkin bir soru işaretidir. Tarih sürecinde sonsuzluk hem merak uyandırmış hem de korkutmuştur. Bu bakımdan, matematik tarihinde sonsuz kavramının ele alınışı ve tartışmaya açılması pek eskilere gitmez. Bedenlerimiz, deneyimlerimiz ve varlığımızla karşılaştığımız her şey sonludur. O zaman, sonsuzluk kavramı nereden gelmektedir. İlk anda sonsuzun, sonlu olana dayandığı veya sonlu olmayan gibi bir yadsımadan anlaşılabileceği düşünülebilir. Ancak bunlar sonsuz kavramının zenginliğini açıklayabilecek düşünsel adımlar değildir. Çünkü bu yaklaşımlar, sonsuz kümeler, sonsuz birleşimler, sonsuz ötesi sayılar gibi olguları betimleyemez. Bunlar için, sonlu olmayan gibi negatif bir düşünce değil, kendinde bir varlık olarak sonsuzu ifade eden pozitif bir düşünceye gereksinmemiz vardır.

Matematik dilinde kullanılan sözcük ve kavramların kökanlamına, bilgi-kuramsal özelliklerine ve tarihsel süreçlerine genellikle pek başvu-

Her el, diğerinin hem ürünü hem de yaratıcısıdır. Bir metafor olarak sonsuzluk, sonunu bilemediğimiz ancak karşılıklı etkileşimin sürekliliğini görebildiğimiz algıyı çok açık anlatabilmektedir.

M. C. Escher: Çizen Eller

rulmaz. Çünkü bugünün matematik paradigması, matematiği araçsallaştırmış ve bir yöntembilime indirgemiştir. Matematik dersleri yerine, neredeyse "Bu Nasıl Çözülür" dersi dense yeridir. Bir dil olarak matematiğin içinde, *anlamın* ortaya çıkışını izlemek önemlidir. Böylece, kavramların algılanmasına ve kavramlar arasındaki bağlamsal alışveriş konusunda bir farkındalık oluşturulmasına ciddi katkılarda bulunulabilir. Taşıdığı kavramsal anlamla birlikte bir sözcük olarak "sonsuzluk" da bunlardan birisidir. Çoğu kez, sonsuzluğun zihinsel olarak içselleşmiş bir kavram olmadığı düşünülür. Bedenlerimiz, deneyimlerimiz, varlığımızla karşılaştığımız her şey sonludur çünkü. Öyleyse, sonsuzluk kavramı nereden gelmektedir? Bu kavramı tartışmak, bu soruya yanıtlar aramak, matematiksel düşüncenin metaforlarla yapılanan dünyasına arkeolojik bir kazı yapmak anlamına gelmektedir.

Çokluğu ifade etmek üzere saymaya başladığımız küçücük yaşlarımızda, kaça kadar sayabileceğimiz konusunda yarışmaya sokulurduk. Üçe, beşe, yirmiye kadar sayabilmenin başarısını abartarak sonsuza kadar sayabileceğimiz iddiasında da bulunurduk. Sonsuz sözcüğünün arkasında başarıyı arardık. Bir an, sonsuzluk kavramının sonluluk imgesinden kaynaklandığını düşünelim. Sonlu olanın bir sonu veya bir sınırı vardır. Buna göre sonsuzu, "*sonlu olmayan*" biçiminde düşünmek mümkün. Fakat bu yeterli bir açıklama mıdır? Böyle bir yaklaşım, sonsuzlukla ilgili kavram ve düşüncelerimizi açıklayamaz. Sonsuz kümeler, bir doğru üzerindeki sonsuz noktalar, doğal sayılar dizisinin sonsuzluğu gibi sonsuz *şeyleri* izah edemeyiz. Ayrıca sonsuzluk, sonluluğun olumsuzu değildir. Sonsuzluk kendinde bir şey olarak *olumsuzu* değil, tam tersine *olumluyu* işaret eder. Rüyalarımızda, iç içe giren ve giderek küçülen kutulardan çıkamadığımızı, bir yere varmak isterken bir türlü bitmeyen yollar veya merdivenlerle karşılaştığımızı, yinelenen sahnelerin bitmez tükenmez inadına takılı kaldığımızı anımsarsak, burada bir bitmemezlik ya da ulaşamamazlık boşluğu vardır ve sonsuzluk imgesinin bir algısı ortaya çıkar. Hayallerimiz, sonsuzluğu çeşitli yollarla yakalar. Örneğin, hepimiz evrenin sonsuz olup olmadığını merak etmişizdir. Eğer sonlu olduğunu düşünürsek, bir sınırının olması gerekir. O zaman, sınırın ötesinde ne olabilir? Eğer sonsuz ise, "sonsuz sayıda" gezegenin olması gerektiği imgelenebilir. Gerçekte öyle mi?

Acaba, sonsuz bir küme her şeyi içerir mi? Elbette ki hayır. Örneğin, çift doğal sayılardan oluşan bir küme 11 sayısını içermek zorunda değildir. 11 sayısı içerilmeden de yalnızca çift sayılardan oluşan sonsuz bir küme var olabilir. Sonsuz dendiği zaman "çok büyük" anlamının çıkması da şart değil. Bir sayıyı ikiye katlama yoluyla giderek sonsuz büyüğü ifade etmeye çalıştığımız gibi yine o sayıyı ikiye böle böle giderek sonsuz küçüğü de dile getirebiliriz. Bir başka sonsuz da, iki ayna arasında bulunan bir cismin görüntüleridir. Fiziksel olanı, zihnimizde gömülü bir sonsuzluk kavramıyla algılayabilmemizin karşılığıdır bu.

Sonsuzluk üzerine yaptığımız bu kısacık yolculukta, Yunanlıların "*sonsuzluk dehşetinden*" Rönesans sırasında sonsuz uzay içinde duyulan sevinç ve memnuniyete, buradan 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında matematikte gerçekleşen atılım ve buluşlarla sonsuzluğun sağlam bir temele oturtulmasını göstermeye çalıştık.

Son analizde sonsuzluk bir görüntü, bir imgedir. Bu noktada bir dördüncü sınıf öğrencisinin sonsuzluğu nasıl hayal ettiğine bakmak ilginç olacaktır: "Sonsuzluk, sayılması mümkün olmayan bir sayıdır. Yeryüzü gezegeninde veya güneş sisteminde olan atomlar kadardır. Sonsuzluk, sağanak yağmurdaki su damlaları kadardır. O, okulda verilen ödev sayfaları kadardır... Bir çemberin sonuna erişmenin uzaklığı kadardır. Sonsuzluk, en uzak yıldız kadar uzaktadır. Sonsuzluk, tüm dünyada ve evrende barışın olacağı zamana kadar geçecek süredir."

Ünlü matematikçi baba Bernoulli, mezar taşının etrafının logaritmik bir spiral ile işlenmesini vasiyet etmiştir. Bu isteği yerine getirilmiş ancak oymacı yanlışlık yaparak logaritmik bir spiral yerine bir Arşimed spirali oymuştur. Bernoulli, bu sonsuz spiralde sonsuza kadar var olabileceğini düşünmüş olmalı.

Jacob Bernoulli'nin Basel'deki mezar taşı.

Sonsuzluk, nicel değil, nitel bir betimlemedir. Ancak, nicel sonuçların elde edilmesinde muazzam bir katkısı vardır. İnsanın tarih boyunca bu bilgiyi nasıl ürettiğini bilmek, düşünsel bir zenginliğe, kişisel bir özgürlüğe, pedagojik bir desteğe kapılarını açar. Bu yazıda, sonsuzluk kavramının sonsuz denizinden sadece birkaç damlaya yer verdik. Daha ayrıntıya girildikçe teknik dozu artan bu konuya ilgi duyanlar araştırmayı sürdürerek tartışmayı genişletebilirler.

KAYNAKLAR

Eli Maor, "To Infinity and Beyond-A Cultural History of the Infinite," Princeton University Press, 1991.

George Lakoff, Rafael E. Núñez, "Where Mathematics Comes From-How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being," Basic Books, 2000.

ANTROPOLOJİK IRK SORUNU VE

DERSİM'DE "UYGARLAŞTIRICI MİSYON"

ZAFER TOPRAK

Milli Mücadele'yi yönetenler savaşın küllerinden yeni bir ulus kurmayı hedeflemişlerdi. Osmanlı'nın kullanmaktan imtina ettiği Türk sözcüğü benimsendi: Cumhuriyet "yeni insan"ını Anadolu'daki halitayı aşarak inşa etme sürecine girdi. Bu süreç, doğal olarak "uygarlaştırıcı misyon"u içermişti. Atatürk'ün giriştiği tüm devrimler Batı uygarlığını hedefliyordu. Saltanat ve hilafetin kaldırılmasından sonra geçmişe çağrışım yapacak yaşam biçimi köklü dönüşüme uğratılıyor, belki de tarihin gördüğü ilk "post-modern" devrim Türkiye'de gerçekleştiriliyordu.

Türkiye Komünist Partisi'nin kurucusu Mustafa Suphi (1883-1920) siyasi kimliğinin yanı sıra biri çeviri, diğeri telif iki eseriyle tanınır. Bunlardan ilki Türkiye'de ilk sosyoloji kitabı olarak da bilinen Durkheim sosyolojisinin temsilcilerinden Celestin Bouglé'nin (1870-1940) *Qu'est-ce que la sociologie?* adlı kitabının Türkçe çevirisi *İlm-i İctimaî Nedir?*' dir. 1911 [1327] tarihli bu kitap Millet Kütüphanesi'nin Kitabhane-i İslâm ve Askeri dizisinden İbrahim Hilmi tarafından yayınlanmıştır.

O tarihlerde henüz sosyalist fikirlere sahip olmayan Mustafa Suphi, sosyolojinin önemini kavramış ve bu kitaba yazdığı "İfade" başlıklı önsözde Osmanlı topraklarında en önemli iç sorunun etnik olduğunu vurgulamıştı. İlginçtir, etnik soruna ayırdığı paragrafta Kürt unsuru ya da "meselesi"ne yer vermiyordu. O'nun kapsadığı "cemiyet"ler, Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Rum ve Bulgar unsurlarından oluşmaktaydı. Büyük bir olasılıkla Kürt unsuru, henüz yazılı kültüre sahip olmayışı nedeniyle Mustafa Suphi'nin tasnifine girmemişti.

Tuncelideki kahraman askerlerimizin talimlerinden canlı intibalar

Maziye Karışan Aşiret Hayatının içyüzü

Bu Sıfatlarda, Anadoludaki Eski Aşiret Hayatı Tedkik Ederken Tuncelideki Aşiretlerin Mahiyetlerini de Bütün Teferruatile Okumuş Olacağız

Yazan: S. A. K.

Devlet askeri ve diğer yöntemlerle aşiret hayatının üstüne gider.

1 Ağustos 1937 tarihli Yeni gazetesinin Tunceli ekinden.

Mustafa Suphi'ye göre tüm bu "millet"lerin, ya da "unsur"ların yaşam tarzları irdelendiği takdirde, Osmanlı toplumundaki konumları belirlenebilecek, hükümet programları da ona göre düzenlenebilecekti. Osmanlı devlet söyleminde "Müslümanlar" ve "Gayr-ı Müslimler" vardı. Gayr-ı Müslimler ayrıca dinsel cemaatlere göre tasnif görüyordu. Bu tür bir ayrışma istatistik, o günkü dille "ihsaiyyat" kitaplarında bariz bir şekilde gözlemleniyordu. Sosyolog kimliğiyle Mustafa Suphi çevirisine yazdığı önsözde, Osmanlı topraklarında o güne değin din eksenli bir toplum tasnifini aşıyor, "unsur" ya da "millet" eksenli "laik" bir düzleme ulaşıyordu. Bu düzlemde örnek olarak İsviçre'yi gösteriyor, bu ülkenin

Raporlardan anlaşılan operasyonların başlamasıyla devlet ordu eliyle bölgeyi kontrol etmeye çalışır. Tunceli'de bir subay köylülerle konuşuyor.

1 Ağustos 1937 tarihli *Tan* gazetesinin Tunceli ekinden.

Alman, Fransız, Romen ve İtalyan unsurları içeren bir "halita"dan oluştuğunu vurguluyordu. Osmanlı Devleti de pekâlâ bu tür bir "halita"dan oluşabilirdi.

"VAZİFE-İ TEMDİN" YA DA UYGARLIĞIN İNŞASI

Mustafa Suphi'nin telif olan eseri ise *Vazife-i Temdin* adını taşıyordu. İstanbul'da Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi tarafından 1910'da [1328] basılan kitap Terbiye-i İktisadiyye Kütüphanesi'nin 1 numaralı kitabıydı. Kapakta "Darülmuallimin iktisad muallimi" gözüken Mustafa Suphi kitabı dört bölüme ayırmıştı. Bunlar "Trablusgarp için – Fikr-i muhâceret ve isti'mâr – İsti'marın felsefesi, Vazife-i temdin – İsti'mârın usülü" idi. Bu değerli eserin yeni harflerle baskısı bundan otuz beş yıl önce, *Türkiye Defteri* adlı derginin son sayısında [no: 20 – Haziran 1975] yayınlanmıştı. Yukarıda belirttiğimiz *İlm-i İctimaî Nedir?* adlı kitabın önsözü olan "İfade" ise yine aynı derginin 9. sayısında, Temmuz 1974'te yer almıştı.

Mustafa Suphi'nin kitap başlığı olarak kullandığı *Vazife-i Temdin* terimi Fransızcadan çevrilmişti. Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının sömürgeci yayılımında yaygın bir şekilde kullanılan bir terim olan "mission civilisatrice" uzun yıllar akademik dilde kullanılmamıştı. Mustafa Suphi, bu terimi bulmuş, İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal etmesi üzerine yazdığı bu kitaba başlık olarak koymuştu. Bugün "uygarlaştırıcı misyon" olarak Türkçeye çevirebileceğimiz "mission civilisatrice", Batı akademik literatüründe ancak 1960'ta Henri Brunschwig Fransız kolonyalizmi üzerine *Mythes et realités de l'impérialisme colonial français, 1871-1914*. [Paris, 1960] adlı ünlü çalışmasıyla yer etmeye başlamıştı. Kitapta İngiliz sömürgeciliği ile Fransız sömürgeciliği karşılaştırılıyor; İngiltere'de bu tür bir yayılım "insanî" gerekçelere dayandırılırken, Fransa'da 1870 milliyetçiliğinin ağır bastığı kaydediliyordu. Ancak bu milliyetçilik hemen hemen her zaman "geri" topluluklara karşı "uygarlaştırıcı" ödevleri üstlenilmesini gerektiren bir yerel politikayı kaçınılmaz kılmıştı. Henri Brunschwig'in eserinin ardından Fransız sömürgeciliği üzerine yazılan birçok eserde siyasal ve ekonomik öğeler kültürel unsurlara oranla ön plana çıkmış, "uygarlaştırıcı misyon" günümüzde sömürgeciliği eleştiren yazında kök salmıştı.

Mustafa Suphi ise, Henri Brunschwig'den yaklaşık yarım asır önce terimi akademik bir eksende kullanmış, Batı emperyalizminin Osmanlı topraklarındaki etnik unsurlar üstünde giriştiği uzun vadeli "milliyetçi" parçalama programına karşı çıkmıştı. Mustafa Suphi'nin sosyalist düşünceye ulaşmasının ilk evresi "vazife-i temdin"e karşı duruşuydu. *Vazife-i Temdin*, Mustafa Suphi'nin

1975'te *Türkiye Defteri*'nde Nuri Özden *Vazife-i Temdin* ile ilgili bir yazı hazırlamış.

***Vazife-i Temdin*'in Osmanlıcası 1910/1328 yılında İstanbul'da basılmış.**

Seyyid Rıza ve yoldaşları yakalandıktan sonra Elazığ'da mahkemede.

Osmanlı Devleti'ni çöküşe götürecek birbiri ardı sıra savaşlardan ilki olan Trablusgarp üzerine yapmış olduğu çözümlemeydi. Savaşa tarihsel ekseniyle yaklaşmış ve Düvel-i Muazzama'nın "uygarlaştırıcı misyon" anlayışı ardında yatan sömürgeci politikayı sorgulamıştı.

"Uygarlaştırıcı misyon", Batı'da, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda, sömürgecilik süreçlerinde Afrika, Asya ve Güney Amerika topraklarına müdahale için meşru bir gerekçe oluşturmaya yönelik bir çabanın ürünüydü. Uygarlığı yayma gerekçesiyle, bu kıtaların "yerli" halkları için Batılılaştırma süreci öngörülüyor, emperyalizmin sömürü sürecinin görmezlikten gelinmesine ortam sağlıyordu. Fransız sömürgeciliği, Cezayir'de, Fransız Batı Afrikası'nda, Güneydoğu Asya'da, sonraları Ortadoğu'da, Portekiz sömürgeciliği ise Angola, Gine, Mozambik ve Timor adalarında bu söylemi yaygın bir şekilde kullanmıştı. Avrupa sömürgeci güçleri "geri" halklara Batı uygarlığını getirmeyi bir görev saymışlar, bu topraklarda kurdukları hegemonya ile sömürgeleri yönetmekle kalmamış, sömürgeci ideolojinin "asimilasyon" anlayışı doğrultusunda kendilerine yandaş "Batılılaşmış" ikinci sınıf kimlikler yaratmışlardı.

"Uygarlaştırıcı misyon"un tabanında ırkçı bir söylem de yer etmişti. Özellikle 19. yüzyıl ırkçı düşüncesi, geri ülkelerin "fıtraten" gelişmekten yoksun olduklarını vurgulamış, "uygarlaştırıcı" işlevi meşru kılmıştı. Dönemin, Condorcet gibi "ilerici" düşünürleri bile bu insanların uygarlaşmak için Batı'nın "kutsal" görevi üstlenmelerini beklediğini kaydetmiş, böylece Avrupalılarla "kardeşlik" kurabileceklerini, Avrupalıların izinden gidebileceklerini söylemişlerdi.

"İlerlemeci" görüşleri zamanla sömürgeciliğe üstün gelmişti. Modernizasyon ya da gelişme kuramcıları, geleneksel törelerin, yaşam biçiminin yok olması gerektiğini, geleneksel toplumlar için çağdaşlaşmanın tek çözüm olduğunu vurgulamışlardı. Gelişmeciliği eleştirenler ise "gelişme" kuramını sömürgeci "uygarlaştırıcı misyon"un bir devamı olarak algılamışlardı. Uygar olmak "bizim gibi" olmak anlamına geliyordu. Bu nedenle "uygarlaşma" uzun dönemde tüm toplumların "tüketim toplumu" olmalarını, her türlü gelenek ve göreneği terk etmeleri anlamına geliyordu.

"TUNCELİ MEDENİYE AÇILIYOR"

Tarih Vakfı'nın Necmeddin Sahir Sılan Arşivi dizisinin ikinci kitabına giriş yazısını yazarken kitapta yer alan Tek Parti döneminin "resmi" beş kitabı bize "uygarlaştırıcı misyon" terimini anımsattı. Bundan en az altmış küsur yıl önce yayımlanmış olan bu kitaplar, Türkiye'de "Doğu Sorunu"na ışık tutuyor, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde toplum mühendisliği çabalarını gündeme getiriyordu. Cumhuriyet'in önünde duran engebeli bir yoldu. Osmanlı Meşrutiyet'in ilanıyla savaşa tutuşmuş, 1911 Trablusgarp, 1912-13 Balkan Harbi, 1914-1918 Cihan Harbi ve 1919-1923 İstiklal Harbi olmak üzere on yılı aşkın savaşmıştı. Lausanne'la birlikte, her ne kadar Trakya'da ve Musul'da ödün verilmişse de Misak-ı Milli sınırları olabildiğince korunabilmişti.

Toplumbilim ve Osmanlı'da "Cemiyet"ler

Bugün şu'un-ı siyasiyyemizde tekevvün eden ifsadât ve iğtişaşât cehalete hami ve isnad olunarak bir Arnavud, bir Arab meselesi mevcud olmadığı kabul olunsa bile, bu meselelerin istidâd-ı zuhuru vekayi-i hâzıra ile binnefs sabit olur. Diğer taraftan diyelim ki, bir Arnavud ve bir Arab – tabir-i menkulâta daha mutabık olmak üzere, bir Türk, Arab meselesi – yoktur. Fakat şu muhakkakdır ki, bir Arnavud, bir Arab ve bir Türk cemiyeti vardır. Bu cemiyetler şerait-i ırkiyye, şerait-i iklimiyye ve aynı dine sâlik oldukları halde bazı hususiyyat-ı maneviyye ve ezvâk-ı bediiyye ile iftirak ve ihtilâf etmişlerdir. Demek oluyor ki, bir Türk-Arab meselesinin mevcud olub olmadığını münakaşadan ziyade, Türkler, Arablar, Arnavudlar kadar Ermeniler, Rumlar ve Bulgarların şerait-i maşeriyye ve ihtiyacât-ı unsuriyyelerini tedkik etmek makul ve muvafıkdır.

"Mustafa Suphi, "İfade" içinde: Célestin Bouglé, İlm-i İctimaî Nedir – Hayat-ı ictimaiyyenin sahahat ve eşkâl-i muhtelifesini teşrih eder, Mütercimi: Mustafa Suphi; tab'ı ve naşiri İbrahim Hilmi, Dersaadet; Kütüphane-i İslâm ve Askeri, Mürettibin-i Osmaniyye Matbaası, 1328, s. 4

Mustafa Subhi'nin *İlm-i İctimaî Nedir?* adlı kitabı 1910/1328 yılında İstanbul'da basılmış.

Dersim İsyanı'ndan sonra sağ yakalanan yorgun isyancılar ve askerlerin arasında.

Hasan Saltık arşivinden alınmıştır, izinsiz kullanılamaz.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal ederken başta kentli nüfus olmak üzere Anadolu beş milyona yakın bir nüfus yitirmişti. En uzun Cihan Harbi'ni Anadolu insanı yaşamıştı. On yılı aşkın savaş Anadolu'da taş taş üstünde bırakmamıştı.

Milli Mücadele'yi yönetenler savaşın küllerinden yeni bir ulus kurmayı hedeflemişler, Osmanlı'nın kullanmaktan imtina ettiği Türk sözcüğü benimsenmiş, Cumhuriyet'in "yeni insan"ını Anadolu'daki halitayı aşarak inşa etme sürecine girmişlerdi. Bu sürecin temel şiarı "tevhid" idi. Ülkenin dört bir yanını benzer kılmak, "üniter" bir ülkeyi düşlemek, doğal olarak "uygarlaştırıcı misyon"u gerekli kılmıştı. Bu birlikteliğin çimentosu ise yeni bir uygarlıkta birleşmekti. Bu nedenle Atatürk'ün giriştiği tüm devrimler Batı uygarlığını hedefliyordu. Saltanat ve hilafetin kaldırılmasından sonra geçmişi hatırlatacak yaşam biçimi köklü dönüşüme uğratılıyor, belki de tarihin gördüğü ilk "post-modern" devrim Türkiye'de gerçekleştiriliyordu. Takvimden şapkaya, yazıdan soyadına tüm devrimler aslında Batı'ya öykünmenin sonucuydu. Bu köklü dönüşümler kuşkusuz değişik kesimlerden tepki aldı. Özellikle engebeli coğrafyalarda rejimi oturtmak sorun oluyordu. Cumhuriyet kadrolarının bu süreçte karşılaştıkları en büyük direnç Dersim'de gündeme gelmişti. Necmeddin Sahir Sılan dizisinin ikincisini oluşturan "Doğu Anadolu'da Toplum Mühendisliği" başlıklı yayınlarda yer alan biri Genelkurmay Başkanlığı, diğeri Dahiliye Vekilliği ve üçü Jandarma Genel Komutanlığı tarafından yayımlanmış kitaplar başta Dersim olmak üzere, Doğu'da "uygarlaştırıcı misyon"u ayrıntılı bir biçimde gündeme getiriyordu.

Keza daha önce Kaynak Yayınları tarafından yayımlanan Naşit Hakkı Uluğ'un *Derebeyi ve Dersim* [İstanbul; Kaynak Yayınları, 2009] ve *Tunceli Medeniyete Açılıyor* [İstanbul; Kaynak Yayınları, 2007] adlı kitaplar bu dönemde "uygarlaştırıcı" işlev üzerine yazılmış kitlelere dönük eserlerdi. İlk baskısı 1939'da yapılmış olan *Tunceli Medeniyete Açılıyor*'un başlığı "uygarlaştırıcı misyon"u en veciz bir biçimde açıklıyordu. Naşit Hakkı Uluğ Dersim'e "uygarlığın gelişi"ni şu satırlarla ifade ediyordu:

"Dersim yöresinden dışarı çıkmış olan insanlar, hayatlarında ilk defa böyle azametli binaları görüyor, onların gözlerinde devletin kudret ve büyüklüğü bu binalarla canlanıyor... Ağasının evinden birkaç yüz kat büyük bir yapı... Demek ki, ağa, devletin yanında bir hiçmiş... Kışlaları, hükümet konaklarını ve mahalleleri, azıdişleri görünecek kadar ağzını açarak seyreden ve ancak gözüyle algılayan Dersimli, büyüklüğünü dar aklına sığdıramadığı bu varlıklar karşısında devletin kudretini anlıyor, dünyanın dağdan, taştan ibaret olmadığına artık inanıyordu. ...

Orta Asya'dan Kürt Göçü

Pek muhtemel olarak Orta Asya'nın kötü iklim şartları altında yaşayamayan Kürtler, diğer milletlerin hücumlarından kolayca korunmak için, dağ zincirlerini takip ederek göç etmeğe başlamışlar ve yerleşme bölgeleri olarak krokisini yaptığımız ülkeleri seçmişlerdir. Pek tabiidir ki, muhtelif ve sayısız istilâlar, Kürtlerin diğer milletler tarafından massedilmesi, diğer milletlerin Kürtler içinde erimeleri, açlık, veba gibi hastalıklar, onların coğrafi konumlarının asıl görünüşünü derin bir şekilde değiştirmiştir. Bununla beraber şu da bir gerçektir ki, hiçbir istilâ, Kürtleri ikamet yerlerinden söküp atamamıştır. Şunu da belirtmek yerinde olur ki, Kürt ve Türklerin müşterek yurdu olan Orta Asya'dan, Türklerin bir kısmının, tarihin hangi devrinde göç edip, Kürdistan'ın doğusuna, Lidya hududuna kadar geldikleri de bilinmemektedir. Tarihin en eski devirlerinde bile, Türklerin bugünkü Orta Anadolu'da mevcudiyeti de, Kürtlerin Turani menşeli olduklarını doğrulamaktadır. Belki de aynı şartlar, bu iki "kardeş çocukları" kavmin son fertlerine kadar göç etmelerini zorunlu kılmıştır. Antropolojik bakımdan, saf Türk olan Türkmen ile Kürt ü ayırt etmek güçtür. Bu konuda, Irak'ta, on sene müddetle tetkik etme fırsatı buldum. Beyan edeyim ki, birini diğerinden tefrik ettirecek fizikî bir belirtiye rastlamadım. Tabiidir ki, dağlarda yaşayışları, Kürtleri daha sert karakterli yapıyor.

Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Kürt Sorunu, İstanbul, Menteş Basımevi, 1970, s.14-15.

Tunceli vilayeti kurulalıdan beri, yani iki sene içinde 9 kışla, 5 nahiye karakolu, 5 hükümet konağı, 10 mektep yapılmış oluyor. Bin kilometreden fazla telefon hattı çekilmiş ve yollar ve köprülerle beraber bütün bunlara üç buçuk milyon lira harcanmıştır."

ANTROPOLOJİK IRK VE DERSİM HALKI

Sömürgecilik dönemine özgü "uygarlaştırıcı misyon" ile Cumhuriyet Türkiyesi'nin "uygarlaştırıcı misyon"u ne ölçüde örtüşüyor ya da ayrışıyor. Burada kıstas olarak kullanılabilecek birçok veri var elimizde. Bunlardan biri kapitalizme özgü "sömürü" olgusu. Bir diğeri "ırk" sorunsalı... Ve üçüncüsü "asimilasyon" "integrasyon" karşıtlığı. Her üç kıstası da kitapta yer alan birincil kaynak niteliği taşıyan belgelerden yola çıkarak sorgulamak olası.

Doğu Anadolu'da Toplum Mühendisliği'nde yer alan kitaplar dikkatle incelendiğinde, etnik kaygının hemen hemen olmadığı, tüm sorunun asayişte odaklandığı görülüyor. Kitaplar, yörede aşiret düzenine son vermeyi, eşkıyalığı, yağmacılığı, çapulculuğu önlemeye yönelik çabaları ve önlemleri içeriyor. Irk sözcüğü iki dünya savaşı arası Türkiye'sinde etnik bir boyut taşımıyor. Türk Tarih Kurumu bünyesinde tarih öncesine yönelik çabalar antropoloji ve arkeolojiyi ön plana çıkarıyor ve Anadolu halkı bir bütün olarak değerlendiriliyor. Dönemin yazınında Kürtlerin Horasan kökenli ve Türkler gibi Turani bir kavme mensup oldukları görüşü hâkim.

Irk kavramı Türkçede kullanılmaya başladığı ilk günden beri sorunlu bir sözcük. Türk Ocakları ilk nizamnamesinde millet sözcüğünün "cemaat" anlamına gelişi nedeniyle "ırk" sözcüğünü kullanma gereği duyuyor, ancak bundan kısa sürede vazgeçiyor. Osmanlı döneminde Türk milleti sözcüğü hemen hemen hiç kullanılmıyor. İki dünya savaşı arası "etnik", "etnisite" ya da bunlara tekabül edebilecek sözcük yok. Irk kavramı bu nedenle yaygın; ancak etnik bir içerik taşımıyor. Irk, Cumhuriyet kadroları için "antropolojik" bir kavram. Cumhuriyet'in "uygarlık" anlayışı çok daha kapsayıcı bir nitelik taşıyor. Bu kapsayıcılık da kendine fiziki antropolojide anlam veriyor.

Fiziki antropoloji Cumhuriyet Türkiyesi'nin odaklandığı bilim dalı. 1930-1932 arası Ankara, tarih anlayışında köklü bir dönüşüm geçiriyor. Türk Ocakları'nın kapatılışı ve Halkevleri'nin açılışı tarihten arkeolojiye ve tarih öncesine doğru bir göçü simgeliyor. Keza, aynı yıllarda Durkheim sosyolojisi bir kenara bırakılarak Pittard'ın antropolojisine kayılıyor. Bu dönüşümün iki nedeni var:

İlki Cihan Harbi ertesi dünyada başat olan anti-klerikal görüşlerin Türkiye'deki yansıması sonucu laikliğin Cumhuriyet Türkiyesi'nin omurgası olarak kabul görmesi. İnşa edilen Türk kimliği İslam yörüngesinden çıkarılıyor, inanç geri plana itiliyor. Bu tür bir yörünge değişikliği oluşturuyor. İslam öncesi önem kazanıyor. Batı'da ulusçuluk kuramlarında "primordial" diye nitelenen "ilkçi" bir tarihi ya da tarih öncesini gerekli kılıyor.

İkinci neden 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı. Gücün Avrupa'dan Amerika'ya geçişi ve Avrupa'da yaşanan çöküntü Ankara'yı da örnek aldığı Avrupa konusunda kuşkulandırıyor. Kimlik arayıcı Avrupa'da revaç

Sason'dan Kadın ve Silah

Bazen bir köyde birkaç kabile bulunabilir. Kabilelerin çoğu birbirine düşmandır. Bir kabile reisi diğer kabile reisine karşı kendini korumak için senelerce evden dışarı çıkmaz. Kabile düşmanlığından ötürü yirmi beş sene evinden dışarı çıkmayana rastlanmıştır. Böylelerin kadınları çalışır. Kadınlara sıkışmadıkça düşmanlık yapmazlar. Kadınlara dokunulmamasına sebep hürmet edildiğinden değil kadının bir keçi kadar kıymeti olmayan mahluk sayılmasındandır. Erkek ailenin mutlak reisidir. Evin ihtiyaçlarını temin eder. Kadın onun satın alınmış bir kölesidir. Vazifesi çocuk yapmak ve tarlanın ekilip biçilmesinde ve diğer işlerde erkeğe yardım etmektir.

Kız, dokuz yaşına girince evlenme çağına girmiş sayılır. Kızı almağa talip erkek zengin ise para ile satın alır. Parası yoksa çok defa dağa kaldırmak suretiyle kıza sahip olur. Fakir evli erkekler kadınları güzelse karıları çirkin ve ihtiyar olan zenginlere inek veya keçi ile mübadele ederek mal sahibi olurlar.

Kadın bu bölgede bir nevi mübadele vasıtasıdır. Kocası kan davalarında veya diğer sebeplerle ölen kadınlar derhal başka bir erkeğin hükmü altına girer ve onun metresi olarak yaşarlar. Bir bölgede yalnız bir erkeğe inhisar etmiş kadın yok gibidir. Birçok erkekler iki veya üç evlidir. Bazen düğünler kabile reisinin tavassutu ile yapılır.

Kabile reisi kızı verirken erkeği bazı şartlara bağlar. Bu şartların içinde en önemlisi çalışıp para kazanarak tüfek sahibi olmaktır.

Ailenin en kıymetli malı tüfektir. Mal, ca, ve namusun korunması ancak tüfekle kabildir. Tüfek babadan oğula intikal eden en önemli ve değerli mirastır. Ölen bir aile reisinin oğlu yoksa tüfek en yakın akrabaya emanet edilir. ... Aile mensupları tüfek muhafazasını müştereken deruhte ederler. Tüfek ailenin en büyüğü tarafından kullanılır. Bu ölürse tüfek kıdemliye intikal eder. Müsademede ölmek, ölümlerin en şereflisi sayılır. Ancak ölmeden evvel

tüfeğin en yakın bir mutemede devir teslimi şarttır. En müşkül durumlarda tüfek vermemek için birkaç canı feda ettikleri de vakidir.

Lütfi Güvenç [Kurmay Binbaşı], Sason Kılavuzu ve 937 Harekâtından Alınan Dersler [Gizli ve Hizmete Mahsustur], Ankara: Jandarma Genel Komutanlığı,1939, s. 78-82.

bulan fiziki antropolojinin bulguları doğrultusunda Asya'ya yöneliyor. Bunda kuşkusuz Eugène Pittard'ın Atatürk'le olan yakın bağı önemli bir rol oynuyor. Manevi kızı Afet Hanım'ı Eugène Pittard'ın yanına gönderiyor ve O'nun yönetiminde fiziki antropoloji doktorası yaptırtıyor.

Turani ırk ya da Turan kavmi Türk'ü, Kürt'ü, fiziki antropoloji terimiyle tüm Orta Asya'dan göç eden *brakiseftal*'leri kapsıyor. Bu tür görüşler büyük ölçüde Batı'da Ariyen ırka karşı geliştirilen ırk kuramıyla uyumlu bir çizgide yol kat ediyor. Ariyen saf ırka karşı, Orta Asya'dan kısmen Anadolu üzerinden göç eden *brakiseftal*'ler, *dolikoseftal*'ler ile kaynaştıkları oranda uygarlık Avrupa'da yeşeriyor. Bir diğer deyişle saf ırka karşı ırk karışımı uygarlığı yükseltiyor. Bu görüşlerin öncülerinden biri Atatürk'ün yazıştığı Eugène Pittard. Atatürk, Anadolu'da yaşayan insanların da uygarlığın taşıyıcısı olan *brakiseftal*'lerden oluştuğunu kanıtlamak için, manevi kızı Afet Hanım'ın tezinin istatistik bilgisini oluşturmak üzere 65.000 ölçüm yaptırıyor. Bu o güne kadar, dünyada yapılmış belki en kapsamlı fiziki antropoloji örneklemi.

Eugène Pittard, Atatürk'ün ölümünün ardından, 1939'un ilk aylarında antropoloji alanında o günlerin en önemli akademik nitelikli yayın organlarından biri olan *Revue anthropologique*'de Atatürk üzerine uzun bir makale yazıyor. Derginin bu sayısı Atatürk'ün anısına çıkarılıyor ve Eugène Pittard'ın yazısı kapaktan veriliyor. Yazının başlığı "Un chef d'Etat animateur de l'Anthropologie et de la Préhistoire: Kemal Atatürk", Türkçesiyle "Antropoloji ve Öntarihi Canlandıran Devlet Adamı: Kemal Atatürk".

Türk'üyle, Kürt'üyle Anadolu'daki değişik unsurları kapsayan Turani ırk kavramı bu tarihlerde kimi Kürt aydınlarına da cazip geliyor. Kürtlerin de anavatanının Orta Asya, kökenlerinin Turani olduğu vurgulanıyor. Bu görüşün en güçlü sesi Dr. Şükrü Mehmet Sekban. İkinci Meşrutiyet ertesi Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti kurucuları arasında yer almış olan Şükrü Mehmet, uzun yıllar Kürtlük davasının bir numaralı savunucularından biri olmuş, Kürtlere muhtariyet verilmesini, Kürtçenin resmi dil olmasını savunmuş, Hoybun komitesinin Bağdat şubesinin reisliğini yapmış.1933 yılında, sürgündeyken Fransızca olarak yayımladığı *Kürt Sorunu – Azınlıkların Problemleri* başlıklı broşürde Kürtlerle Türklerin aynı ırktan olduklarını savunuyor, Türk, Kürt birer isimden başka bir şey ifade etmediğini söylüyor. Antropolojik bakımdan saf Türk olan Türk ile Kürt'ü ayırt etmenin güç, her ikisinin de aile adının Turani olduğunu ifade ediyor, "aynı kandan olan" bu iki kavmin doğal beraberliğini öngörüyor.

Doğu Anadolu'da Toplum Mühendisliği adlı kitapta yer alan *Dersim* metninde antropolojik bulgular yine belirleyici oluyor. Bu yöre halkının Horasanlı ve *brakiseftal* bir tipten olduğu iddia ediliyor. Keza metnin başka bir yerinde Zazaların *brakiseftal* kafalı oldukları bir kez daha vurgulanıyor. Dersim sekenesi etnik bir ayrıma tabi tutulmaksızın, Şiilikten kaynaklanan mezhep bağlamında bir yol ayrımından söz ediliyor.

DEVLET VE UYGARLAŞTIRICI MİSYON

"Gizli ve zata mahsus" olarak yüz adet basılmış olan *Dersim kitabı*, 1937 Harekâtı öncesi, Cumhuriyet hükümetinin hedeflerini saptıyordu. Kurulalı on yılı aşkın bir süre geçmesine karşın Cumhuriyet yönetimi bu yörelere hâkim olamamıştı. Bu coğrafyada kargaşanın, şekavetin müsebbibi aşiret reisleriydi. Bu nedenle aşiret reislerinin "tedip"i yani, o coğrafyadan uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Aşiret reisleri yerlerinde kaldıkları sürece gerek kendileri ve gerekse maiyetleri üretken olmaktan uzak kalıyorlar ve tufeyli olarak yaşamaya devam ediyorlardı. Batı'ya sevk edilecek aşiret reislerinin orada asalak olarak yaşayamayacakları için çalışmak zorunda kalacakları düşünülüyordu. Böylece geride ka-

Tunceli Destanı

Ne belâ geldi ise ağadandır.

Devlet güneş, inadın karlarını eridir,
Hayır, selâmet ancak Devletin eseridir,
Devlet bize el verdi iki yıldan beridir,
Fitne fesat ne varsa ağanın hüneridir.

Tez kökünü kaldırsın yeryüzünden yaradan,
Ne belâ geldi ise ağadandır, ağadan.

Elini uzattı da Devlet bize, tut dedi,
Senelerdir döktüğün yaşları kurut, dedi,
Seyyit ise beynimize girdi, dur unut, dedi,
Devlet hışmı tez geçer, eyreti bulut dedi.

Fayda yok ne dededen, ne şeyhten, ne müritten,
Ne belâ geldi ise seyittendir, seyitten.

Ağalar zehir kattı dağların havasına,
Beyinsiz alet olduk onların kafasına,
Yeter katlandığımız aşiret belâsına,
İnsan olmıyan koşar onların sadasına.

Tek kökünü kaldırsın yer yüzünden yaradan,
Ne belâ geldi ise ağadandır, ağadan.

Kandırdı vara yoğa sattı vicdanımızı,
Zor kurtardık elinden şu tatlı canımızı,
Seyyit fesada verdi bizim imanımızı,
Getirdi başımıza Devlet izanımızı.

Fayda yok ne dededen, ne şeyhten, ne müritten,
Ne belâ geldi ise seyittendir, seyitten.

Ha hayvan sürüleri, ha insan aşireti,
Ağa, seyit insanın en hınzır, en şirreti,
Çok şükür başımızda bekler gördük Devleti,
Her şeyden üstün onun, şefkati sahabeti.

Fayda yok ne dededen, ne şeyhten, ne müritten,
Ne belâ geldi ise seyittendir, seyitten.
Tez kökünü kaldırsın yer yüzünden yaradan,
Ne belâ geldi ise ağadandır, ağadan.

T.C. Jandarma Genel Komutanlığı, Dersim Destanı, Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, 1939, s. 9-11.

lan, Dersim'de aşiret reislerinin tahakküm ve telkinlerinden kurtulan halk da meşru kazanç yollarına daha kolaylıkla sevk edilebilecekti.

Aşiret reislerinin yanı sıra aileleri, akrabaları ve reis olmak istidadında olanlar ve öteden beri aşiret reislerinin çapulculuğuna alet olan şahısların da behemehal Dersim'den uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Aksi takdirde Dersim'de kalan halkın başında yeni aşiret reisleri türeyebilirdi. Öte yandan, Dersim, yıllardan beri yörenin suçlularını barındırır olmuş, hükümet güçleri bu suçluları bir türlü yakalayamamıştı. Askerî harekâttan yararlanılarak silahlar tamamen toplandıktan sonra bunların da derdest edilebilecekleri düşünülüyordu.

Ankara, yüzyıllardır yönetimlerin hükümran olamadığı bu toprakları zabt u rabt altına almakta kararlıydı. Devlet-vatandaş ilişkisi bir dizi hak ve sorumluluklardan geçiyordu. Dersim, öteden beri devlete karşı mükellefiyetlerini yerine getirmiyordu. Hayvan, müsakkafat ve sair vergiler, çok düşük miktarlarda ödeniyor ya da hiç verilmiyordu. Devlet bütçesinden

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlet'e yazdığı 18/11/1931 tarihli raporu:

Dersim'i ihata eden kazaların 150.000 nüfusluk halkı Dersimlilerin mütevali ve mütemadi taarruz ve tecavüzlerinden gittikçe daha ziyade mutazarrır olmaktadırlar. Dersim'e yakın olan muhitlerin kazanç ve hayatları Dersimlilerin ayakları altında her gün çiğnenmektedir. Toplu büyük çetelerin köy basması, sürüleri götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, yol kesmesi son aylarda adi vakalar sırasına geçmiştir. Dersim'e yakın yerlerdeki halk malından ve canından emin olmadığı gibi manevi cesaret ve mukavemetlerini de kaybetmiş bulunuyorlar. Bu yakın çemberin harici muhiti de cezasız kalan bu vakaların tesiri altında ziraat ve ticaret noktasından maddeten mutazarrır ve asayişsizlik yüzünden manen muzdariptirler

Dersim'in içinin arz ettiği manzara da bundan daha az acı ve acıklı değildir. Bir defa Dersim, Çemişkezek, Pertek, Mazkirt ve Hozat kazalarındaki umumiyetle Türkler ve aşiret hayatını terk ederek silahları alınan çiftçiler tamamiyle Dersimlilerin nüfuz ve tehdidi altındadırlar.

Devlete asker ve vergi veren bu halk canını ve malını korumak için Garp ve Şimal aşiretlerine vergi vermek mecburiyetinde oldukları gibi her gün de soyulmak ve öldürülmek tehlikesindedirler. Soyulanlar pek çoktur. Öldürülenler de vardır. Köyünden tarlasına gidemeyen veyahut şehre iltica eden köylüler pek çoktur. Dersim'in mütecaviz ve mutaarrız aşiretleri de birbirlerine karşı hasım ve küskün bir vaziyettedirler. Aralarında müsademe, mukatele ve hırsızlık daimidir.

Dahilde hükûmet ve teşkilâtı, zabıtası, mahkemesi bir heyulâdan ibarettir. Bu mekanizma hükmünü, ancak silahsız ve muti halk üzerinde müessir olabildiğinden, nüfuz ve sultasını bunlar üzerinde yürütmekte ve dağdaki şakilere ve aşiretlere karşı hiçbir emrini ve hükmünü infaz edememektedir. Makûs bir netice olarak hükûmet, halk nazarında aşiretlerin ve onların ağalarının nüfuzunu arttırmaktadır.

Dersim içi muntazam hükûmet teşkilâtına rağmen tamamiyle anarşiktir; dıştan görünüşü silahlı, teşkilâtlı hırsızlar yatağı ve ocağı olmasıdır. Bu ocak gün geçtikçe kızışmakta ve etrafını yakmaktadır. Acil ve kat'i tedbir alınarak bu ocak kat'i surette

söndürülmezse ateş günden güne sirayetini arttıracaktır.

Yakın zamanlarda hasıl olacak netice, etraftaki halkın gasp ve istismar sahalarına tabi oldukları ağaların hükmü nüfuzuna girerek köle olmakla veyahut birçoklarının hazırlandığı gibi evlerini, barklarını terk etmekle Dersimlilerin nüfuz ve tecavüz hudutlarının artması veyahut da silah tedarik ederek daha gerilerdeki silahsız ve muti halka musallat olarak Dersim sisteminin genişlemesi olacaktır.

T.C. Dahiliye Vekâleti Jandarma Umum Kumandanlığı, Dersim [Gizli ve zata mahsustur – Kayıt altında yüz tane basılmıştır], s. 228-230.

Jandarma ve Dersim Sorunu

Yurdun güvenliği bakımından göz önünde tuttuğumuz önemli bir durum da Dersim'dir. Kamunun bildiği gibi bu mıntıkada değişik rejimler kurununda [zamanında] birçok teşebbüsler yapılmış, süel [askeri] hareketlerle Dersimliler yola getirilmek istenilmiştir. Lâkin bunlardan beklenen sonuç elde edilememiştir. Çünkü süel [askeri] hareketleri sosyal bakımlar [önlemler] tamamlamamıştır. Dersimli bu yüzden her hangi bir rejimin kendine faydalı yardımını duymamıştır. Ulusun değerli bir kısmı olan Dersimli'ye Cumhurluğun yurdun her köşesine yaydığı genliği [refahı] duyurmak gerektir.

Hükümet bunu da bir programa bağlamıştır. Her yıl bu programın bir kısmı yapılmak suretiyle bir zaman sonra Dersim denince akla gelen güvensizlik kalmamış olacaktır. Bu program bir yandan yapılırken bir yandan da Dersim'i çerçeveleyen vilâyetler içinde bulunan yurttaşların güvenliğini arttıracak tedbirler de alınmaktadır

T.C. Dahiliye Vekilliği [İç İşleri hizmetine mahsustur], Jandarma – Geçen dört yılda yapılan ve gelecek dört yıl içinde yapılacak işler hülâsası, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1935, s. 17

Dersim'e sarf edilen meblağ, bu yöreden elde edilen gelire oranla 100.000 lira daha fazlaydı. Yapılan tahminlere göre, yörede en az 100.000'i aşkın miktarda saklanan, gizlenen hayvan vardı. Yöre halkı askerlik görevini de yerine getirmiyordu. Yalnız vilayet merkezine yakın olan yöre halkının bir kısmı askere alınıyordu. Kitapta, silah toplanmasının ertesinde, askerlik yaşı içinde bulunanların yakalanarak Batı vilayetlerinde askerlik yükümlülüklerini yerine getirmelerinin sağlanacağı belirtiliyordu.

Bir başka sorun yöredeki dağınık iskândı. Bu tür bir yerleşim davarcılığın gereğiydi. Bu da hükümetin yörede denetimini engelliyordu. Dağınık iskân devam ettiği sürece Dersimlinin üzerinde hükümet nüfuz kuramıyordu. Engebeli arazi eşkıya yuvasıydı. Dersim'in kuzeyindeki halkın Batı'ya ve tarıma elverişsiz topraklarda yaşayanların ise ova köylerine yerleştirilmesi dağınık iskânı az çok sınırlardı. Geçit ve boğazlarda bulunan köyler de güvenlik açısından tehdit oluşturuyordu. Bu köylerde yaşayanların hükümetin denetleyebileceği yakın köylere nakilleri ve sarp yerlerdeki köylerin yıkılması yararlı olacaktı.

Yörede en önemli sorunlardan biri yerleşik tarıma geçilmesiydi. Bu da yöre halkını topraklandırmaktan geçiyordu. Böylece Dersimli üretken kılınacaktı. Bu amaçla Dersimliyi ziraate özendirmek, hatta mecbur etmek gerekiyordu. Dersim'de kısmen tarıma elverişli toprak vardı. Göçürülen aşiret reislerinin toprağı hükümete itaat eden fakir Dersimlilere dağıtılmalı, tarım uğraşı özendirilmeli ve bu amaçla Dersimliye kredi verilmeli ya da doğrudan yardım edilmeliydi. Bir kısım fakir Dersimlinin de Malatya ve Elâziz'deki metruk araziye yerleştirilmesi yararlı sonuç verebilirdi. Nitekim daha önceleri Elâziz ve Çemişkezek köylerine yerleştirilmiş Dersimliler, üretken hale gelmişlerdi. Ancak, salt toprak vermek amaca hizmet edemezdi. Çift hayvanı, tarım aletleri ve tohumluk gibi ihtiyaçların da karşılanması gerekiyordu. Bunun için de kredi olanakları yaratılmalıydı.

Dersim'in sarp coğrafyası bu yörenin dışarısıyla bağını engelliyordu. Dersim'e yol gerekiyordu. Yapılacak yollar, yöre ekonomisine hizmet edebileceği gibi, devletin bu coğrafyada varlığını kanıtlamasına da vesile olurdu. En azından asker sevkıyatını kolaylaştırabilirdi. Dersimli, iş güç sahibi olduğu takdirde eşkıyalığı bırakacaktı. İşsiz güçsüz takımı ise inşa edilecek yollarda yevmiye ile çalıştırılacak ve Dersimli bundan böyle çapulculuğa ihtiyaç duymayacaktı. Yollar sayesinde Dersimliler; gerek ithal gerekse ihraç ettikleri mallar için çevrelerinde bulunan kasaba ve şehirlerdeki tüccarlarla ilişki kuracak, Dersim'in iktisadi gelişimi, dolayısıyla halkın refahı temin edilecek, Dersimli çapul zorunluluğundan kurtulacaktı. Askerî harekâttan sonra Dersim'de düzen kurulmuş olacak, kasaba ve şehirlerdeki tüccar kaygı duymaksızın Dersim yöresinde faaliyete geçebilecekti. Bu tür bir düzenin kurulmasında hükümet makamları ve ticaret odaları da etkin rol oynayacaktı.

Son olarak, eğitim ve sağlık hizmetlerinin de Dersim'e getirilmesi gerekiyordu. Dispanserler açmak, meccanen ilaç vermek gibi önlemler, Dersimlinin devlete güven duygusunu pekiştirecekti. Bu kurumlara idealist özveri sahibi doktorların tayini şarttı. Keza, Dersim'de açılacak okullar geleceğin Dersimlisini o günküne oranla daha "medeni" ve uysal hale getirecekti.

Dersim Harekâtı, Cumhuriyet hükümetinin "uygarlaştırıcı misyon"unun son kertesini oluşturuyordu. Amaçlanan yörenin ülkeyle bütünleşmesi, üretken kılınmasıydı. Ancak bu hedeflere ulaşabilmek için yöre halkını tahakkümü altına almış olan aşiret reisleri, ağalar, halifeler, seyitler bu coğrafyadan göçürülmeli ve toprakları Dersimlilere dağıtılmalıydı. Öte yandan bir an önce yöreye yol yapılmalı, eğitim ve sağlık hizmetleri götürülmeliydi.

"İlerlemeci" görüşleri zamanla sömürgeciliğe üstün gelmişti. Modernizasyon ya da gelişme kuramcıları geleneksel törelerin, yaşam biçiminin yok olması gerektiğini, geleneksel toplumlar için çağdaşlaşmanın tek çözüm olduğunu vurgulamışlardı.

MODERNİTE'DEN POST-MODERNİTE'YE

Cumhuriyet'in "'Doğu Sorunu" ve uygarlık projesi kuşkusuz "uygarlaştırıcı misyon" söyleminin doğuşundaki sömürgeci anlayıştan köklü bir biçimde farklıydı. Kapitalizmin daha rüşeym halinde olduğu bir ülkede sömürgeci bir anlayışın yeşermesi olanaksızdı. Sorun belki de "feodal" diye nitelendirilebilecek yöre içi sömürü mekanizmasına son vermekti. İktidarın temel kaygısı "asimilasyon"dan çok "entegrasyon"du. Ulus devlet kurgusu ülke coğrafyasını bütünlemeye yönelikti. Günümüzde gündemde olan etnik sorunsal ise Cumhuriyet yöneticileri için bir sorun teşkil etmiyordu. Cumhuriyet'in "ırk" sorunsalı "dışlayıcı" değil, "kapsayıcı" idi. Kürtler de Türkler gibi Turanî idiler.

Nitekim 40'lı ve 50'li yıllarda "Doğu Sorunu"nun sönümlenmiş oluşu bunu kanıtlıyordu. 60'lı ve 70'li yıllar ise "Doğu Sorunu" sınıfsal bir eksene oturmuştu. Doğu Sorunu'nun ulusal soruna dönüşmesi "yazılı kültür"ü ve entelektüel kimliklerin doğuşunu gerekli kılıyordu. "Doğu Sorunu" 60'lı yılların sonlarında Türkiye İşçi Partisi kanadı altında "Kürt Sorunu"na dönüştü. 1980'li yılların post-modernist dünyasında ise dinsel ve etnik kimlikler bir başka vurgulanır oldu. Marksizimin mevzi yitirmesi, kültüralizme ortam sağladı. Dinsel ve etnik kimlikler bundan böyle sınıfsal kimliğin yerini aldı.

NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ'NDEN

30 Ekim
7 Kasım 2010
29. İSTANBUL KİTAP FUARI
3. SALON
310 NO'lu
stanttayız.

Derleyenler
TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, Mart 2010

ISBN: 978-975-333-247-7
524 sayfa, 40 TL, Ekim 2010

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

AJANS PRESS

LİDERLER ÖNDE GİDER

UNUTULMUŞ BİR TKP'Lİ

DAVİT NAE

RIFAT N. BALİ

Davit Nae 1932'de TKP'ye girmiş ve 29 Nisan 1932'de "Kahrolsun Açlık ve Sefalet" yazılı flama Süleymaniye Camii'ne asıldığı eylemde, Fransa'dan gönderilen ve üzerinde Lenin resmi olan mendili ağaca asarken yakalanmıştır. 1 Mayıs günü beyanname dağıtmaya ilişkin soruşturma neticesinde ortaya çıkan hücrenin üyesi olan Davit Nae dört yıl ağır hapse mahkûm olmuş, Cumhuriyet'in onuncu yılı vesilesiyle çıkartılan 2330 sayılı Af Kanunu'ndan yararlanarak tahliye edilmiştir. Bu yazıda Davit Nae'nin yaşamı ve cezaevi günleri anlatılıyor.

Davit ve eşi Mari Nae.

EDİRNE YILLARI

Davit Nae, Mair- Mazalto Nae çiftinin iki erkek çocuğundan biriydi, kardeşinin adı Baruh idi. Davit Nae 1 Temmuz 1911 tarihinde, Edirne'de doğmuştu.[1]

Davit'in anne ve babası I. Dünya Savaşı sırasında vefat edeceklerdi. Yetim kalan Davit önce yetimhaneye, sonra Edirne'deki Alliance okuluna gidecek ve burada Fransızca öğrenecekti.[2] Okul arkadaşlarından biri onunla ömür boyu arkadaş kalacak olan Mihri Belli idi. Mihri Belli anılarında o yılları şöyle anlatmakta:

"1924 yılı yaz sonu Edirne'ye göç ettik. Selimiye'ye yakın, neredeyse minarelerin gölgesinde kocaman bir eve yerleştik. 'Salih beyin, konağı' diyorlardı(...)

Edirne'de beni Yahudi okuluna verdiler. Türkçe, tarih ve coğrafya dışında eğitimin Fransızca yapıldığı 'Alliance Israélite' okuluna.[3] Türk okulu dururken Yahudi okuluna gönderilmemi ilkten yadırgadım. Ama okula kısa zamanda alıştım. Yahudi çocuklarla arkadaş olduk. Üstelik savcının iki

oğlu ve fabrikatör Burhanettin'in iki kızı da bu okuldaydı. Yani Edirne sosyetesinin çocuklarının okulu sayılırdı Alliance. Fabrikanın bulunmadığı Edirne'de Burhanettin beyin 'Fabrikatörlüğünün' nereden geldiğini merak eden yoktu. (...) Kurtuluş Savaşımızın direnişçisi, millici yurtsever Mahmud Hayrettin, nasıl oluyor da çocuklarını (Fransız lisesine gitmeden önce iki kızkardeşim de o okulda bir süre eğitim gördü) Türk okuluna değil de, Yahudi okuluna Fransızca öğrenmeye gönderiyor? Bunun bir açıklaması babamların kuşağının batıcılığı. Bir başka neden hem Bulgar, hem Yunan işgali sırasında Edirne Yahudi cemaatinin, bütün olasılıkları göz önünde tutarak, Türklerle arayı bozmaması, örneğin Rumlar gibi, Türklere karşı saldırgan bir davranışa girmemesi. (...)Böyle bir ortamda millicilik ile batıcılığı şahsında birleştiren Mahmud Hayrettin'in çocuklarını Yahudi okuluna Fransızca öğrenmeye göndermesi doğaldır. Bu davranış, aynı zamanda, yabancı okulun çocuk üzerinde etkisini küçümsemeden ve evde edinilen terbiyenin mutlaka ağır basacağına inançtan da kaynaklanıyordu.

Gel gör ki, mahallenin çocukları, başta elebaşları Ömer, aynı görüşte değillerdi. Onlara göre bir Türk çocuğu Yahudi okuluna giderse o da 'çıfıt' olurdu. Birkaç kez yolumu kestiler: 'Ulan, sen Türk değil misin? Yahudi okulunda ne işin var?' Neyse ki işi birkaç küfür savurmaktan öte vardırmıyorlardı. Aslında ben Türk okuluna gitmeye gönüllüydüm. Ama benim görüşümü soran yoktu.

Yıllar sonra bir süvari üsteğmeni olacak O, Askeri Akademi'ye giriş sınavına ilk kez girdiğinde Fransızcası yeterli görülmeyince 'Ulan eşşoğlueşşek, sen Hayrettin beyden daha mı vatanseversin? O oğlunu Yahudi okuluna gönderdiğine göre, elbet bunda bir yarar var. Biz de gidip öğrenseydik şu Fransız gâvurunun dilini bu hallere düşmezdik.' diyecektir.

Türk çocuklarıyla arkadaşlık etme özlemini duymam, okuldaki Yahudi çocuklarıyla candan dostluklar kurmama engel olmuyordu. Özellikle Davit ve Mayir ile, bir üçgen kurmuşuz, birbirimizden ayrılmıyoruz. Mayir'in ailesinin hâli vakti yerinde. Babasının çarşıda zücaciye dükkânı var. O da babası gibi tüccar oldu ve sonunda İsrail'e göç etti. Davit Yahudi yetimhanesindendi. Din eğitimi görecek, haham olacaktı. Oysa bambaşka bir yol izledi, tütün işçisi oldu. İşçilerin mücadelesine katıldı. Yolu işkence odalarından, zindanlardan geçti. Bir ara KUTV'da (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi) eğitim gördü.[4] İkinci Dünya Savaşı yıllarında Komünist Partisi'nin İstanbul il sekreteriydi. Polise düştüğünde çifte işkence görürdü, hem komünist olduğu için, hem Yahudi olduğu için.[5]"

Ortada Davit ve eşi Mari, diğerleri Çiprut ailesi (arkadaşları).

AUSTRO TÜRK TÜTÜN FABRİKASI'NA GİRİŞ

Davit Nae yetimhanede iken müstakbel eşi Mari Revah ile tanışacaktı. Nae 18 yaşında, yani 1929 yılında, İstanbul'a gelecek, İstanbul'da yaşayan bir akrabası vasıtasıyla Beşiktaş'taki Austro Türk Tütün Fabrikası'na işçi olarak girecek,[6] 6-7 yıl burada çalışacaktı. Yetimhanede iken tanıştığı Mari'ye verdiği "İstanbul'da beraber olacağız, evleneceğiz" sözünü tutacak, müstakbel eşi onun ardından İstanbul'a gelecektir. Nae eşine Asmalımescit'te bir kapı kovuğunda evlenme teklif edecek ve 1938 yılında evlenecektir.[7]

Nae komünizmle Austro Türk Tütün Fabrikası'nda işçi iken burada çalışan Yunanlı işçiler[8] vasıtasıyla tanışacaktı.[9] Zihni Anadol hatıratında Nae'nin "tütün ameleliği yaparken dünya havadislerinden işçi arkadaşlarına pasajlar aktararak onların da bilinçlenmesinde katkıda bulunduğunu" yazmakta.[10] Nae 1932 yılında TKP'ye girecektir.[11] TKP 29 Nisan 1932 tarihinde "Kahrolsun Açlık ve Sefalet" yazılı flamayı Süleymaniye Camii'ne asarak eylem yapacaktı. Bu eylem sırasında Davit Nae Fransa'dan gönderilen ve üzerinde Lenin resmi olan bir mendili ağaca asarken yakalanacaktı. TKP 1 Mayıs gününü beyannameler dağıtarak kutlayacak, polis beyannameleri dağıtanları yakalayacak ve Davit Nae'nin hücresi meydana çıkacaktı.[12] Nae dört yıl ağır hapse mahkûm olacak, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü vesilesiyle 26 Ekim 1933 tarihinde kabul edilen 2330 sayılı Af Kanunu'ndan istifade ederek tahliye edilecekti.[13] Cezaevinde iken TKP sekreteri Reşat Fuat Baraner ve ileride kendisi ile birlikte TKP'nin İstanbul vilayeti idare heyeti azası olacak olan Nihat Balyoz ile tanışacaktır.[14] Nae Austo Türk Tütün Fabrikası'ndan ayrıldıktan sonra pazarcılık yapmaya başlayacaktır. Tutuklandığı zaman pazarcılığı eşi Mari devam ettirecek, küçük kızı Mati ile birlikte haftada beş gün pazarda çarşaf, nevresim satacaktı.[15]

Mihri Belli'nin çizimiyle Reşat Fuat Baraner.

Mihri Belli İGB davasından tutuklu olduğu yıllarda Harbiye Cezaevi'nde, 1946.

Mihri Belli'nin anılarından; "İstanbul'a döndüğümde ilkokul arkadaşım Davit Nae'yi buldum. Edirne'nin Yahudi yetimhanesindeki çocukluk yıllarından bu yana türlü haller gelmişti başına. Haham olacaktı, tütün işçisi olmuştu. Tutuklanmış, TKP üyeliğinden hüküm giymişti. Pazarcılık yapıyormuş. 'Yarın Kadıköy pazarına git, görürsün, kusurlu kadın çorabı satıyor' dediler."

KUTV'DA EĞİTİM

Davit Nae muhtemelen 1934 yılının ilk yarısında KUTV'a eğitime gidecektir.[16] 1934 yılının Temmuz ayında Moskova'ya gelen Mustafa Özçelik, Davit Nae ile karşılaşacak; Halil Yalçınkaya ve Davit Nae öğrenciler adına yeni gelenlere bir konuşma yapacaktır.[17] KUTV'da olduğu sırada Davit Nae ile karşılaşacak olan bir diğer kişi 1934 yılının Haziran ayında Moskova'ya gelecek olan tütün işçisi Zehra Kosova'dır. Davit Nae o sırada ikinci sınıf öğrencisiydi.[18] Zileli Halil Yalçınkaya, Davit Nae'nin sınıf arkadaşıdır. Zileli Halil, Davit Nae ile birlikte Sovyet Rusya'ya gitmek için denizi geçerken yakalanacak ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü 1. Şube'de işkenceye çekileceklerdir. Davit Nae, Mihri Belli'ye "Bakıyorum Halil'in yeni ayakkabıları orada. Demek ki Halil'i de işkenceye almışlar dedim" diyecekti.[19] Davit Nae'nin İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nde gördüğü işkence ile ilgili olarak oğlunun aklında kaldığı tek şey babasının Sanasaryan Han'a gire çıka orada bir komiserle arkadaş olduğu, bu komiserin kendisine "Bu suçu işleme, cinayet işle, seni buradan sokacağım, buradan çıkaracağım ama bu suçu işleme çünkü bu suçun suçla ilgisi yok ama suç olarak kabul ediliyor. Onun için seni koyacak yer bulamıyoruz. Her suçu işle, başımızın üstünde yerin var ama bu suçu işleme." dediğidir.[20]

MİHRİ BELLİ OKUL ARKADAŞINI BULUYOR

Mihri Belli 1940 yılında Amerika'dan Türkiye'ye dönecek ve Davit Nae ile buluşacaktı. Eski okul arkadaşına nasıl rastladığını şöyle anlatmakta:

"İstanbul'a döndüğümde ilkokul arkadaşım Davit Nae'yi buldum. Edirne'nin Yahudi yetimhanesindeki çocukluk yıllarından bu yana türlü haller gelmişti başına. Haham olacaktı, tütün işçisi olmuştu. Tutuklanmış, TKP üyeliğinden hüküm giymişti. Pazarcılık yapıyormuş. 'Yarın Kadıköy pazarına git, görürsün, kusurlu kadın çorabı satıyor' dediler.

Gittim, buldum. Kendisini niçin aradığımı sezince, gözleri parladı. 'Yarın çalışmam, dedi, birlikte Florya'ya gidelim, hem yüzer, hem konuşuruz.' O yıllarda Florya sahilinin büyük kesiminde plaj parası vermeden denize girilebilirdi.

Ertesi gün Florya'ya gittik. Hem konuştuk, hem yüzdük. Daha doğrusu az konuştuk, çok yüzdük. Anlaşmamız için beş on dakikalık konuşma yetti. Dünya ölçüsündeki proleter devrimci hareketin içinde yer alan insanlar olarak karşılaşan bu iki kişinin anlaşması için uzun lafa gerek yoktu. O hareketi yönlendiren dünya ölçüsünde Marksizm-Leninizm'in tek temsilcisi Üçüncü Enternasyonal idi. O dönemde Paris'teki Marksist de aynı dili konuşuyordu, San Francisco'daki de; Şanghay'daki proleter devrimci de o dünya ölçüsündeki hareketin bir parçası sayıyordu kendini, İstanbul'daki de."[21]

TKP'DEKİ FAALİYETLERİ

II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Rusya'nın Alman ordusuna karşı Stalingrad'da elde ettiği zaferin ardından Reşat Fuat Baraner legal sahada faaliyete geçme zamanının geldiğini düşünerek TKP'yi teşkil etme

çalışmalarına başlayacaktı. Baraner, 1943 yılının Ağustos ayında "Komünist Partisinin görüşleri ve dilekleri" başlıklı bir bülten hazırlayacaktı. Baraner bültende yazılı olan hususların anlaşılması ve partiye girenlere anlatılabilmesi için Sebati Selimoğlu'ndan en çok güvendiği arkadaşları ile bir buluşma düzenlemesini isteyecekti. Küçükçamlıca'da düzenlenen bu toplantıya Davit Nae de katılacaktı. Baraner toplantıya katılanlara "artık teşkilatınızı kurar, tertipler ve çalışma şekillerinizi tesbit edersiniz" direktifini verecekti. Bunun üzerine Sebati Selimoğlu, Nihat Balyoz, Mustafa Birtem ve Davit Nae Hasköy'de bir toplantı yapmayı kararlaştırdılar. Bu toplantıda İstanbul vilayeti Beyoğlu, İstanbul, Kadıköy-Üsküdar olmak üzere üç kısma ayrıldı. Davit Nae'nin Beyoğlu ve İstanbul mıntıkalarına yardım etmesi kararlaştırıldı.[22] Davit Nae, Nihat Balyoz ile birlikte TKP'ye girecek kimseleri bulmak ve aidat toplamak görevlerini üstlendi.[23]

Nae, Fehmi Korucu ve Aram Pehlivanyan ile Heybeliada'da buluşacak ve her ikisine de üniversiteler dahilinde komünizm propagandası yapma görevini verecekti. Fehmi Korucu komünizm fikrini aşıladığı Yedek Subay Okulu öğrencilerinden Mustafa Arhavi'yi Davit Nae ile üstleneceklerdi.[24]

Davit Nae'nin tanıdığı diğer komünistlerden biri Hukuk Fakültesi son sınıf öğrencisi Aram Pehlivanyan'dır.[25] Sebati Selimoğlu, üniversite öğrencileri arasında sempatizan bularak hücre teşkil etmesi için 1943 yılının Haziran ayında Aram Pehlivanyan'ı Davit Nae ile tanıştıracaktı. Nae de Yüksek Ticaret Okulu'nda okuyan Fehmi Korucu'yu Aram Pehlivanyan ile tanıştıracaktı. Davit Nae Karabük'teki teşkilatın kurulmasında da aktif rol oynayacaktı.[26]

1944 TKP DAVASI

1944 yılında Yedek Subay Okulu öğrencisi Ziya Nur Erün'ün okulda bir TKP bülteni ile yakalanması üzerine TKP'liler tutuklanmaya başladı.[27] Yakalananlar arasında Davit Nae de vardı. 4 Mart 1944 günü yakalanan Nae ertesi gün tevkif edilecek,[28] Reşat Fuat Baraner de olduğu gibi takdir artırıcı sebepten ötürü TCK 141/1 madde gereğince dört yıl, askeri şahıslarla irtibatı olmasından ötürü TCK 148/B maddesi gereğince iki yıl, toplam 6 yıl 9 ay hapse mahkûm olacaktı.[29] Karar metninde Davit Nae için şöyle denecekti:

"1932'de, partiye girdim. Ben kendimi partiden çıkmış addetmiyorum. Sanık duruşmasında iddialarını tekrarlamakta tek dereceli seçim, hükümetin yenilenmesi isteğinin suç olamayacağını, hâkimiyetin milletin olduğunu, Atatürk'ün bile 'Daha iyiye, daha güzele' düsturunu koyduğunu ve içtimaî nizamın devrilmesini istemediklerini, yalnız ferdi hürriyet yerine içtimaî hürriyet istediklerini, bunların komünistlik olmadığını, 141/1'e uyar hareketi olmadığını ileri sürmektedir.

Sanık müdafaasında: Son söz olarak davanın siyasi olduğunu, faşizmin Türkiye ve İspanya'dan gayrı her yerde mezara gömüldüğünü, dünyada siyaset değiştiğinden kendilerinin faşist kanunlarla cezalandırılmasına Türk adliyesi karar verdiği takdirde tarihin kendisini affetmeyeceğini ileri sürmektedir. Bu vaziyette müdafaası yerinde görülmemekle beraber partisine olan aşkı ve Türk vatandaşlığını henüz hazmedememiş olması yüzünden Türk adliyesinin kıymet ve kudretini takdir etmek ve bunu ifade edebilmek asaletini gösterememektedir."[30]

Davit Nae ve kardeşi Baruh ve eşleri.

Zihni Anadol anılarında Nae ile birlikte Ankara'da hapiste olduğu günleri şöyle anlatmaktadır:

"Arkadaşımızın pek çoğu cezalarını doldurup gitmişti. Burada kala kala Mustafa Birtem, Hikmet Elin, Nihat Balyoz, Davit Nae ve ben kalmıştık. Yani altmış beş hükümlüden kala kala yedi kişi... İkisi İstanbul'da, beşi de Ankara Cezaevi'nde. Bu beş kişiyi nihayet öteki tutuklulardan ayırıp barındıracak bir yer bulmuşlar, karantina koğuşunun candarma kulesi altındaki odaya götürmüşlerdi. Burası kulenin altında yüksek tavanlı, tahta döşemeli, geniş bir odaydı. Demirli pencereler, duvarla koğuşlar arasında uzayıp giden daracık bir bahçesi vardı.

Buraya istediğimiz gibi yataklarımızı serdik. Sonra yıkanıp arındık. Eşyalarımızı düzgünce yerleştirdik. Odamız artık eskisi gibi hareketli değildi, kala kala üç kişi kalmıştık. Davit, Reşat ağabey buradan gitmeden önce ayrılmıştı. Kendisi çok çalışkan bir arkadaşımızdı. Gelir gelmez kendine boncuk işi bulmuş, durmadan boncuk örüyor, çanta yapıyor, aldığı ücreti de cebine atıp bize vermiyordu. Bir gün aramada kendisinde üç yüz altmış lira bulmuştu gardiyanlar. Biz de Nihat Balyoz'la marangoz atölyesinde çalı-

şıp kazancımızı ortaya bırakıyorduk. Durumumuz iyi değildi, bütçemiz bozuktu. Evlerimizden gönderilen paralar azalmıştı. Günlük beşer sigara, üçe, dörde inmişti. Zeytinlerin kişi başına düşen adedi azalmıştı. Davit'in bu durumu arkadaşlar arasında tepkiyle karşılanmış, sorunu Reşat ağabeyin başkanlığındaki toplantıya ben götürmüştüm. Sert tartışmalardan sonra aramızdan ihraç edilmişti. Ya bu dava yürür, ya da yolundan sapanlar ayıklanırdı? Esasen bu tutumunu askeri cezaevinden beri devam ettiriyordu. Biz bulgur çorbası için kıt kanaat geçinirken o, evinden büyük bir cezve, torbayla kakao, ispirto ocağı ve çörek gibi şeyler getirtmiş, bizim karşımızda yiyip içmiş, üstelik koğuşun yemeğine de ortak olmuştu. O zaman buna ses çıkarılmamıştı. Ama bunun ne demek olduğu kendisine sorulduğunda, Reşat ağabeyin içtiği bir damlacık kahveyi bahane etmişti. Reşat ağabey ise en çok parayı veren bir arkadaşımızdı. Doktor kardeşi ile memur olan kardeşi ve kendisinin yardımları büyüktü. O, bu yardımların hiçbirini duyurmaz, bizimle birlikte aynı şeyleri yiyip içerdi. Bizde yemeklerin dışında sadece tayin yemek serbestti. Karyolasının üstünde otururken, bize vereceği dersleri hazırlar, acıktıkça kuru ekmeği geveler, bir de minnacık cezvesinde pişirdiği kahvesini yapıp yudumlardı.

"... Görülüyor ki, yüreğiniz memleket meselelerinden yana. Bunların düzelmesi için hepiniz ayrı ayrı fedakârlıklar içindesiniz. Buna saygı duymamak en azından insafsızlık olur, bunu anladım. Fakat anlamadığım bir şey var: Senin bizim memleketimizin meseleleriyle ne ilgin var da karışıyorsun? Çünkü senin adın Davit ve bir Yahudisin."

Davit Nae ve eşi Mari.

Bu kahve de ona kardeşi tarafından gönderiliyordu. İşte onun bu bir yudumcuk kahvesine Aram Pehlivanyan da musallat olmuştu. (Bu arkadaşımız sonradan A. Saydam diye *Ürün* dergisinde takma adla yazılar yazmış ve eski hapishane arkadaşı Reşat Fuat'a çatıp hakarette bulunmuş, kısa süre sonra da öldürülmüştü.) Bunlardan başka ilk günlerimizde hiçbir kimse değil ağzını açmak, mesele bile yapmamıştı. Aram da ilk altı ay içinde çıkıp gittikten sonra artık iş sadece Davit'e kalmıştı. Davit bunu bahane ediyor, evinden para getirtiyor, beş lirasını bizlere verip gerisini keyfince harcıyordu. Bu sebeple şimdi aramızda bulunmuyordu. Dışardan diğerleri gibi kendisine yemek getirtiyordu. Nedense iyice yalnızlığa gömülmüş bir hali vardı. Bunu söylerken, canlılığı, konuşması, dava ile olan ilgisizliğini anlatmak istemiyorum. Davasının sonuna kadar takipçisi, dirençli, inançlı inadına sorunları gayet iyi bilip anlatan, ödünsüz, çok sağlam bir arkadaşımızdı. Fakat kendisini bizlerden ayırmasının altında yatan gerçeğin bir azınlık psikolojisinin yarattığı eziklik olduğunu sanıyorduk. Sözgelimi kaçakçılıktan Hanri Kafe adında birisi gelmişti hapishaneye.. Onu bizim koğuşa yanına almak için az fedakârlıklara katlanmadı? Kendi işi için bile hiç idareye gitmeyen adam, gardiyanlara yalvar yakar olmuş, yatağını, yastığını, yemeğini paylaşmıştı. Kimdi bu yardım ettiği adam? Kaçakçılık suçundan hükümlü bir Yahudi.. İçimizde Jak İhmalyanlar, kimyager Kirkor Sarrafyanlar, Hayık Açıkgözler gibi ne kadar fedakâr arkadaşlarımız vardı. Bunların hiçbirinde bizden ayrı bir durum ne sezdik, ne de gördük. Sonuna kadar da öylece kaldılar. Belki de yalnız olmadıklarından bu arkadaşlar sıkıntı çekemediler. Davit azınlık bakımından tek idi. Bunun da kendisini yalnızlığa itişinin etkisi oluyordu.

Bununla birlikte durumu orada bulunan bizlerden önemli denilebilecek kadar farklılıklar gösteriyordu. Bir keresinde, geldiğimiz askeri cezaevinde dört kişilik odalarımıza kömür veriliyordu. Hadi Malkoç birlikte ısınmak için oturduğumuz odaya onun odasından kömür alıp getirdiğinde "Kömürlerim" diyerek çırpındığını güle güle anlatmaktan edemezdi. Davit'i bu türlü tutumlarından dolayı yererken, çok olumlu yanlarını da görmeden geçmemize imkân bulamıyorum.

Edirne Öksüz Yurdu'nda okumuş, Fransızca öğrenmiş, devamlı kitaplar okuyarak kendini yetiştirmişti. Mücadelesini 1944 yılına kadar sürdürmüş, yiğit bir arkadaşımızdı. 1932 yılında dört sene hapse mahkûm olmuş, uzun gençlik yıllarını tütün ameleliği yaparak geçirmiş, tütün balyaları arasında bağdaş kurup çalışan arkadaşlarına yabancı gazetelerden haberler okurken onları aydınlatmış, kurtuluş yollarını birlikte çizerek örgütlenmiştir. İşte şimdi de bizimle birlikte 6,5 yıl hapse mahkûm edilmişti. Karısı ile bir çocuğundan başka hayatta kimsesi yoktu. Bütün bunların hesabını yapmak biraz güç geliyor adama. Davit'in bu tutumlarına dışardan da etkiler olmuyor değildi. Askeri cezaevinde tutuklu subaylarla birlikte kalıyorduk. Geniş bir bahçe, bahçenin ortasında çiçekli bir çardak vardı. Hep beraber gezer, dinlenmek için de çardağın içindeki

peykelere sıralanıp oturur, vakit geçirirdik. Çeşitli olaylar konu edilir, günün politikası, iç ve dış sorunlar genellikle konuşmalarda ağırlık olurdu. Özellikle tutuklu subaylar bizlerin davasına önem gösterir, bir avuç idealiste saygı duyarlardı. İçlerindeki çeşitli suçlardan burada bulunan temiz yürekli, yurtsever subaylar da işi tartışmaya götürüp ne istediğimizi daha iyi anlamaya çalışırlardı.

Bunlardan bir tanesi de, faşist Hitler ordularının Afrika Komutanı Rommel'in Elalemeyn Meydan Muharebesi'ne davet ettiği askeri heyetimiz içinde bulunan kurmay albaydı. Afrika'dan dönüşünde, başkasının mı yoksa kendisinin mi aldığı belli olmayan, yüz bin adet çakmaktaşı getirip Ankara'da satarken yakalanmış. Ve üç gün içinde duruşması yapılarak rütbesi sökülmüş. Şimdi ise Yüksek Mahkeme'nin kararını bekliyordu. Temiz, iyi niyetli, orta boylu, zeki bakışları vardı. Kendisi için verilen cezayı hazmedemiyordu. Dolayısıyla da bizim faşizme karşı çıkışımızı anlayışla karşılıyordu. Bir ara Davit'e dönerek:

- Anladım ki haklı bir davayı savunuyorsunuz. Buna katılıp katılmamak başka şey. Görülüyor ki, yüreğiniz memleket meselelerinden yana. Bunların düzelmesi için hepiniz ayrı ayrı fedakârlıklar içindesiniz. Buna saygı duymamak en azından insafsızlık olur, bunu anladım. Fakat anlamadığım bir şey var: Senin bizim memleketimizin meseleleriyle ne ilgin var da karışıyorsun? Çünkü senin adın Davit ve bir Yahudisin.

Davit bizim cevap vermemize fırsat bırakmadan:

'Sen evvela namuslu bir Türk subayı ol ondan sonra gel, benden karşıma dikilerek hesap sor', diyerek adamcağıza kırdığı potun cezasını vermişti. Albay aldığı bu cevapla savunmasız, donup kalakalmıştı çardakta.

Kendisine bu şekilde bir cevabın verilmesine ihtimal vermemişti. Elleri titredi, söylemek istediği kelimeler dudaklarında kalakaldı. Bu hoş olmayan olayın daha büyümesini önlemek için araya girdik, iki tarafı da yatıştırarak, işi tatlıya bağladık.

Davit'e karşı yapılan ırkını tahkir edici bu gibi suçlamalar duruşmalarda da geçti. Savunmasında Davit şöyle demişti:

- Tek dereceli seçimi, hükümetin yenilenmesini istemek suç sayılmaz. Hakimiyetin milletin olduğunu Atatürk kaide olarak koymuştur. Biz, içtimai nizamın (toplumsal düzenin) devrilmesini istemedik. Sadece şahsi hürriyet yerine toplum hürriyeti istedik. Bunlar ise komünistlik olamaz. Bizi buraya getiren milli menfaatlere aykırı hareketlerimiz değil, milli menfaatlerimiz için çalışmamızdır. Saraçoğlu Hükümetinin icraatını bültenlerde tenkit etmek de suç değildir. Çünkü tenkitlerimizin haklı olduğu birer birer görüldü. Son söz olarak şunu söyleyebilirim ki faşizm, İspanya ve Türkiye'den gayrı dünyanın her yerinde mezara gömüldü. Eğer bizim faşist kanunlarla cezalandırılmamıza Türk Adliyesi karar verirse tarih kendisini hiç affetmeyecektir.

Bu savunmasına karşı mahkeme de gerekçe olarak şöyle diyordu:

- Bu savunması yerinde görülmemiştir. Partisine olan aşkı ve Türk vatandaşlığını henüz hazmedememiş olmasından, Türk Adliyesinin kudret ve kıymetini takdir etmek ve bunu ifade edebilmek asaletini gösteremektedir.

Bu iki olay da onu etkiliyor, bize karşı olan hareketlerinde biraz daha ölçülü olmaya zorluyordu. Bunlar, onun bizimle arayı açıp kendisini ayırmak, artık bu işe son vermesinin zamanının geldiğinin bir işareti oluyordu. Nedir ki bunu açıkça ifade edemiyordu. Nitekim, Reşat Fuat'ın bulunduğu toplantıda kendisine ayrı para biriktirmesi, parasını göstermeyip saklaması açıklandığında hepimize karşı kendini savunmuş, sadece kahve olayını bahane ederek kendisinin haklı olduğunu söylemişti.

Davit Nae gitarıyla; okul orkestrasında çaldığı yaşları.

Burgaz Ada'da Kalpazankaya'daki çay bahçesi. Davit - Mair Nae, oğulları, kızları ve arkadaşları.

Bütün bunlara karşılık Davit davasından ayrılmamış, ihanet etmemiş, sadece bu kadar yeter diyerek, onurla arkadaşlarından ve eylem yolundan ayrılmıştır. Şimdi ise karantina koğuşunun dar, uzun bahçesinde, uydurduğu kırık bir şeker sandığına otururak boncuk örüyor, gözleri uzaklarda, İstanbul'daki karısı ve biricik kızının hayaliyle yaşıyordu.

Nasıl biteceği bilinmeyen geride kalan üç buçuk yılın günlerini, aylarını sayarak bütün gücünü örgüsüne vererek bekliyordu. Bizim gibi onun da görüşmecisi ancak yılda bir gelebiliyordu. Artık iyice yalnız kalmıştı. Ailesinin özlemi burnunda tütüyor, kendisine onlardan yakın kimseyi göremiyordu.

Bir görüşme günü Davit'i kapı altına çağırdılar. Yıldırım hızıyla koşarak gitti. Gözleri sevinçten alev alev yanıp tutuşuyordu. Ortada bıraktığı kırık şeker sandığını, üstündeki boncuklarını, tığlarını bize emanet edip gitti. Onunla birlikte biz de sanki bizim görüşmecimiz gelmiş gibi seviniyorduk. Aradan uzun zaman geçmeden öteki görüşmecilerle birlikte Davit de geldi. Gözleri kıpkırmızı, ıslak ıslaktı. Doğru yatağına gidip kapandı, öylece kalakaldı. Bizi rahatsız etmemek için bahçede geziniyor, yanına yanaşmıyor, derinden hıçkırıklarını duyuyorduk. Beş yaşına basan kızını iki yıldır anca bir kere görebilmişti. Hapishane yönetiminden, tel örgülerin dışındaki kızını kucaklayıp öpebilmek için istediği izin kendisine verilebilmişti. Yavrusu tel kafesin öbür ucunda babasını kucaklamak için yırtınırcasına ağlarken, Davit'in yüreği de telin arka tarafında kan ağlıyordu.

Neden sonra kalktığında gitti yüzünü yıkadı. Karısının gönderdiklerini intizamla yatağının yanı başına yerleştirdi. Yavrusunun resmini öptü, bize gösterdi sonra bir toplu iğneyle başucuna astı. Sanki karşısındaymışçasına onunla uzun bir süre konuştu. Bu konuşmalar, demir parmaklıkları aşarak bahçede bize kadar geliyordu. Bizim yanımıza bahçeye çıktığında biraz kendine gelmişti: Onu avutup, yüreğini ferahlatmak için Mustafa Birtem:

'Bırak artık oğlum bu yas havasını. Yüzdük yüzdük kuyruğuna geldik işin. Bundan sonra geleceklere bakalım biz. Haydi, bunlara boş ver. İstanbul'dan ne haber? Bizlerden kimleri görmüş senin hanım? Aftan bir şey duymuş mu?' diye sordu.

Af sözlerini duya duya insana öğürtü geliyordu. Bu yüzden af sözünü artık hiçbirimiz ağzımıza almak istemiyorduk. Laf olsun, kederli havadan kurtulalım diye Mustafa ortaya atıvermişti düşünmeden. Bunun üzerine Davit ona dönerek sitemli bir sesle:

'Af, artık sizler için bir anlam taşımıyor. Nasıl olsa üçer beşer ay sonra hepiniz çıkıp gideceksiniz. Kala kala tek başıma ben kalacağım burada. O halde neden aftan söz ediyorsunuz? Boş ver gitsin. Üç buçuk yıl yatan adam kalan üç yılını da doldurur," diyerek duvar dibindeki kırık şeker sandığına oturdu, renk renk boncukları önüne sıraladı. Ustalaşmış ellerinde boncuklar iplere dizilirken, güneş ışıklarında pırıl pırıl yanıyordu.'[31]

CEZAEVİNDEN TAHLİYEDEN SONRA HAYAT

Davit Nae 1950 yılının sonunda cezasını çekip tahliye olacaktı. Tahliye edilmesinden hayatının sonuna kadar pazarcılık yapacaktı. Dükkânı vardı. Kamyonu ile pazarlara kumaş götürüp satardı. Kadıköy, Fatih, Kasımpaşa, Beşiktaş pazarlarında çalıştı.[32] Mihri Belli hatıralarında Nae'den "Yahudi cemaati onu komünistliğinden ötürü aforoz etmişti" şeklinde bahseder.[33] Bu durumu oğlu da teyit etmekte. Akrabalarının babasından kaçıp uzaklaştıklarını, onunla görüşmeleri halinde kendilerinin de polis tarafından sorgulanacaklarından endişe etmelerinden ötürü babası ile görüşmediklerini hatırlamakta.[34]

Davit Nae 9 Eylül 1991 günü vefat etti. Günümüzde Nae'nin adı sadece "eski tüfek sosyalistler"in hatıratlarında geçmekte. Bunlardan biri de Rasih Nuri İleri'dir. İleri kendisi ile yapılan bir mülakatta Davit Nae'den "sonradan tüccar oldu. Geçimini sağlamak için bu gibi şeyler yapmaya mecburdu. Komünist olduğu için tabii ki devlet memuru olamazdı" şeklinde söz etmekte.[35]

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1 Oğlu Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihinde görüşme. Oğlunda mevcut nüfus kaydına göre. Bir başka kaynak bunu 1327 yılı olarak göstermekte. Bkz. Rasih Nuri İleri (derl.), *Kırklı Yıllar-2 1944 TKP Davası*, TÜSTAV, İstanbul, 2003, s. 25. Bu makalenin taslağını okuyan ve değerli görüşleriyle katkıda bulunan Erden Akbulut'a ve babası ile ilgili anılarını ve fotoğraflarını paylaşan Mahir Nae'ye teşekkür ederim.

2 Oğlu Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihinde görüşme.

3 Kısaca Alyans okulları olarak anılan bu okullar merkezi Paris'te bulunan Alliance Israelite Universelle tarafından kuruldular. Bu konuda Türkçeye çevrilmiş bu araştırma için bkz. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*, Çeviren İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997

4 KUTV 21 Nisan 1921 tarihinde Comintern tarafından Doğu ülkelerinin komünist kadroları için bir eğitim okulu olarak kuruldu. Okul resmi olarak 21 Ekim 1921 tarihinde açıldı. Eğitim müfredatı nazarı ve uygulamalı konulardı. KUTV otuzlu yılların sonunda kapatılacak, görevi değişik Sovyet cumhuriyetlerindeki yerel kurumlara devredilecekti. Kaynak:http://en.wikipedia.org

5 Mihri Belli, *İnsanlar Tanıdım*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1989 Cilt 1, s. 32-36.

6 Oğlu Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihinde görüşme.

7 Oğlu Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihinde görüşme.

8 Oğlu Mahir Nae "Yunanlı" sıfatı ile neyi kastettiği sarih değildir. Mübadele ile Yunanistan'dan gelmiş işçiler olabilir.

9 Oğlu Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihinde görüşme.

10 Zihni T. Anadol, *Truva Atında İlk Akşam*, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 169.

11 Zihni T. Anadol, a.g.e. s. 169.

12 Aclan Sayılgan, *Solun 94 Yılı 1871 1965*, Mars Matbaası, Ankara, 1968, s. 206-207.

13 Rasih Nuri İleri (derl.), a.g.e., s. 89.

14 Rasih Nuri İleri, a.g.e., s. 151,433.

15 Oğlu Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihinde görüşme.

16 KUTV'a girerken kayıt sırasında ismini Mironesko Robert olarak kayda geçirecekti. Komintern'deki şahsi dosyasının referansı RGASPI (Rusya Sosyal Siyasi Tarih Arşivi) fond 496, Opis 266, Kaynak: d. 234. Erden Akbulut'tan alınan bilgi.

17 Mustafa Özçelik *1930-1950 Arasında Tütüncülerin Tarihi*, TÜSTAV, İstanbul, 2003, s. 28 ve 33.

18 Zehra Kosova, *Ben İşçiyim*, yayına hazırlayan Zihni T. Anadol, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 100 ve 102.

19 Dr. Orhan Yılmaz, *Türkiye'nin İlk Komünistlerinden Zileli Halil Yalçınkaya*, Mihri Belli ve Rasih Nuri İleri'nin Önsözleriyle, Bilge Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 31-32.

20 Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihli görüşme.

21 Mihri Belli a.g.e., s. 180.

22 Rasih Nuri İleri, a.g.e., s. 32-33.

23 Rasih Nuri İleri, a.g.e., s. 100-108.

24 Rasih Nuri İleri, a.g.e., s. 52-53.

25 Aram Pehlivan'ın hayatı hakkında bkz. *Özgürlük İki Adım Ötede Değil Aram Pehlivanyan Şiirleri ve Yaşamı*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 1999.

26 Rasih Nuri İleri, a.g.e., s. 69,71,74.

27 Rasih Nuri İleri, a.g.e., s. 12.

28 Rasih Nuri İleri, a.g.e., s. 25.

29 Rasih Nuri İleri, a.g.e., s. 16.

30 Zihni T. Anadol, a.g.e., s. 169-170.

31 Zihni T. Anadol, a.g.e., s. 283-287.

32 Oğlu Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihinde görüşme.

33 Mihri Belli, a.g.e., s. 36.

34 Oğlu Mahir Nae ile 27 Mart 2010 tarihinde görüşme.

35 Liz Behmoaras, *Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudilerin Söyleşileri*, Gözlem Gazetecilik, İstanbul, 1993, s. 81.

16. YÜZYILDA OSMANLI VE
FRANSIZ PRENSESLERİ ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA

OSMANLI HAREMİNDEN FRANSIZ SARAYINA

JULIETTE DUMAS

Ele aldığımız iki coğrafya din ve kültür bakımından birbirinden farklı olsa da, benzerlikler var. İki hanedanda da kadınlar saltanattan dışlanıyorlardı. Bu, saltanat unvanına sahip olacakları, ancak kendi soylarından olanlara aktaramayacakları ve hüküm süremeyecekleri anlamına geliyordu. Fransa'da bu sistem, 14. yüzyılda ortaya çıkan ve "loi salique" adıyla bilinen kanunnameye dayanır, yüzyıllarca katı biçimde uygulanmıştır. Osmanlı'da benzer bir resmî mevzuat olmamasına rağmen, kanun gücündeki hanedan geleneği aynı yasakları dayatıyordu.

EVLİLİK MANZARALARI...

Birileri kralların sarayında boy gösterirken, diğerleri harem duvarları ardında bakışlardan gizlenirdi... Alışılmış tasvirlerde Fransız ve Osmanlı prensesleri[1] gelenekleri, dinleri, kültürleriyle her yönden birbirlerine zıt görünür. Çağdaş bir gözlemci, Batılı Fransız prenseslerinin Doğulu benzerlerine göre daha iyi şartlarda yaşadıklarına inanma eğiliminde olacaktır. Çalışmamız bu prenseslerin etrafında oynanan evlilik oyunlarına odaklanmayı amaçlıyor: Benzer siyasal iradelerin ve hanedan meselelerinin meyvesi olan bu evlilikler üzerinde kültürün ve dinin etkisi neydi? Bu iki coğrafi-kültürel bölgeye özgü ayrımların ötesinde, benzerlikleri ve farklılıkları nelerdi? Bu sorulara yanıt ararken iki unsuru ön plana çıkarmayı seçtik: Evlilik içi ilişkiler ve bu evliliklerin malî sonuçları. Bu iki konu birbirinden tamamen farklı iki bakış açısı benimsemeyi gerektiriyor: Evlilik ilişkileri bireye, bireyin sahip olduğu kültüre, mahremiyetine, aile içi cinsiyet ilişkilerine gönderme yaparken, malî boyut sabit, belirli, ölçülebilir, yani somut verilere başvurmayı gerektiriyor ki, bu alanda da yeterince kesin bilgiye sahibiz.[2] Konu oldukça geniş. Biz de öneminin göz ardı edilmesine yol açacak şekilde kısaltmak yerine, arka arkaya yayınlanacak ve her biri bir konuyu ele alacak iki bölüm halinde sunmayı seçtik. Bu bölümde prenseslerin evlilik kurumu içinde kocalarıyla kurdukları ilişkilere eğileceğiz. Gelecek sayıda yayınlanacak bölümde ise, bu evliliklerle ilgili malî konulara, özellikle de çeyiz ve drahoma değiş tokuşlarına değineceğiz.

Aynı taht veraseti kuralları

Karşılaştırmalı çalışmalar her zaman güçlüklerle dolu, hatta tehlikeli olmuştur. Dolayısıyla, önce bu karşılaştırma çabasına neden giriştiğimizi açıklamakla başlayalım. Ele aldığımız iki coğrafya din ve kültür bakımından birbirinden farklı olsa da, diğer unsurlar benzerlik gösteriyordu. Her iki hanedanda da kadınlar saltanattan dışlanıyorlardı. Bu, somut olarak saltanat unvanına sahip olacakları, ancak bu unvanı kendi soylarından olanlara aktaramayacakları ve (en azından kendi ülkelerinde) hüküm süremeyecekleri anlamına geliyordu. Fransa'da bu sistem 14. yüzyılda ortaya çıkan ve "*loi salique*" adıyla bilinen bir kanunnameye dayanır.[3] Çeşitli itirazlara yol açmış olsa da, yüzyıllar boyu katı biçimde uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, benzer resmî bir mevzuat olmamasına rağmen, kanun gücünde olan hanedan geleneği aynı yasakları dayatıyordu.

Aynı monarşi kaygısı

Böyle bir karşılaştırmayı mümkün kılan başka unsurlar da var. Her iki hanedan da temel taşı hükümdar olan

Henri de Navarre ve Marguerite de Valois, Navarre Kralı ve Kraliçesi.

Minyatür Catherine de Medicis'nin Livre d'Heures'den (yaklaşık 1572) alınmıştır.

mutlak bir monarşi inşa etmek için uğraştı. Bu yapı üç aşamalı uzun bir sürecin meyvesiydi: İktidarın büyük ailelerin elinde toplanması, hükümdarın hizipler üstü bir konuma yükseltilmesi ve tanrısal özlü bir varlık haline getirilmek amacıyla kutsanması. Bu gelişimi izlemek açısından, 16. yüzyıl oldukça ilginçtir: Fransa'da merkezî yönetimin güçlenmesi ve artan bürokratikleşme ile birlikte mutlakıyete doğru gidişin hızlandığı gözlenir. Osmanlı hanedanı da benzer araçlara başvurmuş, ancak sonuca daha hızlı ulaşmıştı. 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda mutlakıyetin doruk noktası iken, Fransa'da 17. yüzyılı beklemek gerekecekti.

Osmanlı prenseslerinin sahip oldukları olağanüstü ayrıcalıkların altını çizmek konumuz açısından bize daha ilginç geliyor. Aslında, çokeşlilik her Müslüman erkeğe hak olarak verilmiş olsa da, padişah kızlarının kocası olanlara yasaktı. Bunlar başka eş almamaya söz vermekle kalmıyor, çoğunlukla kendilerine çocuklar da vermiş olan eski eş ya da eşlerinden boşanıyorlardı.

Fransa Kraliçesi Claude de France ve 5 kızı (en önde Louise ve Charlotte, ikinci sırada Marguerite ve Madeleine ve en arkada Eléonore d'Habsbourg)

Claude'un ölümünden sonra yapılmış portre Catherine de Médicis'nin Livre d'Heures'den (yaklaşık 1572) alınmıştır.

Benzer evlilik stratejileri

Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hanedan mensuplarının evlilikleri konusunda da benzer uygulamalar vardı. Aslında prenseslerin evliliği hükümdarların izlediği politikanın bir parçası, ittifaklar kurmak ve iktidarlarını güçlendirmek için yararlandıkları bir araçtı. Prenseslerin saltanattan ve intikal sürecinden dışlanmaları da bu şekilde kullanılmalarını kolaylaştırıyordu, çünkü böylece eşlerinin taht üzerinde hak iddia etme tehlikesi bulunmuyordu. İki hanedan da *realpolitik* doğrultusunda ve hükümdar ailesinin üstünlüğünü korumak amacıyla evlilik ittifakı stratejileri geliştirdiler. Bununla birlikte, bu ittifaklar Fransa'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı biçimlerde somutlaşıyordu. Fransız prenseslerinin eşleri (ender istisnalar dışında) kendileriyle aynı tabakadan olan komşu hanedanların prensleri ya da hükümdarlarıydı. Bu ittifak sistemi, aslında ülke toprakları dışında gerçekleştiği için mümkün olabilen aile içi evliliklere dayanıyordu. Osmanlı prensesleri için ise uygulama bunun tam tersiydi: 15. yüzyıl sonundan itibaren, padişahlar artık kendi vasalleri haline gelmiş olan komşu hanedanlıklarla bu türden ittifaklar kurmanın bir yararı olmayacağına karar verdiler. Bu tarihten itibaren Osmanlı prensesleri yabancı prenslerle değil, kullarla evlendirilmeye başladı! Elbette bunlar alelade kullar değildi: *Damat*'lar imparatorluğun padişahtan sonra en güçlü adamları olan yüksek mevkili kimseler arasından seçiliyordu. Bu evlilikler prensesin eşine göre çok daha yüksek bir toplumsal mevkide bulunduğu hipogami türü evliliklerdi.

Sonuçta, her iki hanedanda uygulamalar farklı olsa da, amaç aynıydı: Hanedan soyunun üstünlüğünü pekiştirmek.

PEKİ İPLER KİMİN ELİNDE ?

16. yüzyılda, gerek Hıristiyanlık, gerekse Müslümanlık evlilikte erkeğin üstünlüğünü savunuyordu. Kadın kocasına tabi idi. Bu genel ilkenin konumuzla ilgili olarak elbette yeniden gözden geçirilmesi gerekir: Prensesler nüfuzlu kadınlardı, kurulu düzeni sarsacak ya da en azından bu düzenin kurallarından bazılarını ihlal etmelerine izin verecek olanaklara sahiptiler. Dolayısıyla evlilik içi hiyerarşi meselesi biraz daha ayrıntılı ele alınmayı hak ediyor.

Osmanlı prensesleri, padişah ve kulları arasında bazı ayrıcalıklı ilişkiler kurularak iktidarın pekiştirilmesi amacıyla, 16. yüzyıldan itibaren sistemli biçimde imparatorluğun en yüksek mevkideki adamlarıyla evlendirildiler. Bu kişiler esasen *kul*, yani padişahın kölesiydiler.[4] Hipogami türü bu evlilik modelinde, prensesin toplumsal konumu eşinden fazlasıyla üstündü. Eşi de bunu gayet iyi bildiğinden, karısına gereken hürmeti gösterirdi. Zaten buna mecburdu, çünkü aksi halde imparatorluk haysiyetine kastetmiş sayılabilir, padişaha ihanet suçundan ölüm cezasına çarptırılabilirdi. Örnek olarak batılı seyyah Gerlach'ın biraz da şaşkınlıkla yaptığı gözlemi aktaralım: Gerlach, tüm devlet aygıtını demir bir yumrukla idare eden güçlü sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'nın, II. Selim'in kızı olan karısı İsmihan Sultan karşısında ne kadar itaatkâr olduğunu anlatır.[5] Ancak bu konuda aldanmayalım: Batılıların gözünde oldukça şaşırtıcı olan bu tür evliliklerin amacı yine Osmanlı soyunun mutlak gücünü vurgulamaktı. Osmanlı sultanı kendisini imparator ilan ettikten sonra, başka hiçbir Müslüman hanedanlığın[6] bir Osmanlı prensesini alacak itibara sahip olmadığına karar verdi. Dolayısıyla, prenseslerin eşlerinin Anadolu beyleri yerine yüksek mevkiden kullar arasından seçilmesi, Osmanlı kanının ve devletinin diğerleri karşısındaki üstünlüğünü ifade aracı haline geldi.

Gerlach'ın düştüğü şaşkınlık, aynı dönemde Batı'da geçerli uygulamalar konusunda epey fikir veriyor. Doğrusu, Fransız prensesleri için gözlenen durum bunun tamamen tersiydi. Zira Fransa'da, kral kızlarının tahta çıkmış ya da çıkması beklenen yabancı prenslerle evlendirilmesi âdetti. Endogami türü bu evlilikler, ancak hükümdar aileleriyle bağ kuran Fransız hanedanının gücünü vurgulamaya yarıyordu. Ancak, böyle bir uygulamanın sonuçları evlilik içi ilişkiler ve hiyerarşiyi fazlasıyla etkiliyordu. Prensesler kralın kanından oldukları halde, eşlerinden üstün bir statüden yararlanamıyorlardı. Hatta kraliçe olsalar bile, eşlerinin iktidarına tabi oluyorlardı. Üstelik kendi ülkeleriyle aralarındaki coğrafi uzaklık, onları daha savunmasız kılıyor, tümüyle eşlerinin insafına bırakıyordu. Eşlerinin gösterdiği saygı ise, onların soyuna karşı (ve Fransız hanedanı ile olası anlaşmazlıkları önlemek adına) olduğu kadar, kendi imajları içindi: Kraliçeye saygısızlık etmek, kendi hükümdarlıklarının saygınlığını da tehlikeye atmak anlamına gelirdi. II. Henri ile Catherine de Médicis'nin kızları Marguerite'in sonradan IV. Henri adıyla tahta çıkacak olan Henri de Navarre'la yaptığı evlilik oldukça anlamlı bir örnektir: Daha büyük bir aileye mensup olmasına rağmen, Marguerite kendini henüz Fransa tahtına bile çıkmamış olan kocasının vesayeti altında bulmuş, evliliklerinin çalkantılı bir döneminde Henri karısını saraydan kovmaktan çekinmemişti.[7]

Dolayısıyla evlilik modelinin (endogami/hipogami; aile içi/aile dışı), prensesleri Hıristiyanlık öğretisinin arzuladığı gibi eşlerine bağımlı kılarak ya da İslami ilkelerin tersine onları evlilik içinde üstün bir konuma getirerek, aile içi hiyerarşiyi ve prenseslerin statüsünü kayda değer biçimde etkilediğini söyleyebiliriz.

KOCALAR ALDATIRSA...

Bu birliktelikler birer aşk evliliği değil, siyasal ittifaklardı. Bunlardan bazıları mutlu sona ulaşmış olsa da, gönül ilişkilerinin evlilik bağları dışında gelişmesi sık rastlanan bir durumdu. Hıristiyanlıkta olduğu gibi Müslümanlıkta da evlilik dışı ilişkiler erkek işidir. Dolayısıyla, hem Osmanlı hem Fransız prenseslerinin tüm kadınların "kaderi" olan sadakatsizliğe aynı biçimde maruz kaldıklarını düşünebiliriz. Ancak durum böyle değildi. Birilerine özgürlük tanırken, diğerlerine yasaklar koyan din kuralları ve siyasal uygulamalar, farklı sonuçlar doğurmuştur.

Fransa kralları tarihe pek çok ünlü kraliyet metresi örneği bırakmıştır. I. François çok sayıda kadını baştan çıkarmış olmasıyla ünlüydü; IV. Henri de öyle. Elbette kendilerini Hıristiyanlığın koruyucusu sayan Fransa kralları (*Rois Très-Chrétiens*), evlilik dışı ilişkiler konusunda yalnız değildiler: Saf kan prensler ve genelde aristokratların çoğu bu tür ilişkiler yürütüyorlardı; ayrıca aynı duruma Fransa dışında, diğer Avrupa saraylarında da rastlanıyordu. Dolayısıyla, Fransız prensesleri eşlerinin sadakatsizliğine karşı hazırlıklıydılar. Bununla birlikte, "cariye" (*concubine*) ya da metres kavramının çok farklı durumları karşıladığını belirtelim. Kraliyet metresleri söz konusu olduğunda, "geçici" olanlarla "resmi" olanlar arasında bir ayrım yapmamız gerekir. Her iki tür metres de yüksek sosyeteye dahil ve genellikle aristokrat kadınlar arasından seçilse de, siyasal sonuçları kralın ilgisinin kalıcı olup olmamasına göre farklılık gösterirdi. Bu ilginin geçici olması durumunda, metres en iyi ihtimalle (kendisi ve yakın çevresi için) bazı ayrıcalıklar elde ederdi. Buna karşılık, ilişki kalıcı bir hal alırsa, işler kralın eşi de dahil herkes için radikal biçimde değişirdi: Sarayda metresin etrafında yeni bir ittifak oluşur, kraliçenin iktidarını bazen dengeler, bazen güçlendirirdi.[8] Kraliçenin elinde kocasının sadakatsizliğini önlemek için başvurabileceği olanaklar var mıydı? Görünüşe bakılırsa, hayır! Sonuçta kraliçe ile kralın gözdesi arasındaki ilişki siyasal olmaktan çok duygusal boyutta yer alan, oldukça karmaşık bir ilişkiydi. Kocasının sadakatini elde edemese de, kraliçe bir metresin asla sahip olamayacağı resmî eş konumundan gelen güvenceler ve kraliçelik statüsünden yararlanıyordu.[9] Ancak, kralın gözdesinin etrafında oluşan hizip zamanla kraliçenin iktidarını ve özellikle kocası üzerindeki etkisini tehdit etmeye başlayabilirdi.

Charles II de Lorraine'in ve Claude de France'ın düğünü.

Ressam: Valerio Marcelli.

Kaynak: Gualterotti Raffaello, Della descrizione del regale apparato fatto nella nobile citta di Firenze per la venuta e per le nozze della serenissima madama Christina di Loreno moglie del serenissimo don Ferdinando Medici terzo gran duco di Toscana, Floransa, 1589.

İslam dini ise, Osmanlı erkeklerine evlilikte daha düzenli bir çerçeve sunuyor, başka kadınlarla ilişkileri yasallaştırıyordu. Evli erkeğin önünde iki seçenek bulunuyordu: Çokeşlilik ve cariyeler. Birinci durum kanunlarla düzenlenmişti ve belli koşulları karşılaması gerekiyordu (bu nedenle uygulaması ayrıcalıklı küçük bir grupla sınırlıydı). İkincisi ise toplumda oldukça yaygındı. Peki Osmanlı prensesleri de kocalarının cariyeleriyle gündelik bir yarış içinde miydiler? Oryantalizm hayal gücümüzü bir sürü genç ve güzel kadının tek bir adama hizmet ettiği şu bildik harem resimleriyle fazlasıyla beslemiştir. Haremlerin bu ressamların fırçasından çıkan erotik resimlerden çok uzak olan gerçek işleyişleri ile ilgili ayrıntıla-

Christine ailesinden ayrılırken.

Ressam: Giovanni Cosci.

Kaynak: Gualterotti Raffaello, Della descrizione del regale apparato fatto nella nobile citta di Firenze per la venuta e per le nozze della serenissima madama Christina di Loreno moglie del serenissimo don Ferdinando Medici terzo gran duco di Toscana, Floransa, 1589.

ra burada girmeyeceğiz.[10] Osmanlı prenseslerinin sahip oldukları olağanüstü ayrıcalıkların altını çizmek konumuz açısından bize daha ilginç geliyor. Aslında, çokeşlilik her Müslüman erkeğe hak olarak verilmiş olsa da, padişah kızlarının kocası olanlara yasaktı. Bunlar başka eş almamaya söz vermekle kalmıyor, çoğunlukla kendilerine çocuklar da vermiş olan eski eş ya da eşlerinden boşanıyorlardı.[11] Vakanüvisler bir prensesle evlenmek için eski eşlerini boşayan damatlarla ilgili çok sayıda örnek aktarırlar. İyi bilinen iki örnekten biri, Sokollu Mehmed Paşa, İsmihan Sultan'la evlenmek için eski eşini istemeye istemeye boşamış ve kendisinden uzakta yaşamaya zorlamıştı.[12] Kalaylıkoz Ali Paşa'ya gelince, Sokollu Mehmed Paşa'nın dul eşiyle siyasal hesaplar nedeniyle evlendi. Sadrazam olmayı hayal ediyor ve bir prensesle evlenmenin bunu sağlamak için en emin yol olduğuna inanıyordu. Henüz beşikteki çocuğunun annesi olan genç karısını boşadı. Kadının ona engel olmak için yalvardığı ve sel gibi gözyaşı döktüğü, fikrini değiştirmeyi başaramayınca da kederinden öldüğü anlatılır. Kalaylıkoz Ali Paşa ile İsmihan Sultan arasındaki evlilik gerçekleşti, ama İsmihan Sultan'ın düğünün üzerinden bir yıl bile geçmeden ölmesi paşanın planlarını suya düşürdü. Hedeflediği sadrazamlığa asla ulaşamadı. Cariyelerle ilişkiler konusunda ise, durumun pek açık olmadığını kabul etmemiz gerekir. Piyale Paşa ile eşi Gevherhan Sultan örneği sorunu özetliyor: Çok kıskanç tabiatlı ve şiddet eğilimli bir kadın olan Gevherhan Sultan'ın maiyetinde bulunan çok sayıda cariyeyi kocasıyla ilişkiye girdiklerinden şüphelendiği için öldürttüğü söylenir. Sonuç olarak, prenses eşlerinin evlilik dışı ilişkilere girebildiklerini, ancak prenseslerin bundan pek de memnun olmayabildiğini ve karşı gelmek için ellerindeki tüm olanakları seferber etmekten çekinmediklerini anlıyoruz. Çokeşliliğin yasak olduğu, evlilik dışı ilişkilerin de kısmen müsamaha gördüğü bu durum, Osmanlı prensesinin ayrıcalıklı statüsünü göstermeye yetiyor: Bu kadınların evlilik ilişkilerinde olağandışı ayrıcalıklara sahip olmalarının tek nedeni padişah soyundan gelmeleriydi. İşte hanedanın üstünlüğünü ifade etmenin farklı bir yolu!

Böylece, Fransız ve Osmanlı prensesleri arasında eşlerinin statüsünden kaynaklanan açık bir farklılık bulunduğunu görmüş oluyoruz. Hükümran prenslerle evlenmek Fransız prenseslerini resmî metresleri kabul etmek zorunda bırakırken, eşlerinin kendilerinden aşağı ve kendilerine bağımlı konumu Osmanlı prensesleri evlilik içi bazı ödev ve zorunluluklardan kurtarabiliyordu.

İSTENMEYEN BİR KOCADAN NASIL KURTULUNUR?

Tekrar edelim: Konu ettiğimiz evlilikler siyasal zorunluluklardan kaynaklanan ve eşler arası uyumun kolaylıkla göz ardı edilebildiği evliliklerdi. Bu nedenle, titizlikle yapılmış planların bozulması anlamına geleceğinden ender olarak desteklenen boşanma da bir devlet meselesi haline geliyordu. Buna rağmen ayrılıklar olmuyor değildi. Öyleyse, bunların nedenlerini ve sonuca ulaşma yöntemlerini, özellikle kadının oynadığı aktif rol açısından inceleyelim.

Hıristiyan ruhban sınıfı evlilik bağlarının çözülemeyeceğini ve boşanmanın yasak olduğunu ilan ededursun, hükümdarlar iflah olmuyorlar, çıkarları için gerekli olduğuna inandıkları anda din kurallarını ihlal ediyorlardı. Prenslere bu kurala saygı göstermelerini öğütleyen papanın kendisi bile siyasal amaçlarla evlilikleri bitirme yetkisini kullanabiliyordu. Evliliğin iptali tehlikesi, özellikle erkek çocuk doğuramayan Fransız prenseslerinin üzerinde Damokles'in kılıcı gibi sallanıyordu. Tek bir saptama bu ifademizi doğrulamaya yetecektir: Evliliklerin iptali yolundaki bilinen girişimlerin tümü erkeklere aittir. Papanın evlilikleri eşler arasında yasalara aykırı (ama düğünden önce herkesin gayet iyi bildiği) aile bağlarının bulunması gerekçesine dayanarak iptal ettiğini düşününce, bu işlemin arkasındaki ikiyüzlülüğü görmezden gelemiyoruz: Kuzenleriyle papanın tasdiki ile evlendirilen Fransız prensesleri, eşlerinden kendi arzularıyla ayrılmaları hemen hemen imkânsızken, onların daha sonra evliliğin iptalini istemek için aradaki akrabalık bağlarını kullandıklarına tanık olabiliyorlardı. Ferrare Dükü Hercule ile evlendirilen Fransız Prensesi Renée'nin durumu, eşlerinden pek tatmin olmayan prenseslerin karşılaştıkları güçlükleri yansıtan iyi bir örnektir.[13] Bununla birlikte, yine aynı kilisenin evlilik bağının bozulamayacağı yönündeki baskısı, kadınlar lehine bir koruma sağlıyordu. Eşleri papanın iznini almak zorundaydılar. Bu izin ise her zaman verilmiyordu. Karar elbette evliliğin iyiliği için değil, siyasal kriterlere dayanarak alınıyordu.[14] Prenseslerin kan bağları da koruyucu bir rol üstlenebiliyordu: Güçlü bir hanedandan gelen bir prensesten ayrılmak, bu hanedana kafa tutmak demekti! Sonuçta bir evliliğin iptali de tıpkı bu çiftlerin oluşması gibi her şeyden önce siyaset meselesiydi. Böyle bir

ortamda, IV. Henri adıyla Fransa kralı olan Henri de Navarre ile II. Henri ve Catherine de Médicis'nin kızları Marguerite'in evliliklerinin, prensesin aile desteğinden yoksun olması ve özellikle iki taraf arasında sonunda anlaşmaya varılmasıya kolaylaşan iptalinin ne kadar özel bir durum olduğunu da daha iyi anlıyoruz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda durum görece farklıydı. İlk olarak, İslam dini boşanmayı yasaklamıyordu. Ancak iki tarafa tanıdığı olanaklar aynı değildi: Erkek karısını tek bir cümleyle boşarken, kadının hukukî bir süreç başlatması gerekiyor ve genellikle drahomasının bir kısmını bu süreçte kaybediyordu. Boşanma koşullarının ayrıntılarına girmeden, bunun her iki taraf için de yasal bir süreç olmasının konumuz açısından önemli olduğunu söylemekle yetinelim. Osmanlı prenseslerinin soy haysiyeti bu alanda da genel kuralların değişmesine neden oluyordu. Elimizdeki örnekler, boşanma inisiyatifinin erkekte değil, kadında olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Bu özel durum, eşlerin statüleri kadar – prenses/kul – padişahla prensesler arasındaki ayrıcalıklı bağdan da kaynaklanıyordu. I. Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan ile aynı padişahın vezir-i azamlığa getirdiği Lütfi Paşa çiftini ele alalım. Vakanüvisler son derece anlamlı bir olayı aktarırlar: Padişahın yokluğunda paşa, fahişelik yapan bazı kadınlara çok katı ve aşağılayıcı cezalar verilmesini emretmişti. Eşi Şah Sultan bundan rahatsız oldu ve şiddetle karşı çıktı. Paşa kızdı, sinirlerine hakim olamadı ve elini kaldıracak kadar ileri gitti. Karısını elinden çığlıklarına gelen cariyeleri kurtardı. Padişah geri döndüğünde, kız kardeşi eşinden şikâyet etti ve boşanmak istediğini bildirdi. İsteği kabul edildi, tarafları malî konularda uzlaştıracak bir çözüm de bulundu. Ancak vezir-i azam mevkiini kaybetti, sürgüne gönderildi ve birkaç sene sonra orada öldü. Şema oldukça açık görünüyor: Karısına el kaldıran vezir-i azam yalnızca ona saygısızlık etmekle kalmamış, aynı zamanda imparatorluğun haysiyetine (yani dolaylı olarak padişaha) zarar vermişti. Bu durumda, prensesin statüsü ve padişahla arasındaki özel ilişki kararın lehine olmasını sağlamıştı.[15] Bununla birlikte, başka bir örnek bu tür kararlarda bazı özel durumların da hesaba katılabildiğini düşündürüyor: Yine I. Süleyman'ın kız kardeşlerinden Fatma Sultan'ın kocası Mustafa Paşa'dan homoseksüel olduğu ve kendisine olan ilgisini kaybettiği için ayrıldığı anlatılır. Bu örnekte hükümdarlığın imajından çok, prensesin iyiliği hesaba katılmışa benziyor. Gerekçeleri ne olursa olsun, tüm bu örnekler bize sonuçta yalnızca prenseslerin boşanmaya cüret edebildiklerini gösteriyor!

Margot Kraliçesi olarak tanınan Marguerite de Valois.

Ressam: François Clouet, yaklaşık 1572. Paris BNF (Milli Kütüphane)'de bulunan estamp.

Marie Stuart beyaz yas kıyafetinde.

Ressam: François Clouet, yaklaşık 1560 yılı. Paris BNF (Milli Kütüphane)'de bulunan estamp.

Öyleyse, Fransız prenseslerinin kocalarına tahammül etmek zorunda kaldıkları durumlarda, Osmanlı prensesleri hanedan soyundan gelmeleri, padişahla aralarındaki ayrıcalıklı ilişki ve kocalarının daha düşük statüde olması sayesinde kendi arzularıyla boşanabiliyorlardı. Hıristiyan kilisesinin evlilik bağlarının bozulması konusunda çıkardığı güçlükler Fransız prenseslerine mutlak olmamakla birlikte bir güvence sağlasa da, bu alanda eşlerinin kendilerini boşayamayacağından emin olan Osmanlı prensesleriyle yarışmaları mümkün değildi.

ANNE OLMAK HER ŞEYDEN ÖNCE Mİ GELİR?

Siyasal stratejilerin ötesinde, evliliklerin birincil işlevi hanedan soyunun devamlılığını sağlamaktı. Daha önce de birkaç kez gönderme yaptığımız bu konuya, şimdi biraz daha geniş bir biçimde değinelim. Bizi ilgilendiren nokta, her iki hanedanda kadının –prenseslerin– annelik olgusuyla ilişkilerinin anlaşılmasıdır. Batı'da kilise anneliği evliliğin varlık nedeni olarak tanımlarken, İslam dini konuya böyle yaklaşmıyordu. İki din arasındaki bu farklılığa hanedanların kendine özgü durumları da eklenince, annelik aşaması Osmanlı ve

Düğünün ertesi günü yani "Paça günü".

Anonim resim. Sevgi ve Doğan Gönül Koleksiyonu (İstanbul)

Fransız prenseslerini kesin çizgilerle ayıran bir olgu haline geliyor.

Fransız hanedanında, prenseslerin esas rolü annelikti. Hatta bu bir zorunluluktu: Eşleriyle birlikteliklerinden çocukları olmalıydı. Sadece taht için – tercihan erkek – bir vâris değil, başka erkek çocuklar da doğurmaları beklenirdi. Bu çocuklar taht vârisinin ölmesi halinde devamlılığı sağlamak ve kralın yanında yer alarak ya da soylu kızlarla evlenerek tahtı güçlendirmek açısından gerekliydi. Kız çocuklara gelince, onlar da yararlıydı: Krallık dışında evlendirilerek, başka hanedanlarla ittifak kurulmasını sağlıyorlardı. Dolayısıyla, eş olarak prensesten beklenen sadece tahta erkek bir vâris değil, bir sürü çocuktu. Bunun siyasal bakımdan ve prensesin statüsü açısından önemli sonuçları vardı. Öncelikle, bir prenses ancak tahta vârisler doğurma becerisine sahip olduğunu kanıtladığında gerçek anlamda kraliçe olabilirdi. İlk çocuğun doğumundan itibaren, hele de çocuk erkek ise, prensesin saraydaki yeri güvenceye alınmış olurdu. Bu durumda statüsü perçinlenir, evliliğin iptali imkânsızlaşır ya da ancak büyük zorluklarla mümkün olabilirdi. Eş-kraliçelikten ana-kraliçeliğe terfi ederdi. Oğlundan gelen bu yeni iktidar kaynağı ile devlet işlerindeki rolü artar, ülkenin en önemli siyasal aktörleri arasındaki yerini alırdı. Bir anlamda, beraberinde getirdiği tüm avantajlarla birlikte kraliçelik yetkilerine annelik sayesinde kavuşmuş olurdu. Bunun tersine, çocuğunun olmaması bir prensesi çok güç durumda bırakabilirdi: Çocuk doğurma görevini yerine getiremediği için eleştirilere maruz kalır, evliliğinin iptali tehdidi altında yaşar ve saraydaki konumu giderek zayıflardı. Dolayısıyla Fransız prensesleri için annelik, evlilik ve siyaset açısından bir zorunluluk olduğu kadar, statülerinin de güvencesiydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise karşımıza bambaşka bir manzara çıkıyor. Fransız benzerlerinin aksine, Osmanlı prensesleri çocuk doğurma konusunda böyle bir baskıya maruz kalmışa benzemiyorlar; hatta anneliğin siyasal niteliği iyice arka plandaymış gibi görünüyor. Bu durumu iki olguyla açıklayabiliriz. Bunlardan birincisi, evlilik dışı ilişkiler (evlilikten önce) ve evlilik dışı dünyaya gelen çocukların tanınmasıdır. İslam hukuku meşrû ve gayrimeşrû birlikteliklerden (cariyelerden) dünyaya gelmiş çocuklara aynı statüyü tanıyordu.[16] Zaten 16. yüzyılda Osmanlı prensesleri yüksek bir mevkiye gelmiş oldukça yaşlı ve çocuk sahibi devlet adamlarıyla evlendiriliyorlardı (İsmihan Sultan'la evlendiği sıralarda Sokollu Mehmed Paşa'yı hatırlayalım). Bu adamlar soylarını devam ettirme endişesi taşımadıklarından, eşlerine çocuk doğurmaları konusunda baskı da yapmıyorlardı. İkinci olgu ise, hükümdarlık haklarının prensesler tarafından aktarılamamasıydı. Çocuklar erkek olsalar bile, taht üzerinde hak iddia edemiyorlardı. Uygulama, bu çocukların devlet idaresinde kilit görevlere getirilmelerini yasaklayacak kadar ileri gidebiliyordu. Siyasal bakımdan kullanılamayacak olmaları çocukların değerini azaltıyor,[17] prenseslerden her ne pahasına olursa olsun bir erkek evlat doğurmaları beklenmiyordu. Bu elbette prenseslerin çocuk doğurmadıkları, hatta çocuklarının iktidar mücadelelerinde önemli rol oynamadığı anlamına gelmiyor. Erkek çocuklar şüphe uyandırsa da,[18] özellikle kız çocuklar evlilik ittifakları ile aile hiziplerini güçlendirmek için kullanılıyordu. Örneğin, Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'ın vezir-i azam Rüstem Paşa ile evliliğinden iki çocuğu olmuştu: Babasından kısa süre önce ölen oğlu ve güçlü devlet adamı Semiz Ahmed Paşa ile evlendirilen kızı.[19] Daha sonra bu birliktelikten çok sayıda kız çocuğu dünyaya gelmiş ve hepsi önemli devlet adamlarıyla evlenmişti.[20]

Sonuçta, annelik olgusuyla ilişkileri açısından Fransız ve Osmanlı prensesleri arasında, dini ve kültürel nedenlerle, özellikle de eşlerinin statüsü nedeniyle büyük farklılıklar bulunduğunu görüyoruz. Prenslerle evli olan Fransız prensesleri, sağlıkları, hatta hayatları pahasına hanedanın devamlılığını sağlamaya mahkûmdular. Buna karşılık, bu sayede kraliçelik statülerinin tanınması ve oğulları (ya da kızları) tahta çıktığında ana-kraliçe unvanı almak gibi avantajlar elde ediyorlardı. Diğer yandan, Akdeniz'in öteki ucunda, Osmanlı prensesleri annelik baskısını yaşamıyorlarsa da, iktidarın ön sıralarından dışlanıyorlar ve ailelerine iyi bir konum sağlayabilmek için çocukları aracılığıyla evlilik ittifakları kurmak zorunda kalıyorlardı.

SONUÇ

Yukarıda sözünü ettiğimiz tüm bu unsurları bir araya getirince, karşımıza

fazlasıyla Osmanlı prenseslerinin lehine olan bir manzara çıkıyor. Bu özel durumu, dini ve kültürel farklılıklar yanında, özellikle prensesler için seçilen eşlerin statüsüyle açıklayabiliriz. Osmanlı prensesleri kendilerinden daha aşağı konumda bulunan, üstelik bir de padişahın kulu olan içeriden adamlarla evli olduklarından, birer eş olarak güvence altında olağandışı ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı. Akdeniz'in öteki ucunda ise, eşlerinin benzer mevkide (ve her zaman biraz üstün konumda) bulunması ve doğdukları ülkeden uzakta olmaları, Fransız prenseslerinin kocaları karşısında daha güçsüz ve bağımlı hale gelmelerine neden oluyordu. Erkek çocuklar doğurarak hayatları pahasına soyun devamlılığını sağlamaya zorlanan ve bu görevi yerine getirememeleri halinde evliliklerinin iptali tehdidi altında yaşayan Fransız prenseslerinin evlilik hayatı dayatmalarla doluydu. Aralarından birkaç tanesi bağımsızlık isteklerini dile getirmeye ya da kendilerine dayatılan cendereden kurtulmaya çalıştıklarında ise, eleştirildiler, marjinalleştirildiler ve kaderlerine terk edildiler.

DİPNOTLAR

1 « Prenses » ifadesini, eşleri/metresleri ve anneleri dışarıda bırakacak şekilde, yalnızca hükümdarların kızları için kullanıyoruz. Osmanlı İmparatorluğu için bu ayrım çok belirgin olsa da, Fransa için o kadar açık değildir, zira Fransa kraliçeleri başlangıçta birer –yabancı– prenses. Fransız prensesleri de yabancı bir ülkenin olası kraliçeleridir. 16. yüzyıl, çok sayıda Fransız ve Osmanlı hükümdar kızının bazen siyasette, bazen din alanında, çoğunlukla da güzel sanatlarda dikkatleri üzerine çektiğine tanık olmuştur.

2 Bu iki bölgenin kendilerine özgü siyasal ve coğrafi özelliklerinden kaynaklanan farklılıkların da altını çizmemiz gerekir. Çok geniş bir alana yayılan, ama siyasal bakımdan birlik arz eden Doğu ve sınırları daha dar bir alanı kuşatan, ama çok sayıda devlete bölünmüş bir Batı...

3 « *Loi salique* »'in ortaya çıkışı ve siyasal ve toplumsal alanda kullanılışı üzerine bkz., Viennot, Eliane, *La France, les femmes et le pouvoir. L'invention de la loi salique (Ve – XVIe siècle)* [Fransa'da Kadınlar ve İktidar. *Loi salique*'in İcadı (V.-XVI. Yüzyıl)], Paris, Perrin, 2006.

4 16. yüzyıldan itibaren *kul*'ların Osmanlı devlet aygıtının her kademesinde görülmeye başlamaları, imparatorluk iktidarının mutlakileştirilmesi yolunda uzun süren bir çabanın meyvesidir: Fetihler döneminde güçlenerek ordu, hükümet ve din kurumlarına yerleşen büyük Türk ailelerini bertaraf etmek için, Osmanlı sultanları köleleri kullanarak tümüyle kendilerine tabi ve sadık yeni bir seçkin memur sınıfı oluşturmayı düşündüler. Kölelerin devlet aygıtı içinde ve hanedan ittifaklarında giderek daha fazla kullanılması meselesi, yayına hazırlanmakta olan başka bir çalışmamızın konusudur.

5 Gerlach Stephan, *Türkiye günlüğü 1577-1578*, Kitap Yayınevi, 2007: 546, 584. Sokollu Mehmed Paşa'nın biyografisi için, ayrıca bkz. Özcan, Tahsin, « Mehmed Paşa (Sokollu, Damat) », *Osmanlılar Ansiklopedisi*: 168-172 ve Veinstein, Gilles, *EI* (2): 735-742.

6 İslam hukukuna göre, Müslüman bir erkek Müslüman olmayan bir kadınla (Hristiyan ya da Musevi) evlenebilir. Ancak kadınlar için durum böyle değildir. Müslüman bir kadın ancak Müslüman bir erkekle evlenebilir.

7 Bu konuda, prensesin anıları okunabilir: Cazaux Yves (yay.), *Mémoires de Marguerite de Valois* [Marguerite de Valois'nın Anıları], Mercure de France, 2004. Ayrıca bkz., Craveri Benedetta, *Reines et favorites. Le pouvoir des femmes* [Kraliçeler ve Gözdeler. Kadınların İktidarı], Gallimard, 2007 : 57-80.

8 Fransız prensesleriyle evli olan hükümdarların tüm metresleriyle ilgili kapsamlı bir inceleme yapmak kolay değildir. (Alanın coğrafi bakımdan genişliği özel bir çalışma gerektirir). Bununla birlikte, Fransız sarayındaki kral metreslerinin durumu – ülke dışında evlenen saf kan prensesleri doğrudan kapsamasa da – oldukça anlamlıdır. Saraya büyük bir beceriyle ve kalıcı şekilde yerleşmeyi bilen ve I. François'nın ikinci eşi olan kraliçenin otoritesini gölgeleyen Etampes Düşesi'ni örnek gösterebiliriz. Buna benzer başka bir örnek de, bir yandan tahta erkek vârisler doğurmakta geciken Kraliçe Catherine de Medicis'nin siyasal alanda etkili olmasını engellerken, diğer yandan onun lehine çalışan II. Henri'nin resmi metresi Diane de Poitier'dir. Zayıf ve itaatkâr kraliçeyi yerinde tutmayı, yerine yeni bir kraliçenin geçerek kendisine rakip olması tehlikesini göze almaya tercih etmiştir. Craveri, *Reines et favorites*, 23-55. Kraliçelerle hükümdar metresleri arasındaki ilişkileri ve güç mücadelelerini inceleyen ve saraylardaki hizipler arasındaki çatışmaları aydınlığa kavuşturabilecek daha fazla çalışma olmaması büyük bir eksikliktir.

9 Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, 16. yüzyılda tüm Avrupa'da yaygınlaşmış olan uygulamaya göre, hükümdarlar eşlerini kendi krallıklarının dışında yaşayan Avrupalı prensesler arasından seçiyorlardı. Bazı metresler kral olan sevgilileri ile evlenme umudu taşımış olsalar da (Gabrielle d'Estrees gibi), bu evlilikler gerçekten planlanmış olmaktan çok, hayal edilmiştir. Bundan bir yüzyıl sonra, güçlü kral XIV. Louis bile Madame de Maintenon ile ilişkisini meşrulaştırmaya karar verdiğinde, resmi nikâhtan kaçınmıştır. Craveri, *Reines et favorites*, 81-96 ve 217-240.

10 Bu konuyla ilgili bilimsel çalışmalar, haremlerin bazen manastırlara benzetilen ve genç bir kız için bir tür okul niteliği taşıyan katı ve hiyerarşik bir örgütlenme yapıları olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla yeni gelenlerin, padişahın ilgisini çekmek şöyle dursun, onunla görüşme şansları bile yoktu. Bunun için kimin seçileceğine valide sultan, padişahın kız kardeşleri ya da halaları, hatta diğer gözdeler karar veriyordu. Bu konuyu işleyen en kayda değer çalışma, Leslie Pierce'in kitabıdır: Peirce, Leslie, *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford, 1983 [*Harem-i Hümâyûn. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar* (çev. Ayşe Berktay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002]. Ayrıca bkz., Uluçay, Çağatay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu, 4. baskı, 2001.

11 16. yüzyıldan itibaren, prenseslerin eşleri en yüksek mevkilerde bulunan devlet adamları arasından seçilmeye başladı ve bu eğilim giderek arttı. Olgun yaşa gelmiş, kariyerinin doruğunda bulunan bu erkeklerin genellikle birlikte oldukları cariyeleri, hatta bazılarının nikâhlı eşleri vardı ve çocuk sahibiydiler. Bu çocuklardan bazıları, babalarının prensesle evlendiği sırada çoktan erişkin yaşa gelmiş oluyorlardı.

12 Bu karar, eşine (ya da eşlerine?) bağlılığından çok, çocukları yüzünden sadrazamı rahatsız etmiş gibi görünüyor. Sorun, İsmihan Sultan'ın kocasının iki yetişkin oğlunu yanında tutmasına izin vermesiyle çözülmüştü. Gerlach, *Türkiye günlüğü*: 383, 584.

13 İncelediğimiz dönemden daha geç bir tarihe ait başka bir örnek, XIV. Louis'nin hükümranlığı döneminde Côme de Médicis ile evlendirilen Marguerite-Louise d'Orleans'ın yaşadıkları, kocasından ayrılmak isteyen bir Fransız prensesinin karşılaştığı güçlükleri göstermesi bakımından anlamlıdır. Waquet, Jean-Claude, « L'échec d'un mariage. Marguerite-Louise d'Orléans et Côme de Médicis » [« Başarısız bir evlilik. Marguerite-Louise d'Orléans ve Côme de Médicis »], in *Femmes et pouvoir politique. Les princesses d'Europe, XVe – XVIIIe siècle* [Kadınlar ve Siyasal İktidar. XV.-XVIII. Yüzyıllar Arasında Avrupa Prensesleri], Poutrin Isabelle ve Schaub Marie-Karine (yay.), Bréal, 2007: 120-132. Renée de France'ın Hercule d'Este ile evliliği üzerine, bkz. Zum Kolk Caroline, « Les difficultés des mariages internationaux: Renée de France et Hercule d'Este » [« Uluslararası Evliliklerin Güçlükleri: Renée de France ve Hercule d'Este »], in *Femmes et pouvoir politique*, Poutrin et Schaub (yay.) : 102-119.

14 İlk eşiyle olan evliliğini iptal ettirmeyi denediği için Papalıkla ihtilafa düşen İngiltere Kralı VIII. Henry'nin macerasını gayet iyi biliyoruz.

15 Talebin kadından geldiği her durumda, özellikle de kadın babasının (ya da en azından ailesinin) desteğini almışsa ve ailesi kocasınınkinden daha güçlüyse, boşanma kararının çıktığını belirtelim. İncelediğimiz zaman diliminden bir yüzyıl sonra, 17. yüzyılda, Melek Ahmed Paşa ile evlenen Fatma Sultan'ın kocasına çektiği söylevden de bu anlaşılıyor: Fatma Sultan, gerdek gecesinde kocasına uymak zorunda olduğu (malî) yükümlülüklerin bir listesini yaptıktan sonra, reddederse ya da kendisini kandırmaya çalışırsa, boşanma talebiyle padişaha çıkacağını söylemiş, kendisine bu boşanma izninin verileceğini ve bu durumda paşanın yüklü bir tazminat ödemek zorunda kalacağını ima etmişti. Dankoff, Robert, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman* [Osmanlı Devlet Adamlarının Özel Yaşamı], New York Press, 1991: 259-262.

16 Kanunlara göre gayrımeşru çocuklar nikâhlı bir evlilikten doğanlarla aynı statüde bulunsa da, aralarında resmi olmayan farklar bulunduğu görülüyor: Prenseslerden doğan çocukların padişah soyundan geldikleri unutulmuyor, bu da onları sembolik de olsa diğerlerinin üzerinde bir konuma getiriyordu. Sokollu Mehmed Paşa ile II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'ın büyük oğulları İbrahim Hanzade'nin ve Osmanlı toplumunda hep özel bir yere sahip olan soyunun durumu buna örnektir.

17 Bazı tarihçiler haksız yere Osmanlı prenseslerinin erkek çocuk sahibi olmaktan men edildiğini ve bunu sağlamak için bu çocukların doğar doğmaz öldürüldüklerini iddia ettiler. Prenseslerin sahip olduklarını bildiğimiz çok sayıda erkek çocuk, bu iddianın tümüyle yanlış olduğunu gösteriyor.

18 Şüphecilik, bu çocuklardan bazılarının 16. yüzyıldan başlayarak, özellikle de 17. yüzyılda son derece önemli görevlere getirilmelerine engel olmadı. 17. yüzyılda Sultan İbrahim zamanında sadrazamlığa getirilen Sultanzade Mehmed Paşa bunlardan en ünlüsüdür.

19 Semiz Ahmed Paşa, nüfuzlu Mihrimah Sultan ile Sadrazam Rüstem Paşa'nın kızları ile evlenmişti. Kayınvalidesinin desteği ile ikinci vezirliğe getirildi ve önce II. Selim, ardından da III. Murad'ın padişahlığı sırasında, Sokollu Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı boyunca bu görevde kaldı. Sokollu'nun ölümünden sonra sadrazam oldu, ancak bu görevde bir yılı dolduramadan öldü.

20 Bu kızlardan biri pek çok kez kaptan-ı deryalık yapan Çağalazade Sinan Paşa ile, bir diğeri Nurbanu Valide Sultan'ın koruması altında bulunan ve o sıralar kapıcıbaşı olan Mahmud ile, bir üçüncüsü de zengin bir mirasyedi olan Hasan Paşa ile evlendirilmişlerdir.

HAMDİ ÖZDİŞ İLE SÖYLEŞİ

OSMANLI MİZAH BASININDA BATILILAŞMA VE SİYASET (1870-1877)

Son yıllarda tarihçilikte gelişen farklı yaklaşımların farklı kaynaklara yönelme olgusunu da ortaya çıkarmasıyla mizah araştırmaları tarihçilerin ilgi alanına girmeye başladı. Yazılarıyla ve karikatürleriyle dönemi resmeden içeriğiyle Osmanlı mizah basını da mizah araştırmaları yapanlar için zengin bir kaynak sunuyor. Libra Yayınları'ndan yeni çıkan kitabını değerlendirirken Hamdi Özdiş ile mizah-tarih ilişkisi, dönemin öne çıkan isimleriyle Osmanlı'da mizah basınını ve basına yönelik sansür uygulamalarını konuştuk.

CANSU KILINÇARSLAN - AHMET AKŞİT

Kitapta 1870-1877 dönemi Osmanlı mizah basınında yer alan "Şark meselesi", "kapitülasyonlar", "ilk mebus seçimleri", "Kanun-ı Esasi", "moda ve kadın", "terakki-i medeniyet" (Batılılaşma) gibi temalar üzerinden memleket meselelerine karikatüristlerin ve yazarların bakışını sunuyorsunuz. Basının diğer kesimlerine göre mizah basınının geriye bıraktığı malzeme tarihçiye farklı yorumlar yapma olanakları sunuyor. Kendi yöneliminizden yola çıkarak mizahın tarihçilerin ilgi alanına girmeye başlamasından bahsedebilir misiniz?

Mizahın sunduğu sosyal-toplumsal çerçevenin bizzat kendisi eleştirel bir niteliğe sahip... Mizah gerçekten de sosyal ya da ekonomik meseleleri damıtarak işler, meseledeki en çarpıcı noktayı açığa çıkarır. Bende mizah üzerine yüksek lisans çalışması yapma düşüncesi tam da buradan doğdu. Yıllar önce yanlış hatırlamıyorsam *Leman* ya da *Limon* dergisinde Fatih Sultan Mehmed'le ilgili bir karikatür görmüştüm. Bana çok çarpıcı gelmişti. Oradan yola çıkarak aslında mizahın çok farklı bir perspektif sunabileceği düşüncesiyle mizah basınını araştırmaya yöneldim.

"'Nedir bu hal Karagöz?' Karagöz'ün yanıtı: 'Kanun dairesinde serbesti Hacivad' olur."

Hayal 319, 8 Şubat 1293/19 Şubat 1877

Yani özetle şunu söylemek mümkün. Mizah, insanı "pijamasıyla, terliğiyle" kıskıvrak yakalar. Bu nedenle mizahın ya da mizah basınının sunduğu çerçeveden tarihe bakmak son derece elverişli imkânlar sunuyor. Bambaşka bir bakış açısı sunuyor size. Dönemin bakış açısını bir karikatürde ya da bir espride rahatlıkla yakalayabiliyorsunuz. Yaklaşık 140 yıl önceki bir karikatüre baktığınızda kimi konular hakkında hiçbir şey bilmeseniz de espriyi anlayıp gülebiliyorsunuz. Kitaptaki zincire vurulmuş Karagöz'le ilgili karikatür bunun bir örneği. Başka örnekler de var tabii. Tarihçi açısından problematiği anlamak ve yorumlamak önemliyse, işte bu sözünü ettiğim karikatür ve

diğerleri bu açıdan da oldukça kayda değerdir. Bu yanıyla mizah diğer türden yazılardan ve belgelerden de daha birincil nitelikte kaynak özelliği taşır.

Mizah dergilerinin *Hayal, Beberuhi, İncili Çavuş, Baba Himmet* gibi Karagöz'den bildiğimiz isimleri tercih etmelerini nasıl yorumluyorsunuz? Osmanlı mizah basınının kaynakları konusunda neler söylemek istersiniz?

Bu isimleri tercih etmelerinin anlaşılır bir nedeni var. Bunlar sözlü mizahın önde gelen popüler figürleri, isimleri, karakterleri tabii. Bu isimleri tercih ederken hem o kişilere, karakterlere ve geçmişe sahip çıkıyorlar hem de bu anlamda bir geleneği sürdürüyorlar. Ayrıca, okuyucu kitlesi ile doğrudan bir başka ortak dil üzerinden iletişime geçiyorlar. Zaten diyaloglarına bakıldığında bu açıkça görülecektir. Tabii burada diyalog dediğimiz şey Osmanlıcada muhavere olarak geçiyor ki bu anılan dergilerin tamamında hâkim olan bir yöntemdir. Yani derginin sayfalarında iki karakter, Karagözle Hacivat gibi karşılıklı olarak konuşturulur ve meseleler bu şekilde masaya yatırılır, okuyucuyla paylaşılır. Bu cümleden de Osmanlı mizah basınının kaynakları kendiliğinden ortaya çıkmış oluyor. Yani tekrar edecek olursak sözlü mizah kültürü güncel menüyle bir şekilde yazıya aktarılmaktadır. Tuluata, meddah geleneğine dayalı Osmanlı mizahı aynı şekilde yazıya aktarılmaya çalışılacaktır. Karagözün "bıy bıy bıy" repliği yazıya dönüşecektir.

Kitapta Osmanlı mizah gazeteleriyle ilgili meclis tartışmasına da yer verilmiş. Mecliste bir tedirginlik yaratacak ölçüde güçlü müydü mizah basını? Osmanlı'da mizahın kamuoyu yaratma araçlarını ve gücünü değerlendirebilir misiniz?

Mizah elbette çok güçlüdür. Meclisteki mebusların özellikle iktidarı temsil eden mebusların mizah gazetelerine ilişkin tutumu bunun açık göstergesidir. Okuma yazma oranının çok düşük seviyelerde (%4'lerde) seyrettiği bir dönemde o dönemdeki adlandırmayla resim (karikatür) yazıya göre çok daha etkilidir ve bu etki kahvehane gibi mekânlarda yaygınlık kazanır. Elden ele dolaşan bir mizah dergisi ve karikatürü bir haber gazetesindeki yazıdan çok daha etkilidir. Ayrıca elimizde çok net veriler olmamasına karşın, tiraj konusunda mizah dergileri diğer gazetelere ciddi fark atar. Kitapta bunu açıklamaya çalıştım. Tirajla ilgili bazı istatistiklere yer verdim ve muhtemelen bu alanda da ilk kez bu denli rakamsal veriler var elimizde. Bu verilere şöyle bir baktığımızda mizah gazetelerinin tirajlarının oldukça yüksek olduğunu görüyoruz. Bir örnek vermek gerekirse, *Diyojen*'in Mahmut Nedim Paşa'yı yeren, eleştiren "Kedi Mersiyesi"nin olduğu sayı birkaç baskı yaparak on bine ulaşmıştır. Bu hiç azımsanacak bir rakam değildir o günkü koşullarda. Hatta bugün için bile muazzam bir rakamdır bu. Tanpınar'ın deyimiyle bir "miting" yapabilecek kalabalığı oluşturacak bir rakamdır.

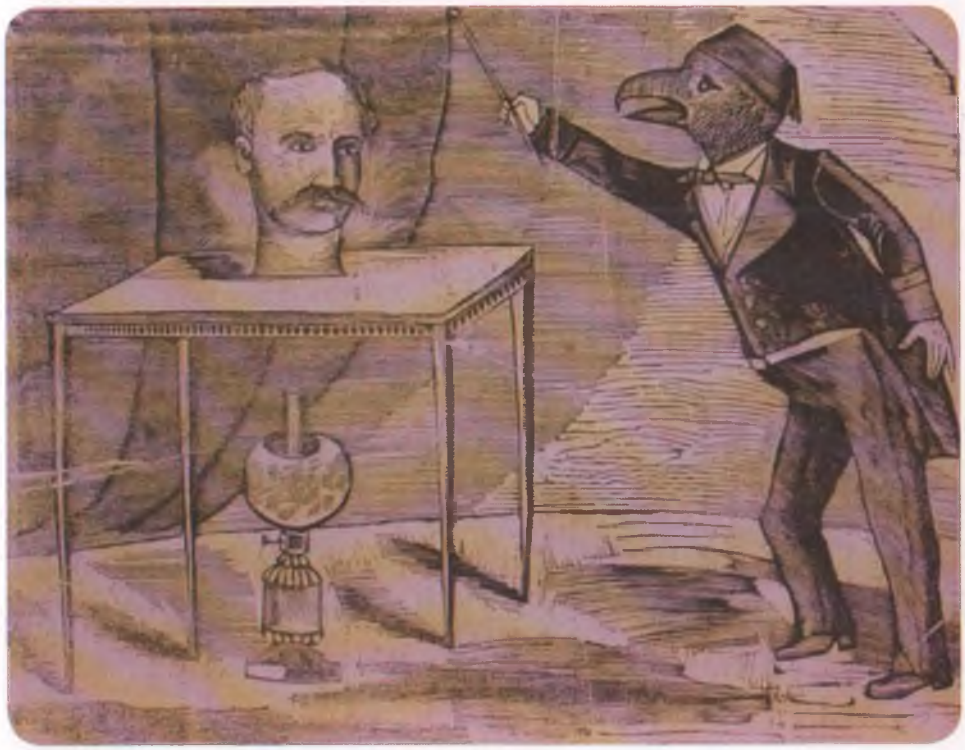
"Amanın koşun yetişirse bizi de havadakiler gibi boynuz ile tutub atar."

Çaylak 126, 4 Rebiülevvel 1294/29 Mart 1877.

Sorunuzun ikinci kısmının yanıtı da aslında yine burada yatıyor. Bu kadar geniş kitleye ulaşan bir derginin ya da dergilerin kamuoyunu etkilememesi düşünülemez. Aslında meclisteki tartışmalarda da bu etkiyi görmek mümkündür. Bizzat hükümet adına konuşan mebuslardan biri mizah gazetelerinin mazarratından bahsedecek ve "resmin" yani karikatürün insan üzerindeki etkisine vurgu yapacaktır.

Mizah dergileri kamuoyunun sesi olmuşlardır. Özellikle gündelik hayata ilişkin sorunlarda bunu görmek mümkündür. Tramvay ya da vapur seferleri gibi gündelik yaşanan olumsuzluklar üzerinden mevcut iktidarı (hükümet-i seniyye) eleştirirler. Bu eleştirilerinde yüzeysel değildirler ve oldukça etkilidirler. Özellikle bazı yazılardaki (bilhassa N. Kemal gibi isimlerin yazılarındaki) analitik-eleştirel yaklaşımlar dikkat çekicidir. Gündelik sorunların idari yapılarla ya da yapılanmalarla ne denli bağlantılı olduğu gösterilmeye çalışılır, liyakata önem atfedilir. Bu bağlamda hemen akla gelen 6. Daire yani Beyoğlu Belediyesi ve yetkilileridir ki, bolca eleştiriye tabi tutulacaklardır. Dolayısıyla onların kamuoyu yaratma araçlarının başında tabii ki bu gündelik sorunların işlenmesi olacaktır. Bunu sansür, gazetelere uygulanan ve mali bir yük getiren gazete pulu, Kanun-ı Esasi, tütün rejisi, kapitülasyonlar gibi konular izleyecektir.

Kamuoyu oluşturma bahsinde bir başka önemli nokta da Tanzimat ay-

Hokkabaz Çaylak: "Efendiler bir ecnebi kafası. Sağ [dece] bir iki lisan söyler. Bazı kere güler. Bazı kere ağlar. Bir vakit kaçar. Bir vakit gelir. İşte efendiler böyle bir kafadır."

Çaylak 112, 1 Safer 1294/15 Şubat 1877.

dının gösterdiği "halk öğretmenliği" davranışıdır. Halk öğretmenliğinde, halkı eğitmek ve dolayısıyla bilinçlendirmek kaygısı hâkim bir şekilde görülür.

Çalışmanın temel olarak iki mizah dergisi, *Çaylak* ve *Diyojen* üzerinden yürütülmesinin nedeni nedir? Bu iki dergide hangi isimler var, bunları hangi akıma dâhil edebiliriz?

Kitapta da belirttiğim gibi bu iki derginin tercih edilme nedeni dönemlerine damgalarını vurmuş ve popüler olmalarından ayrıca tirajlarının diğerlerine göre yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda bu iki dergi üzerinden altı yıllık süreci (1870-1876) kolaylıkla takip ediyor olmak da bir diğer neden olarak zikredilebilir. Aralarında ciddi polemikler, kavgalar olsa da bu bizim süreci izlememize engel teşkil etmez.

Bunun yanında sorunuza ilave olarak belirtmek gerekir ki bu dergilerde dönemin en güçlü kalemleri yer almıştır. Namık Kemal'den Teodor Kasab'a, Basiretçi Ali'den Ali Suavi ve Ziya Paşa'ya kadar dönemin çok önemli isimleridir bunlar. Esasen 1870-71 öncesinin Yeni Osmanlılar hareketinin belkemiğini oluşturan bu isimler Midhat Paşa ve Sultan V. Murad gibi isimlerle de çok sıkı ilişki halindedirler. Bu noktalar üzerinde elbette daha fazla çalışmalar yapmak gerekir. Benim tespitlerim bazı siyasal ilişkiler ve isimler belirlemekten çok da öteye geçmemiştir. Ama girişilen siyasal komplolar dikkate alındığında ilişkilerinin de ağırlıkları kendiliğinden ortaya çıkar.

Siyasal ya da düşünsel anlamda bakıldığında, yukarıda de işaret edildiği gibi, tipik bir Yeni Osmanlılar çevresi hemen göze çarpar. Meseleleri ele alış biçimleri, çözüm önerileri ve hareket tarzları bu doğrultudadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki isimlerin çeşitliliğinden de anlaşılacağı gibi homojen bir siyasal birliktelikten söz etmek mümkün değil. Her bir isim adeta kendi başına ayrı bir ekol gibidir. Ortak noktaları var elbette, ama siyasal bütünlükten yoksunlar. Onlar anayasanın bir çözüm olacağını ve monarşik yapının meşrutiyetle, yani parlamentoyla sınırlandırılabileceğini düşünürler (öyle olmadığı II. Abdülhamid tahta kendileri tarafından çıkarıldığında anlaşılacaktır). Onlara göre her şeyin ilacı anayasadır ve bu anlamda hükümet-i meşruta yani meşruti hükümet sorunların üstesinden gelmeye yetecektir. Anayasaya bu denli önem atfetmeleri ve onu güzel, genç, alımlı bir kadına benzetmeleri bu nedenledir. Olmadığına inandıkları "adaleti" bu genç ve güzel kadın getirecektir.

Mizah basınına uygulanan Abdülaziz zamanındaki sansürler Abdülhamid zamanında mizah basının "tatil" edilmesine dönüşüyor. Sertleşmenin sebebi nedir?

Bunun nedenini dönemin değişen koşullarında aramak gerekir sanıyorum. Aslında iki dönem arasında sansür anlamında çok fazla bir fark olduğunu da düşünmüyorum. Abdülaziz dönemi için de "istibdat" ve sansür geçerlidir, II. Abdülhamid için de. Fark ikincinin siyaseten sertleşmesiyle genel anlamda basına karşı (sadece mizah basınına değil) da aynı tavrı göstermesindedir. Belirttiğim gibi siyasal, sosyal vb. koşullar değişecek ve muhalefet ivme kazanacaktır. Abdülaziz dönemindeki Yeni Osmanlılar hareketinin yerini Jön Türkler alacaktır.

Yoksa sansür açısından bakıldığında örneğin *Diyojen* Abdülaziz döneminin bir mizah dergisidir ve dört-beş defa yayını durdurulacak ve sonunda kapatılacaktır. Tabii sahibi Teodor Kasab bir başka dergiyle tekrar mizah basınına girecek ve *Hayal*'i çıkaracaktır. Fakat o da Abdülhamid döneminde *Diyojen*'in yaşadığı akıbete uğrayacaktır. Çünkü *Hayal*'deki karikatürler ve yazılar da bir hayli sertleşecektir.

Tabii bütün bunlara eklemek gerekir ki, Sultan Abdülhamid'in vehimli olması, yaşadığı travmaların etkisi, amcasının ölmesi vb. kendisine dönük eleştirilere tahammülsüzlüğün artmasında etkili olmuştur. Fakat unutmamak gerekir ki, Abdülhamid bir Osmanlı sultanıdır ve kendisine dönük eleştiriyi de hoş karşılaması, kolayca tolere etmesi beklenemezdi. Bu elbette sansürün normal karşılanabileceği anlamına gelmez. Fakat bu tür değerlendirmeleri yaparken dönemin tarihsel koşullarını dikkate almak gerekir. Tersi anakronik bir yaklaşım olur. Sonuçta yükselen bir

Jön Türk muhalefeti söz konusudur ve O'na (Abdülhamid'e) karşı siyasal bir mücadeleye girişecektir. Elbette Abdülhamid de kendisine karşı olan siyasal muhalefete hoşgörüyle bakma esnekliğini gösteremez.

İlk Meclis'teki tartışmalar esnasında sansüre karşı çıkanlar kendi pozisyonlarını desteklemek için "o halde Karagöz de kaldırılsın" derler ve sonuçta maddenin tashihine karar verilir. Bu durumu yorumlar mısınız?

Tabii burada sözlü mizah geleneğinden gelen bir meşruiyete vurgu var ve dayanağı da bu anlamda oldukça güçlü. Bunlar, yani meddah, Karagöz, orta oyunu vb. öylesine kökleşmiş, gelenekselleşmiş güldürü sanatlarıdır ki toplumdan söküp atmak imkânsızdır. Eğer mizah soytarılık olarak addediliyorsa yüzyıllar öncesine kök salan onca güldürü geleneği de öyle değerlendirilmeli demek olacağından karşı argüman olarak dile getirilmiştir. Burada bir geleneğe meydan okumaya cüret edebilme cesaretini de gösterin o zaman demektedir mebus. Halkın eğlence dünyasının, yaşamının ayrılmaz parçaları haline gelmiş şeyleri çıkarmanın faturasının ağır olacağı yönünde üstü örtülü bir tehdit de var burada.

Mizah dergileri ile diğer dergi ve gazeteler arasında tiraj açısından bir mukayese yapılsa mizahın Osmanlı okuruna daha kolay ulaştığı söylenebilir mi?

Tabii ki; daha önce de belirttiğim gibi mizah dergilerinin çok daha yaygın bir şekilde okura ulaştığını ve yaygınlık kazandığını söylemek mümkün. Çünkü mizahta güldürü vardır, eğlence vardır ve elbette güçsüz olanın sesidir mizah. Kritik dönemlerde de mizah moral kaynağıdır aynı zamanda. Örneğin Balkanlar'da 1876-77'lerde yaşanan Sırbistan-Karadağ meselesinde Osmanlı kamuoyu ve askeri için *Çaylak* dergisi, diğerleri de tabii tam anlamıyla bir moral kampanyası düzenleyecek ve toplumun moralini yükseltecektir.

Sonuç bölümünde mizahçıların tutumunu geleneğe sarılmak olarak değerlendiriyorsunuz. Bu tutumu değişimin hamlığını veya oturmamışlığını tiye alma refleksi olarak değerlendirmek de mümkün değil mi? Sonuçta değişim dönemlerindeki zorlamaların/zorlanmaların mizah açısından cazip durumlara yol açtığını tahmin edebiliriz.

Tabii bu süreçte yaşanan değişimleri ya da taklit veya gösteriş düzeyindeki davranışları alay konusu yaptıkları doğrudur. Fakat dertleri "hamlık ya da "oturmamışlık" değil, bünyeye yani geleneğe aykırılık olarak değerlendirmeleridir. Dolayısıya burada daha ziyade bir çelişki söz konusu aslında. Belki çok klasik olacak ama bir yandan Batılılaşmak ve modernleşmek, öte yandan da geleneğe bağlı kalmak gibi bir kaygı kendini aynı anda gösteriyor. Yazılara ve karikatürlere baktığınızda bu belirttiğim çerçevede onların geleneğe bağlı kalma dürtülerinin güçlü olduğunu fark edersiniz. Çok açık bir şekilde bu noktayı tespit etmek mümkündür. Kitapta bunun örneklerini vermeye çalıştım.

Sorunuzun ikinci kısmı için ise şunları söylemek mümkün. Elbette bu türden zorlamaların mizaha fazlasıyla malzeme ürettiği, komikliklere

sahne olduğu doğrudur. Sonuçta gelenekle modernitenin karşılaşması beraberinde çelişkileri de getirir. Zaten sosyo-ekonomik yapı da buna fazlasıyla elverişlidir. Bir yandan din eksenli medrese eğitimi devam ederken, öte yandan da daha 1827'den itibaren Batı tarzında ve laik içerikli eğitim, hukuk vs. yan yana uzunca bir süre (cumhuriyete kadar) devam edecektir. Bu durumun doğal yansıması toplumsal yapının hemen hemen bütün dokularında kendini göstermiştir.

"Güya payitaht ile havalisi beyninde intikalatı kolaylandırmak pek elzem imiş de".

Diyojen 121, 13 Mayıs 1288/25 Mayıs 1872.

"Vakı-a cemalini gördük pek güzel lakin şimdi nazikane haremini görmek arzusundayız".

Çaylak 96, 22 Zilhicce 1293/8 Ocak 1877.

İLK OSMANLI YA DA OSMANLICI ÇOCUK GAZETESİ

MÜMEYYİZ

ERAY YILMAZ

Mümeyyiz, *genel hatlarıyla Osmanlıcı bir çizgi takip etmiş, dilde sadeleşme, İslam temelli otoriteye bağlılık, memlekete faydalı olmak yolunda çalışmak gibi öğeleri de esaslı gündemi haline dönüştürmüş, dolayısıyla inşacı veya kurucu bir kimliklendirme rolü üstlenmiştir. Makalenin temel tezi Osmanlıcı kimliklendirme çabasını açığa çıkarabilmek, bunu yaparken de Osmanlıcılığın ön-Türkçülük olarak görülebilecek kimi yanlarını da Türkçülerle kısaca karşılaştırıp bu yaklaşımı ayırt etmek olacaktır.*

Mümeyyiz'in birinci sayısı.

Osmanlı coğrafyasında gazete-dergi çıkarılması dolayısıyla basın-yayın hareketi 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde başladı. Bu işin Osmanlı coğrafyasındaki öncüsü Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa olmuş, bir bakıma onu takip ederek Osmanlı merkez idaresi de resmi bültenler halinde gazete yayınına başlamıştı. Kısa sürede hem dışarıda hem de içeride basının, özellikle gazetelerin önemli bir güç olduğunu kavrayan Osmanlı idarecileri, devlet yayınlarına önem verdikleri gibi özel basının kalemlerini de ihsan-sansür gibi çeşitli yöntemlerle kendilerine bağlamaya çalıştılar. Ancak her türlü çabalarına karşı 1860'lardan itibaren Şinasi'nin başını çektiği yazarlar, sınırlı da olsa bir "efkâr-ı umumi" anlayışını dile getirmeye başlamış, özellikle İstanbul'da binlerce baskı sayısına ulaşan gazeteleriyle iktidarı eleştirmeyi, okuryazar takımıyla özellikle sayıları artan sivil-asker memurlar ve öğrencilerle ilişki kurmayı başarmışlardı. Artık Osmanlı dünyasında da bir kamuoyu (efkâr-ı umumi) meydana gelmeye başlıyordu. Şinasi'nin ardından Namık Kemal ve ardından gelen yazarların halkla iletişim kurmalarının önemli araçları kuşkusuz dilde göreli sadeleşmeleri, roman, tiyatro oyunu gibi unsurlarla okuryazar takımına daha da kolay ulaşabilmeleriydi. Burada, dilde sadeleşme, kamuoyunun sesi olmak, halkı aydınlatmak gibi kavramlar devreye girmeye başlamış, bu yaklaşımlarla bir bakıma "milli" bir anlayış, Osmanlıcılık tezi işlenmişti.

Burada Osmanlıcanın yani Türkçenin sadeleştirilmesi, Müslümanların da eğitim vasıtasıyla "medenileştirilmesi", devletin basın kanalıyla merkezi gücünü artırması, padişaha, devlete bağlılık oluşturmak amacıyla geleneksel ahlaka yapılan vurgu, memlekete faydalı olmak gayesiyle çalışmanın sürekli telkin edilmesi bu siyasetin -Osmanlıcılık ideolojisininbelli başlı öğeleri olarak değerlendirilebilir. Bu makalede 1869'da yani Osmanlıcılık politikasının zirvesi olarak kabul edilen Tanzimat döneminde, ilk defa çocuklar için çıkarılan bir gazeteyi çözümlemeye çalışırken, onun bir bakıma çocukları kimliklendirme gayretini de tartışacağız. Genel itibariyle bu gazetenin devrine de uygun olarak, Osmanlıcı bir kimliklendirme çabasında bir yayın politikası güttüğü tezini savunacağız. İlk defa özel basının 1860'ta devreye girmesiyle başlayan süreçte ilk çocuk gazetesi de 9 yıl sonra yayın hayatına girmişti.

Makalede ilk yapılacak olan Osmanlı basın tarihini ve basının genel siyasal yaklaşımını ana hatlarıyla belirleyip *Mümeyyiz* gazetesini bu ortam içinde konumlandırmaktır. Ardından genel hatlarıyla "milli" bir kimlik meydana getirmenin unsur-

ları belirlenip Osmanlıcı yaklaşımla bağdaştırılacaktır. *Mümeyyiz*, genel hatlarıyla Osmanlıcı bir çizgi takip etmiş, dilde sadeleşme, İslam temelli otoriteye bağlılık, memlekete faydalı olmak yolunda çalışmak gibi öğeleri de esaslı gündemi haline dönüştürmüş, dolayısıyla inşacı veya kurucu bir kimliklendirme rolü üstlenmiştir. Makalenin temel tezi Osmanlıcı kimliklendirme çabasını açığa çıkarabilmek, bunu yaparken de Osmanlıcılığın ön-Türkçülük olarak görülebilecek kimi yanlarını da Türkçülerle kısaca karşılaştırıp bu yaklaşımı ayırt etmek olacaktır.

OSMANLI BASINI VEYA EFKÂRI UMUMİ'NİN MEYDAN ALMASI

Osmanlı coğrafyasında ilk matbaa Mısır'da 1820'de kurulurken ürünlerini 1822'de Mehmed Ali Paşa'nın emirleriyle vermeye başladı. Bu durum İstanbul'da da ilgi uyandıracak, merkezin denetiminde bir gazete çıkarılacaktı. Aslında Osmanlı topraklarında ilk gazete Fransızca olarak yayınlandı. Alexandre Blacque (Blak Bey) bu işte başı çekip bir bakıma Osmanlıların kamuoyu oluşturacak bir gazeteyle Avrupa camiasında savunulmasını üstlenmiş, *Le Courier de Smyrne* (İzmir Habercisi) adlı gazeteyi çıkarmıştı. Mısır'da ilk gazete 1828'de yarısı Türkçe yarısı Arapça olarak çıkarılırken üç yıl sonra Osmanlılar da ilk gazetelerini, *Takvim-i Vekayi*'yi 1831'de çıkardılar. Diğer taraftan Batı'da basın bireysel hakları korumaya yönelmiş bir burjuva hareketi ürünüyken, Osmanlılarda devlet organı olarak ortaya çıkmış, doğrudan doğruya devletin çıkarlarını savunan memurlar kanalıyla yürütülmüştü. Osmanlıların sonuna kadar varlığını kesintilerle sürdürecek olan *Takvim-i Vekayi*, resmi bülten olmanın ötesine geçememiş, ilk vilayet gazeteleriyse 1860'tan itibaren çıkarılmaya başlanmıştı. Koloğlu'nun verdiği listeye göre 1908'e kadar Türkçe ve yerel dilde yayınlanan gazetelerin sayısı otuz yediye ulaşmıştı.[1] Vilayet gazetelerinin temel işleviyse merkez kararlarının taşraya ulaştırılması olmuştu. Osmanlılarda resmi olarak ikinci gazete bir İngiliz olan Çörçil tarafından 1840'ta padişah tahsisatıyla çıkarılmış, gazeteyi ardından oğul Çörçil idare etmiş, özellikle Kırım Harbi sırasındaki yayın etkinliğiyle büyük ilgi toplamıştı.[2]

Resmi gazeteler ve Türkçe dışı yayınlar bir yana ilk özel Türkçe yayınlar 1860'ta *Tercüman-ı Ahval*'in kurulmasıyla başladı. Agâh Efendi'nin sahibi olduğu gazetenin önemli şahsiyeti kuşkusuz Şinasi idi. Gazete, önceleri haftada iki gün çıkarken yoğun ilgi üzerine haftada beş gün çıkmaya başlamış, dil ve içerik açısından kitlelere hitap eder hale gelmişti. Koloğlu'na göre gazete: "(...) toplumun dertlerini dile getirmesi, zamanla okuyucu mektuplarına yer vermesi, ansiklopedik bilgiler dağıtması" dolayısıyla ilgiyi üzerinde toplamıştı.[3] Şinasi burada 25 sayı kalmış, ardından kendi gazetesini çıkarmaya başlamıştı. 1867 yılında *Tercüman-ı Ahval* kapandığı sırada Agâh Efendi, Vapuru Hümayunlar İdaresi'nde çalışıyordu. Şapolyo'nun söylediğine göre Âli Paşa, Agâh Efendi'nin de Genç Osmanlılar hareketine katıldığını öğrenince onu memuriyetten azletti. Agâh Efendi de tedirgin olarak çareyi Paris'e kaçmakta buldu.[4] Daha sonraki örneklerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı basını siyasetle doğrudan ilişkiliydi. Özellikle bu dönem muhalif gazetecilerin önde gelenleri Genç Osmanlılar hareketinin önemli simalarıydı. Dolayısıyla basın-siyaset ilişkisi oldukça yoğun bir biçimde yaşanıyor, gazeteciler, basının, kamuoyu itibarının verdiği güçle takdir görüp siyaset sahnesine çıkabildikleri gibi tersine, ellerindeki basın gücü dolayısıyla daha şiddetli cezalandırılabiliyor ya da kendilerini yurtdışına çıkmak mecburiyetinde duyuyorlardı.

Şinasi'nin de başına aşağı yukarı Agâh Efendi'nin başına gelenler gelecekti. Kendi gazetesi olan *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarırken, deyim yerindeyse kamuoyunun sesi olup padişahı öven, yücelten yazıları reddederek halkın sorunlarına eğilip, gazeteyi Yeni Osmanlılar hareketinin sözcüsü durumuna getirecekti. Koloğlu'nun verdiği bilgiye göre, dizgiyi kolaylaştırıp dili sadeleştirerek ve kamuoyunun sözcüsü haline gelerek 24 bin baskı sayısına kadar yükselecekti.[5] *Tasviri Efkâr* yayını sürdürürken, Âli Paşa'ya bir suikast girişimi olmuş ve Şinasi'den şüphe duyulmuştu; bunun üzerine Şinasi, gazeteyi Namık Kemal'e bırakarak daha önce eğitim için gittiği Fransa'ya kaçtı. Fransa'da hemen tüm zamanını bir Osmanlıca sözlük yazmak için Fransız Ulusal Kütüphanesi'nde geçirmiş, 1870'te İstanbul'a dönmüş, 1871'de yapayalnız bir biçimde siyasetten dışlanmış, kendini sözlük çalışmalarına adayarak yoksulluk içinde ölmüştü.[6] Şinasi ilk gazete yazısında kamuoyunun önemini şöyle belirtiyordu: "Mademki, heyet-i içtimaiyyede yaşayan halk bunca vezayif-i kanuniyye ile mükelleftir; elbette kalen ve kalemen kendi vatanının menafiyine dair beyan-ı efkâr etmeği cümle-i hukuk-ı müktesebesinden addeyler. Eğer şu maddeye sened-i müsbit aranacak olursa maarif kuvvetiyle zihni açılmış milel-i muhtelifenin yalnız politika gazetelerini göstermek kifayet edebilir."[7] Şinasi'ye göre, padişahlar bu dünyadaki eylemlerinden sorum-

Namık Kemal (Tekirdağ 1840-Sakız Adası 2 Aralık 1888).

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi. YKY.

luydu. Sadrazam Reşid Paşa, sultanları sınırlayan yasalar hazırlamakla büyük bir iş görmüştü. Gibb, Şinasi'yi kısaca şöyle anlatıyor: "Şinasi, edebiyatı sırf bilgi sahiplerinin eğlence aracı olmaktan kurtararak, onu bütün halkın ahlaki ve entelektüel eğitiminin bir vasıtası durumuna yükseltmek için ciddi ve sistemli bir şekilde uğra-

Âgâh Efendi (Çapanzade İstanbul 1832-Atina 1885).

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY.

şan ilk kişi olduğundan, haklı olarak, modern Osmanlı Edebiyatı'nın gerçek kurucusu olarak görülür."[8] Özellikle *Şair Evlenmesi* adlı tiyatro oyunu geleneksel Osmanlı edebiyatının dışında oldukça yalın bir dille yazılmış, günlük bir konuyu ele almıştı. Anlaşılan Şinasi de basın ile siyaset arasında önemli ilişkiler kurmuş, kamuoyunun basın kanalıyla iktidarı zorlayacağını düşünmüştü. Ancak yurtdışına çıkmak zorunda kalması, döndüğündeyse uygun bir siyasal ortam bulamayışı onu sözlük çalışmalarına kapanmaya sürüklemişti. Kısaca basın-iktidar ilişkisi Şinasi'nin yaşamını belirleyen ve iktidar merkezinden uzaklaşmasına yol açan önemli bir etken haline gelmişti.

Tasvir-i Efkâr'ın ardından Namık Kemal yönetiminde *Hürriyet*, 1869'da yayınlanan ve ilk defa çocuklar için ayrı bir nüsha basan *Mümeyyiz* dönemin diğer önemli gazetelerindendi. 1872'de yine Namık Kemal'in liderliğinde *İbret* 12 binin altına düşmeyen baskı sayısıyla kamuoyunun sözcülüğünü üstlenmiş, halka siyasal kurallar ve medeni bilgileri öğretmeyi kendisine görev edinmişti.[9] Namık Kemal, özellikle piyeslerindeki dilinin sadeliğiyle daha geniş halk kitlelerine ulaşmış, Türk milliyetçiliğinin duygusal ifadeleri olan "vatan" ve "hürriyet" deyişlerini slogan haline getirmişti. Namık Kemal, *İbret* gazetesinin çıkış nedenini şöyle ifade etmiştir: "(...) elimizden geldiği mertebe vatana hizmet etmeği, geçimimizi dahi bu yolda aramayı arzu eylediğimizden ve matbuatı memleketimizce bu maksatları istihsal için en büyük vasıta gördüğümüzden bir gazete neşrine karar verdik."[10] Sahneye konan "Vatan Yahut Silistre" oyunuyla "milli hisleri" coşturup büyük bir yankı uyandıran yazar, hükümet tarafından sürgünle cezalandırılmıştı. Özetle Namık Kemal, gerek basın gerek tiyatro kanalıyla dilini sadeleştirip Müslüman vurgusuyla Osmanlıcı bir milli hissiyat meydana getiriyor, bunun karşılığındaysa kimi zaman takdir görüyor, kimi zamansa iktidara alternatif olacağından korkularak İstanbul'dan uzaklaştırılıyordu.

İşte bu siyasal atmosferde 1869'da yayın hayatına başlayan *Mümeyyiz* gazetesi ilk defa çocuklara yönelik bir gazete yayınına da başlayacak, Osmanlıcılığın çeşitli unsurlarla işlendiği bir yayın haline dönüşecekti. "Menafi-i milliye, havadis-i umumiyeye dair Osmanlı gazetesi" olarak 28 Temmuz 1869'da yayın hayatına başlayan *Mümeyyiz*, ağırlıklı olarak iç ve dış siyasal gelişmelerle, içerdeki bayındırlık haberlerini yayınlayan bir gazete niteliğindedir.[11] Aynı adla ilk çocuk gazetesiyse 15 Ekim 1869 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.

MİLLİ KİMLİĞİN BAŞLICA UNSURLARI

Pek çok dile çevrilen *Hayali Cemaatler* kitabında Benedict Anderson, milliyetçiliğin bir tasavvur-ülkü işi olarak düşünülmesi gerektiğini milliyetler kadar milliyetçiliklerin de "özel bir kültürel yapım türü olduğu"[12] fikrini savunuyordu. Yazar, ulus hakkındaysa şu tanımı öneriyor: "Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir."[13] Milliyetçilik bir süreklilik, ölümsüzlük inancı üzerine yaslanır. Dinsel inancın kırılıp ulus inancına dönüşmesinde coğrafi keşifler-karşılaşmalar, kutsal dillerin itibar kaybetmesi ve ulusal dillerin yayıncılıkla birlikte pazara hâkim olması unsurları sayılabilir. Roman ve gazete yayıncılığının gelişimiyle birlikte "ulusal ortak zaman", "eşzaman" anlayışı yerleşti. Yayıncılıkta takvimin ortaklaşması ve piyasanın ulusal dillerde örgütlenmesi önemli bir zemin oluşturdu. Batı'da Latince pazarının doyması yayıncıları ulusal dillerde yayına sürüklemiş, bu durumdan - standartlaşan dil aracılığıyla - monarklar da merkezi bir yapı kurmak doğrultusunda yararlanmışlardı. Matbaacılığın, filoloji çalışmalarının ortaya çıkışı ve yaygın bir biçimde kullanılışıyla kutsal diller diğer dillerle aynı seviyede görülmeye başlanmış, karşılıklı sözlükler yazılmış, bununla beraber "milli diller" ortaya çıkmış, düzenlenmiş, milliyetçilik politik bir geçerlilik kazanmıştı. Anderson'a göre Osmanlılar da bu sürecin dışında kalmamıştı: "Türk milliyetçiliğinin tohumlarını da 1870'lerde İstanbul'da halk dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıkışında izlemek mümkün."[14] Batı'da başlayıp bütün dünyaya yayılan süreçte matbuatın da kitleselleştirilmesiyle meydana gelen milliyetçilik, artık korsanlanabilir bir model olmuş, hemen her yerde bu işe çoğu zaman "okur-yazarlar" önderlik etmişti.

Anderson bu uzun süreci genel bir adlandırmayla milliyetçilik olarak belirlerken Hobsbawm, milliyetçiliğin bir bakıma tam anlamıyla görünür olmadan evvel birtakım unsurlarla ön bir süreç yaşadığını ortaya koydu. Yazara göre milliyetçiliğin kökenlerinde bulunabilecek "ön-milli" unsurlar şöyle ifade edilebilir: 1. Dil; burada dil ön-milli unsur olarak görülebilirse de milli devletlerin oluşumundan önce aynı dili konuşan topluluklarda dahi "edebi ya da idari deyişler dışında, konuşulan bir 'milli' dil yoktu ve olamazdı."[15] Dolayısıyla belirli bir dil, bir ön mili unsur olarak ortaya çıkmış, bilhassa Anderson'ın söylediği gibi basın-yayın etkinliğiy-

le ulusallaştırılmıştı. Milliyetçilerin öncülüğünde milli dil oluşturulurken önemli sorunlardan biri hangi ağız'ın seçileceği olmuş, dilbilgisi ikinci konuma gelmişti. 2. Etnik köken; bugün daha çok kültürel olarak kabul edebileceğimiz etnik köken de ön-milli unsur olabilir. 3. Din; özellikle İrlanda örneğinde görüldüğü gibi din, bir ön-milli unsur olabilir. 4. Kutsal semboller; sözgelimi, çağımızda bayraklar. 5. Ait olma; "tarihsel süreklilik" olarak değerlendirilebilir; ancak yukarıda söylenenlerin tümü olmasa da devlet ve ardından millet meydana getirilebilir: "Sık sık gözlemlendiği üzere, milletler, devletin temelini oluşturmaktan çok, bir devletin kurulmasının sonucu olarak ortaya çıkarlar."[16]

Anderson'ın da belirttiği gibi Osmanlılar, özellikle Şinasi ve Namık Kemal'in aralarında olduğu Genç Osmanlılar, belki de 1870'lerden önce Osmanlı "milli" kimliğinin çekirdek unsurlarını gündeme getirmeye ve bir kamuoyu yaratmaya başlamıştı. Eğitimli insan sayısının, asker-sivil bürokrasinin ve bu memurları yetiştiren okulların dolayısıyla olası okur kitlesi öğrencilerin artması da onların okurlarını meydana getirecek, bir bakıma kamuoyunun nüfusunu oluşturacaktı. Şinasi ve Namık Kemal'in, her ikisinin de en önem verdiği konulardan biri dil sorunu olmuş, bu hususta sadeliği savunmuşlardı. Şinasi, "Şair Evlenmesi" adlı oyununda son derece yalın bir dil kullanırken, Namık Kemal gerek romanlarında gerekse tiyatro oyunlarında bu sadeliği sürdürmüş, dahası bir bakıma "milli" özlemleri savunduğu "Vatan Yahut Silistre" oyunu öyle güçlü bir etki yapmıştı ki İstanbul'dan sürülmesine yol açmıştı. Özellikle Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Osmanlı "milli kimliği" unsurları arasında sayabileceğimiz bir başka ortak teması dine, burada Müslümanlığa, özel bir önem vermiş olmalarıdır. Her ikisi de siyasal tasarılarını şer'i bir hamurla yoğurmuş, Osmanlıcılığın dilde sadeleşme unsuru ve Türkçenin resmi bir dil olmasıyla beraber, İslami temellere dayanan veya İslami atıflarla örülen bir devlet hayal etmişlerdi. İşte bu Osmanlıcı ortamda yayın hayatına başlayacak olan ilk çocuk gazetesi *Mümeyyiz* de bilhassa bu iki alandaki telkinleriyle -dil ve ahlak- dikkat çekecekti.

İLK OSMANLI YA DA OSMANLICI ÇOCUK GAZETESİ *MÜMEYYİZ*

Daha önce de belirtildiği gibi ilk çocuk gazetesi *Mümeyyiz*, aynı adlı siyasi bir gazetenin eki olarak 15 Ekim 1869 tarihinde yayın hayatına başlamış, ne kadar çıktığına dair bir kayıt olmamakla beraber kütüphanelerde 49 sayısı bulunmuştur.[17] Bizim çalıştığımız Atatürk Kitaplığı'ndaysa bu çalışmaya imkân verecek ölçüde 38 sayısı mevcuttur. Ortalama dört sayfa çıkan gazete zaman zaman sayfa sayısını artırsa da bu ortalamayı korumuş, haftada bir gün Müslüman Osmanlı çocuklarının tatil günü olan cumaları neşredilmiştir. Tatil gününün Müslüman çocuklara uygun bir biçimde seçilmesi ve daha ilk sayıda Müslüman olanlarla olmayanlar arasında ayrımlar yaparak Müslüman Osmanlı çocuklarına hitap etmesi gazetenin gayri Müslimlere mesafeli bir Osmanlıcı tavır içinde olduğunu göstermiştir. Gazete dokuzuncu sayıya kadar sadece İstanbul'da yayınlanıp bu çevrede bilinirken, dokuzuncu sayıdan itibaren gazete sahibi Sıdkı'nın söylediğine göre çeşitli bölümleri vilayet gazetelerinde yayınlanmıştır.

Mümeyyiz ilk sayısında öncelikle bir çocuk gazetesinin gerekleri üzerinde durmuştu. Gazeteye göre insanın ruhen ve cismen biçimlendiği-kimliklendiği çocukluk dönemi pek önemliydi. Kimi hâkimlerin söylediği gibi çocuklar ağacın fidanına veya meyvenin çiçeğine benzetilebilirdi. Bu dönemlerde bunlara ne kadar iyi bakılır, yetiştirilirse ileride o kadar yararlı olurdu. İşte çocukluk da böyledir, erken dönemde bir insan ne kadar iyi yetiştirilirse o derece faydalı olur. Şu halde haftada bir defa yayınlanacak gazetenin amacı da şöyle açıklanır: " hüsnü ahlak ve terbiyeye ve tahsil-i maarif ve insaniyeye dair bildiklerimizi" çocukların anlayabilecekleri bir dilde ifade edebilmek.[18]

Ardından "çocuklar" başlığıyla okurlarına gazetenin sahibi ve hemen tüm yazılarının sahibi Sıdkı imzasıyla hitap eden gazete, hedef kitlesini belirleyerek şöyle sesleniyor: "Çocuklar artık mahalle aralarında ceviz oynamak ve cami avlularında topaç döndürmek zamanları geçti. Okuyup yazmalı adam olmalı. Bir kere sair

Şinasi (İstanbul 1826- 12 Eylül 1871).

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY.

Rorı Margulies Arşivi.

millet çocuklarına bakınız da insaf ediniz. Sekiz yaşında ve bir mahalle mektebinde bulunan bir Hıristiyan çocuğu dünya kaç kıtadır ve biz hangi parçasındayız ve başka kıtalarda hangi devlet ve milletler vardır hiç olmazsa bir parça bilir ve bakkala gidip bir ev için lazım olan şeyleri alır ve rakam ile hesap eder. Sonra başka bir mektebe çıkıp kendi lisanından başka birkaç dil öğrenir. Azıcık büyüyünce söylediği sözü bilir (...) bizim çocuklarımızın içinde dünya kaç kıtadır ve belki dünya nedir bilmeyenler ve iki kere iki ne eder onun hesabını bulamayanlar var. Bunlar birkaç adamın yanına çıksalar Van kedisi gibi..." susup kalırlar. Ancak sizi bu hallere düşüren akılsızlığınız değildir, derslerinizi dinlemediğinizden, vaktinizi haylazlıkla geçirdiğinizden, birbirinize fena şeyler söylemenizdendir.

Çocuklar çalışın, işte bu gazete Cuma günleri-tatil günleri çıkarak size yardımcı olacak vaktinizi haylazlıkla geçirmenizi önleyecektir."[19] Dolayısıyla *Mümeyyiz* daha başında kimler için yayınlandığını ortaya koymuş, sade bir Türkçe ile Müslüman çocuklara, onların tatil günlerini de değerlendirecek bir anlayışla yola koyulmuştur. Bu tercihi gazeteye gelen mektuplarda da görmek mümkünüdür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla gazete genellikle rüşdiye öğrencileri tarafından okunmuş, aralarında Tıbbiye öğrencileri dahi bulunmuştur. Onlardan bir tanesi Mekteb-i Tıbbiye öğrencisi Emin, gazeteyi genel itibariyle beğenirken, bilhassa sade bir dil kullanılması üzerinde durmuştur. Genç okur şunları yazmıştır; geçen gün lalası Mehmet baba ile gezmeye köprüye gitmiş, orada satıcıların çocuklar için gazete sattıklarını duymuş ve yirmi para verip bir nüsha almıştır. Gazeteyi vapurda açıp okumaya başlamış, hemen her yerini Arabi ve Farisi unsurlar pek olmadığından anlamış, çok memnun olmuş, şöyle yazmıştır: "Bu gazete doğrusu bizim anlayabileceğimiz ve istifade edeceğimiz yolda yazılmış."[20] Aynı sayıda bir başka okur mektubu Valide Mektebi üçüncü sınıf şakirdanından Mustafa Efendi tarafından yazılmıştır. Mustafa Efendi de gazeteyi Beşiktaş'ta padişahın selamlığını izlemekten dönerken köprüden almış, hemen okuyup pek beğenmiştir. Padişahımız efendimizin diyor mektubunda, gayretleriyle okullarımız düzelmiştir, nasihatlerinize uygun olarak biz de çok çalışmalı, okuyup yazmalıyız. Mustafa Efendi de gazete için teşekkür ediyor ve nasihatlere uyacağını söylüyor. Sıdkı, Mustafa Efendi'nin yazarken yaptığı yanlışları "doğrultarak" kendisini tebrik ediyor, çalışmasını nasihat ediyor.[21]

On birinci sayıda "Osmanlı çocuklarının topuna birden nasihat" adlı yazıda Osmanlıcı bir hava eserken gayri Müslim Osmanlı çocuklarına bir bakıma "fırça" atılarak yeniden dil sorunu gündeme getiriliyor. Yazı, veciz bir ifadeyle başlıyor, ey tüm Osmanlı evlatları deniyor, birbirinizle güzel güzel geçinin "ben Müslümanım sen Hristiyansın ben Yahudiyim sen Çingenesin diye birbirinizin başına kakmayın çünkü topunuz bir vatanın evladı ve bir büyük ve merhametli padişahın kul kölesisiniz. (...) kul ve kölesi olduğumuz padişahımız efendimiz hazretleri nazarında tebaanın hiç ayrı gayrisi yoktur."[22] Dolayısıyla "Hıristiyan çocuklarını taşa tutmak Yahudi ve sair millet çocuklarını kara

Âli Paşa (İstanbul 1814-7 Eylül 1871).

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY.

Roni Margulies Arşivi.

ve çamura boğmak yakışmaz." Bunun gibi Hıristiyan ve Yahudi çocuklarının da İslam çocuklarını "ortaya almaları", Yahudi ile Hıristiyan çocuklarının birbirlerine yan gözle bakmaları münasip değildir. "Ey Hıristiyan Osmanlı çocukları size kim olduğunuz sorulsa Osmanlıyız dersiniz, padişahınız sorulsa Osmanlı padişahı dersiniz; ama acaba neden Osmanlı dilinde okumuyorsunuz dense ne dersiniz, elbette utanırsınız, "hem de utanmalıdır. İçinde yaşadığınız bir memleketin ve gölgesi altında bulunduğunuz bir büyük padişahın lisanını öğrenmemek size ayıp değil midir? (...) Yazık size yazık. Eğer Fransızca, İngilizce, Nemçece okumaktan vakit bulamıyoruz derseniz, özrünüz kabahatinizden büyük olur (...) evvel be evvel Osmanlıcayı öğrenmeniz lazımdır. (...) Eğer bazılarınız baba ve analarımızın buraları düşündükleri yoktur derseniz Osmanlıca okumağı hükümete bildirin sizi Osmanlı mekteplerinde okuturlar veya mekteplerinize ayrıca hocalar gönderirler."[23] Yazıda her şeyden önce Osmanlıca öğrenmenin gerekliliği yeniden vurgulanıyor. Kısaca Türkçe, imparatorluğun tüm unsurlarına yayılmak istenen bir dil olarak karşımıza çıkıyor; gayri Müslim Osmanlı çocukları azarlanarak da olsa bu birlik içinde sayılıyor. Ancak Osmanlıcılığın denebilir ki en zayıf halkası da burada ortaya konuyor. Bir yanda hemen her sayıda yinelenen Müslüman vurgu ile gayri Müslim çocukların Türkçe öğrenmesi gerektiği bağdaştırılamıyor. Türkçenin ortaklaşması laik eğitim sürecinin önemli bir unsuru olduğundan ve gayri Müslim çocuklar için bu okullar çekim merkezi haline dönüştürülemediğinden ortak dil vurgusu bir bakıma havda kalıyor. Diğer taraftan da gazetenin sürekli Osmanlıcılık bağlamındaki İslam vurgusu gayri Müslim çocukların gazeteyle olası bağını ortadan kaldırıyor.

Aynı sayıda bir başka yazıda "kız çocuklarına nasihat" Osmanlıcılığın ağır cinsiyetçi yaklaşımını açık bir biçimde ortaya koyacak, doğrudan doğruya Müslüman kızlara yönelik, ağır bir cinsiyetçilikle örülmüş nasihatler verecektir. Yazar, kız çocuklarının okuyup yazması halinde toplumun genellikle kaygı duyduğunu, bu tür okuyup yazan kızların "sapıtmaya" yakın oldukları kanaatinin hâkim olduğunu belirterek yazısına başlıyor. Doğrusu kendisine göre de bu çok da yanlış değildir; ama bir taraftan da kız çocukları okuryazar olurlarsa "dinimizin, mezhebimizin" gereklerini daha iyi yerine getirir, "ırz ve namuslarını" daha iyi korur, kollarlar. Başkaları da onları görür, överler. Elbette sadece okumak yazmak ırz ve namusu korumaya yetmez, kısaca yazar bu bağlamda şunları nasihat ediyor: "dünya ve ahrette iyi olmaklığınız için okumak yazmak öğrenmeğe gece gündüz çalışmanızı ve terbiyeli olmanızı ve her şeyden evvel ırz ve namusunuzu gözetmenizi nasihat ederiz. Bir kız çocuk sokakta giderken bir erkeğin yüzüne baksa terbiyesizlik ve namussuzluk alametidir. Layık olan önüne bakıp ırz ve adabıyla gitmektir."[24] Her durumda ırz ve namus kadın üzerinden okunmuş, bu konuda erkeklere pek nasihat verildiği görünmezse de kızlar sıkı sıkıya tembihlenmiş, "din ve mezhebe" uygun hareketleri telkin edilmiştir. Kı-

saca ahlak dini atıflarla belirlenmiş, okuryazarlık da aslında bu çevrede; yani Kuran ve buna bağlı ilimleri ezberlemek biçiminde anlaşılmıştır. Dilde sadeleşmeyle beraber bu ikinci tema da ön milliyetçiliğin özellikle kadınlar üzerinden temellendirilen ahlaki yanını meydana getirmiştir.

Okur kitlesini belirleyip olumlu tepkiler alan, ardından ağır bir cinsiyetçilikle bir bakıma geleneğin devamını savunan gazetenin bir başka önemli yaklaşımı, mürebbi tavrı ve çalışma konusundaki telkinleridir. Gazete, çocukları neredeyse somut düzeyde takibe alarak, onların hal ve hareketlerini merkezi bir biçimde düzenlemek istemiş, özellikle okullarla paralel giden bir çalışmayı sıklıkla vurgulamıştır. Okurlardan gelen tepkiler de bu vurguların anlaşıldığı yönünde bir yorumla değerlendirilebilir. Beşinci sayıda gazetede yer alan bir ihbar "ne kadar ayıp" başlığı altında yayınlanmış, burada üç mektebi rüşdiye öğrencisinin Nur-u Osmaniye Camisi yakınında okul dönüşünde birbirleriyle kavga ettikleri ve birbirlerine fena sözler söyledikleri yazılmıştır. Çocukların isimleri ve mektepleri de ihbar edilmişse de gazete bunları yayınlamıyor, çocukları bu tür şeyler yapmayın güzel güzel evlerinize gidin, okul çıkışında diyerek uyarıyor,[25] çocuklara merkezi bir denetim içinde oldukları hissiyatını vererek onları haylazlıktan alıkoymaya çalışıyor. Beri yandan da her defasında çalışın diyerek memlekete yararlı bireyler haline dönüştürmeye gayret gösteriyor. Burada çalışma okul müfredatına paralel bir seyir izliyor, bir yandan merkezi bir denetim atmosferiyle birlikte ödüllendirme de devreye sokuluyor. İkinci sayıda "ihtar" başlığı altında, çocukların mahalle mekteplerinden rüşdiyelere geçme sınavlarının vakti geldiği hatırlatılıyor. İmtihanlarda başarılı olanlara gazetenin altı ay boyunca bedava gönderileceği ve isimlerinin gazetede yayınlanacağı duyuruluyor. Deniyor ki çocuklar vaktinizi haylazlıkla geçirmeyin, çalışın![26] Çocuklar bir başka yerde Frenk çocuklarıyla karşılaştırılarak, Frenklerin neden akıllı oldukları izah ediliyor. Yazara göre Frenkler akıllı ve mucit olurlar, çünkü çocukları vakitlerini boşa geçirmez, devamlı çalışır, haylazlık etmez, terbiyeli olurlar.[27]

SONUÇ

1860'ta Osmanlı coğrafyasında ilk defa özel ellerde yayına başlayan *Tercüman-ı Ahval* ve onun öncü yazarı Şinasi, Osmanlı "milli kimliği"nin başlıca unsuru olan dil meselesi üzerinde durmuş, sadeleşmeyi bir ilke haline getirmişti. Şinasi hayatının son yıllarında da bu sorunla ilgilenmiş, bir sözlük çalışmasına girişmişti; ancak buna ömrü yetmeyecekti. Şinasi'nin ardından özellikle İstanbul kamuoyunu tiyatro oyunlarıyla etkileyen Namık Kemal, yine özellikle siyasal tartışmalarını İslami bir üslupla sürdürerek Osmanlı kimliğini İslami yanı ağır basan bir senteze dönüştürecek. Böylesi bir kültürel ortamda yayına başlayan ilk çocuk gazetesi *Mümeyyiz* de Osmanlıcı bir yayın yapmış, çocuklara özellikle dilde sadeleşme, İslami atıflarla örülü otoriteye bağlılık ve çalışma telkinleriyle seslenmiştir. Dolayısıyla ilk çocuk gazetesi olan *Mümeyyiz* dil, ahlak ve çalışma temalarını sıklıkla işlemesiyle aynı zamanda Osmanlı kimliği inşa etmeye çaba gösteren çocuk gazetesi de olmuştur. Gazetenin genel itibariyle Osmanlıcı sayılması onun özellikle Meşrutiyet yılları ve sonrasında Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'te belirlenen Türkçülük ideolojisiyle farklılığında aranmalıdır. *Mümeyyiz*, dilde ortaklaşmayı diğer dilleri dışlayıcı bir biçimde yapmayarak ve coğrafyayı tek bir dile indirgemeyerek, Türkçeyi bir uzlaşma aracı olarak görmüştü. Dolayısıyla bilhassa Cumhuriyet sonrasında milliyetçi paradigmanın tüm ülkede "vatandaş Türkçe konuş" sloganını kullanmamıştı. Ancak belirli bir dil önermesiyle bir bakıma etnik olmayan kültürel bir milli program izlemişti. Diğer taraftan Müslüman vurgusu Osmanlıcılığın en zayıf halkası olmuş, bu vurgusuyla gayri Müslim çocuklara yönelik mesafeli bir üslup kullanmış; ancak gayri Müslim çocukları içeren tavrını kimi zaman "fırçalayan" bir havada da olsa sürdürmüştür. Yine Osmanlıcılığın önemli unsurlarından biri olan "vatan" vurgusunu korumuş, vatan deyişini sonradan Akçura ve Gökalp'in yapacağı gibi etnik bir coğrafyada belirlememiş. Tüm etnik-dini farklılıklarıyla var olan coğrafyayı "vatan" olarak tanımlamıştır. Kısaca *Mümeyyiz*, milliyetçi bir yayın olmamakla beraber, dilde sadeleşme ve resmi-ortak dil vurgusu, otoriteye bağlılık anlamında iktidara sadakat kültürünü sürdürmesi, Müslüman vurgusuyla belirli bir Osmanlıcılık tablosu çizmiş, çocukları bu bağlamda kimliklendirmeye gayret göstermiştir.

DİPNOTLAR

1 Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yay., 2006, s. 32-33.
2 Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazeteciliği Tarihi. Her Yönüyle Basın*, Ankara: Güven Matbaası, 1969, s. 109–110.
3 Koloğlu, *Osmanlı'dan...*, s. 45.
4 Şapolyo, *Türk...*, s. 119.
5 Koloğlu, *Osmanlı'dan...*, s. 47.
6 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, Yay. Haz. Ömer Laçiner, İletişim Yay. İstanbul, 2004, 289.
7 *Age.*, s. 293
8 E. J. W. Gibb, *A Sitory of Otoman Poetry*, Ed. By Edward G. Browne, M. A., M. B. London: Luzac & CO., 1907, s. 28, Çevirisi için, Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı...*, s. 295
9 Koloğlu, *Osmanlı'dan...*, s. 53.
10 Şapolyo, *Türk...*, s. 133.
11 *Mümeyyiz*, Numara 2 ve 3, 28–31 Temmuz 1869.
12 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çeviren: İskender Savaşır, 4. Bas., İstanbul: Metis Yayınları, 2007, s. 18.
13 *Age.*, s. 20.
14 *Age.*, s. 91.
15 Eric Hobsbawm, "Popüler Ön-Milliyetçilik", *Milletler ve Milliyetçilikler 1780'den Günümüze Program, Mit ve Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yay., 1995, s. 71.
16 *Age.*, s. 101.
17 Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler. 1850–1900* İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998, s. 139.
18 *Mümeyyiz*, 9 Recep 1286 (15 Ekim 1869). Numara 1, s. 1.
19 *Age.*, s. 4.
20 *Mümeyyiz*, 16 Recep 1286, (22 Ekim1869). Numara 2, s. 3.
21 *Age.*, s. 4.
22 *Mümeyyiz*, 21 Ramazan 1286, (25 Aralık1869). Numara 11, s.1
23 *Age.*, s. 2.
24 *Age.*, s. 5.
25 *Mümeyyiz*, 7 Şaban 1286, (12 Kasım 1869), Numara 4, s. 5.
26 *Mümeyyiz*, 16 Recep 1286, (22 Ekim 1869), Numara 2, s. 1.
27 *Mümeyyiz*, 29 Ramazan 1286, (2 Ocak 1870), Numara 13, s. 1.

HAKKI BEHİÇ'E DAİR

METE TUNÇAY

Kısa ömürlü Türkiye Komünist Fırkası'nın kâtib-i umumisi (genel sekreteri) olduğunu bildiğimiz, TBMM hükümeti eski bakanlarından Hakkı Behiç'in (Bayiç 1882-1943) yaşamı ve düşünceleri hakkında iki akademisyen bir kitap hazırlamışlar. Filolog Belma Ötüş Baskett, Hakkı Behiç'in kız kardeşi Kerime Hanım'ın kızıymış; onunla daha önce de **Nezihe Muhittin** *üstüne ortak bir eser (İletişim Yay.1999) ortaya koyan Ayşegül Baykan ise sosyal düşünce tarihi alanından.*

Belma Hanım, Hakkı Behiç'in aile çevresini ayrıntılarıyla anlatıyor; Ayşegül Hanım ise Hakkı Behiç'i yaşadığı zaman ve mekân boyutları içinde irdeliyor ve onun edebiyat, toplum ve siyaset üstüne yazdıklarını çözümlüyor. Fotoğraflar ve (çoğu miras işleriyle ilgili) belgelerin yanı sıra 160 daktilo sayfası metinden oluşan bu yapıt için uygun bir yayınevi aramaktalar

Hakkı Behiç'in bir gençlik fotoğrafı.

Hakkı Behiç üstüne bu vakte kadar bildiklerimin özeti şöyle: Mülkiye'de okuduktan sonra mülkî idarecilik yapmış – Adana'da mektupçu... en son Akkâ'da mutasarrıf. Harb-i Umumi sonunda bu şehir İngilizlere teslim olunca Hakkı Behiç de İstanbul'a dönmüş. [Bu çalışmadan öğreniyorum ki, trende yol arkadaşı güney cephesinden gelen Mustafa Kemal Paşa imiş.] Denizli delegesi olarak Sivas Kongresi'ne katılmış, Heyet-i Temsiliye üyesi olmuş, sonra Denizli'den Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na seçilmiş, ama gitmemiş (tıpkı Erzurum'dan seçilen M. Kemal Paşa gibi). Daha sonra TBMM'ne girmiş ve ilk İcra Vekilleri Heyeti'nde Maliye (4 Mayıs), az sonra da (17 Temmuz'da) Dahiliye vekili olmuş. Bu sıralarda Yeşil Ordu kurucuları arasında yer almış. Mustafa Kemal Paşa Yeşil Ordu'nun kapatılmasını ve onun yerine bir Komünist Partisi kurulmasını ayarlarken, Hakkı Behiç'i de genel sekreter yapmış. Hakkı Behiç şimdi halkın karşısına komünist olarak çıktığına göre, ileride başka bir sıfatla siyaset yapmayacağını açıklayarak bu görevi üstlenmiş.

18 Kasım 1920'de kurulan resmî TKF öteden beri bir muvazaa (danışıklı döğüş) partisi olarak anılır. (Nitekim, Yeşil Ordu'nun bu örgüte girmeyi kabul etmeyen üyeleri Rus-Bolşevik çizgisine daha yakın olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kurmuşlardır.) Bense bu yargının biraz yumuşatılması gerektiği görüşündeyim; çünkü resmî partiye gidenler hep İttihatçı solundan, kendilerini "devlet sosyalisti" sayan insanlardı. Her neyse, Yunus Nadi'nin *Anadoluda Yeni Gün* gazetesi bu partinin organı olmuş; Eskişehir'de Arif Oruç'a *Yeni Dünya* adında bir "İslam Bolşevik" gazetesi çıkarttıran Çerkes Ethem de Atatürk'ün direktifiyle resmî partiye girmiş, gazetesini matbaasıyla birlikte Ankara'ya getirmiştir. Hakkı Behiç hem bu organlarda hem de *Hakimiyet-i Milliye*'de yazmaktaydı. 1920 sonunda Ç. Ethem anlaşmazlığı bahane edilerek Anadolu'da bir sol tasfiyesi yapıldı. Resmî fırka kapatıldı, THİF önderleri İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edildi, Mustafa Suphi ve yoldaşları öldürüldü. Hakkı Behiç de, örgütünün Ç. Ethem ayaklanmasını desteklediği suçlamasıyla kovuşturulmaya uğradı. 1921 ilkbaharından itibaren dönem sonuna kadar izinli sayılan Hakkı Behiç bir daha Meclis'e seçilmedi. Fakat onun Malta esaretinden dönen Rauf (Orbay) Bey'e yazdığı 20 Kasım 1921 tarihli bütün bu olayları açıklayan mektup ondan en son okuduğumuz metindir. [*Türkiye'de Sol Akımlar I – 1908-1925*, İletişim Yay., 2009, s. 444-49.]

Sivas Kongresi sonrası Ankara yolunda Atatürk ile Hakkı Behiç (en solda önde).

Halide Edip Adıvar, Ahmet Ağaoğlu vb. onu yakından tanıyanlar, Hakkı Behiç'in Marksistliğinin yanı sıra Çerkes milliyetçisi olduğunu yazmışlar; ömrünün son yirmi küsur yılını deli olarak geçirdiğini ileri sürmüşlerdir. Benim bu iddianın doğru olmayabileceği yolunda bir sezgim vardı. Şimdi okuduğum çalışma, hem Çerkeslik hem de delilik konusuna aydınlık getiriyor.

Hakkı Behiç'in babası Hafız Emin Efendi Çerkes değilmiş, sadece onun annesi Fikriyar Hanım Çerkesmiş. Emin Efendi'nin ilk evlendiği, yani Hakkı Behiç'i dünyaya getiren Servet Vaye Hanım da Çerkesmiş. Üstelik bu hanım, Zeynep-Kâmil çiftinin manevî evladı ve mirasçısı imiş. Mısır hıdivliğini kuran Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeynep Hanım, kocası Yusuf Kâmil Paşa ile birlikte gerek Mısır'da gerekse İstanbul'da birçok hayır amaçlı vakıf oluşturmuşlardır. Anadolu yakasındaki Zeynep Kâmil Kadın ve Çocuk Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ni herkes bilir. Hafız Emin Efendi'nin bu evlilikten (Belma Hanım'ın annesi) Kerime'den başka çocukları da olmuş.

Hakkı Behiç de iki kere evlenmiş. İlk eşi Tevfika Hanım'ın adını "Behice"ye çevirmiş. Oğlu Feyyaz 1910'da, kızı Niyaz 1912'de doğmuş. Birinci dönem sona erince Hakkı Behiç ve eşi İstanbul Beykoz'a taşınmışlar, üçüncü çocukları Mümtaz 1923'te doğmuş. Fakat Behice ölünce Hakkı Behiç 1926'da Mediha Hanım'la evlenmiş ve ondan da kızı Binnaz olmuş. Yazarlar, Hakkı Behiç'e Bayiç soyadını Atatürk'ün verdiğini, ona milletvekilliği önerdiğini rivayet ediyorlar. Önceleri emekli maaşı almazken, daha sonra bakanlık yapanlara ömür boyu bağlanan maaşı almaya başlamış. Hakkı Behiç 1932'den vefat ettiği 1943'e kadar Ankara'da yaşamış.

1931 seçimleri, Beykoz, Hakkı Behiç (soldan dördüncü, gözlüklü).

Hakkı Behiç'in yaşamında 1921 yılı çok karanlıktır. Resmî konuşmalarında M. Kemal Paşa'nın onu kolladığı görülmektedir. Ama bu dönemde tutuklanmış da olabilir. Yazarlar Eskişehir'de yaşadığı tutukluluktan söz ediyorlar; ama tarihi belirsiz — sanki 1920'de TBMM'nin açılışı öncesinde gibi. Zaten Eskişehir sol tarihimizde karanlık bir yer. Orada T. Sosyalist Fırkası'nın bir şubesince yayımlanan *İşçi* gazetesini hiç görmedik.

Yazarlar, Hakkı Behiç'in akıl sağlığı konusundaki rivayetleri yadsımıyorlar. Asabi bir adam olduğu anlaşılıyor; ama bana öyle geliyor ki, asıl, egemen sınıfın etkili bir üyesi olabilecekken bir ilke sorunu yüzünden buna yanaşmaması adının deliye çıkarılmasına yol açmıştır. Ayşegül Hanım kitabın kendi yazdığı bölümünde, Hakkı Behiç'in modernleşmeci görüşleri üstünde önemle duruyor. 19. yüzyıl sonundaki çoğu Osmanlı aydınları onun gibi pozitivist ve materyalist idiler. Belki Hakkı Behiç'in feminist eğilimi ona ayırıcı bir özellik sağlamıştır.

İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI'NDAN YENİ BİR DİZİ:

YAKIN TARİHTEN TEMEL KAYNAKLAR VE BELGELER

Dizinin ilk kitabı Mithat Cemal Kuntay'ın, Namık Kemal ve Yeni Osmanlı Hareketi hakkında hâlâ aşılamamış 3 ciltlik dev eseri:

Namık Kemal

Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında

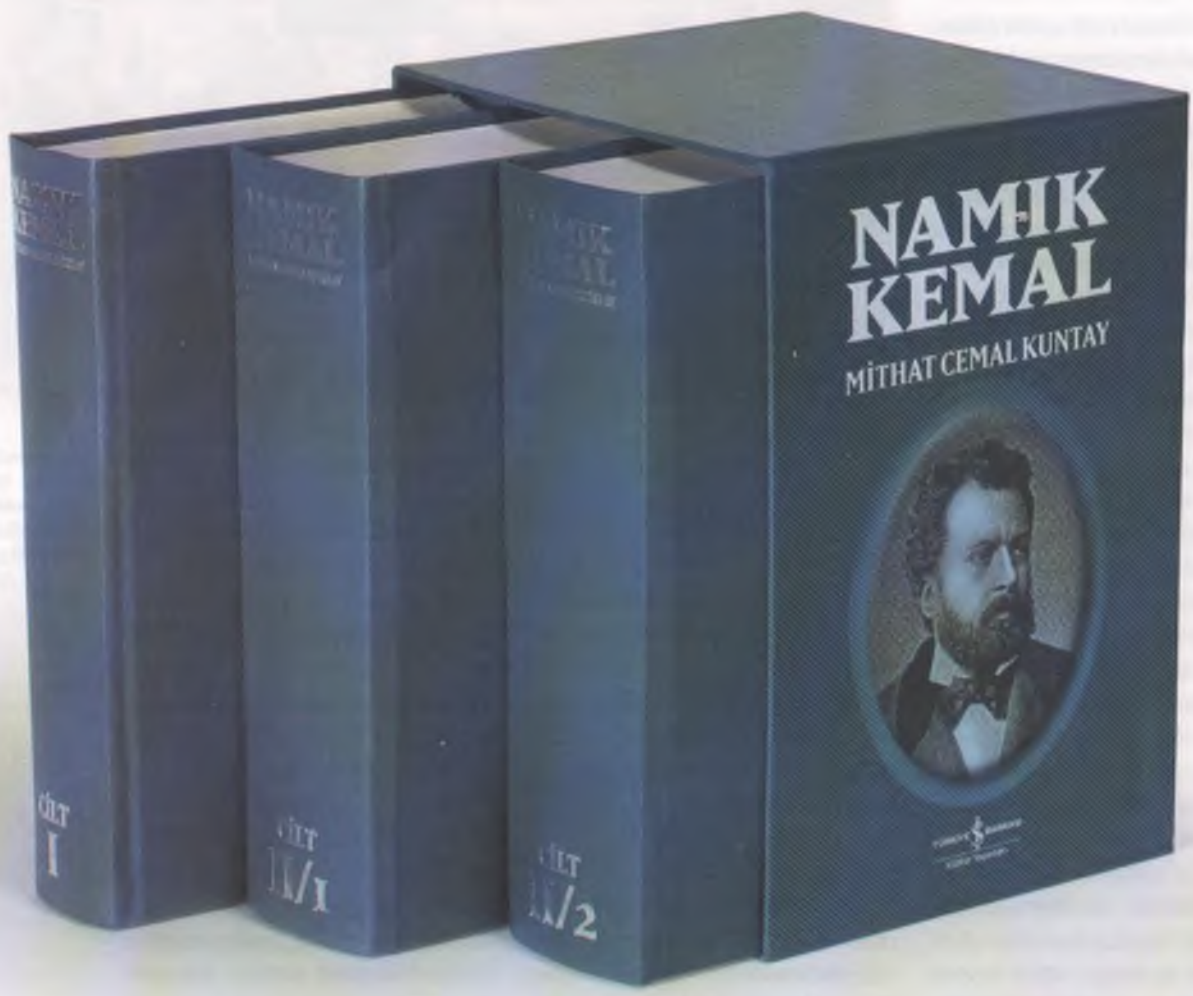
3 cilt, sert kapak, kutulu,
toplam 2215 sayfa, tıpkıbasım,
120 TL

"... vesikaların Namık Kemal'ini yazmağa çalıştım.

Ve bu türlü çalışırken, içimdeki Namık Kemal'i, saygıyla, bir tarafa koydum, vesikaların Namık Kemal'ini aradım. Onun, sade, kahraman olduğu maydanlarda durmadım; alelâde insan olduğu köşelere de sokuldum ve, eşyalardan, kâğıtlardan, resimlerden her iki Kemal'i birer birer sordum. Ve, "vatan" kelimesini bulan Namık Kemal kadar, sevdiği yemeği yediğine memnun olan Mehmet Kemal'i de devamlı bir sabırla aradım.

Namık Kemal'in hayatı kalabalıktır. Onun 48 yılına birçok adam girdi çıktı: taçlı, kalpaklı, şapkalı, sarıklı, fesli... O, sarayda şehzadeyle oturdu; zindanda katille yattı; İstanbula sığmaz muharrir oldu; redingota sığan memur oldu; "zindandayken sözüm sultan Aziz kadar geçerdi" diyecek derecede nüfuzlu kalebent oldu; bir papasın ve bir softanın ezeceği kadar kimsesiz ve mazlum bir nevi büyük memur oldu; Avrupada saatini satmayı hatırlayacak kadar parasız kaldı; İstanbulda gazetesinden ayda 300 altın alacak kadar paralı oldu; ve bütün bu oluşların, o devirdeki insanlarla, gâh kopan, gâh bağlanan halkaları vardır; velhasıl, onun kısa hayatına çok şey ve çok kimse sığdı. Bu esere, onun için, şu ismi verdim: "Namık Kemal – devrinin insanları ve olayları arasında..."

Mithat Cemal Kuntay

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz: İstanbul – Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62
Ankara – Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 • İzmir – Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır – Ofis, Tel: (0412) 228 42 16

Ahmet Refik Altınay Toplu Eserler

30 Ekim
7 Kasım 2010
29. İSTANBUL
KİTAP FUARI
3. SALON
310 NO'lu
stanttayız.

KADINLAR SALTANATI
ISBN 978-975-333-192-0
408 sayfa, 35 TL
ISBN 975-333-192-4
408 sayfa, 45 TL

KÖPRÜLÜLER
ISBN 978-975-333-155-X
208 sayfa, 14 TL

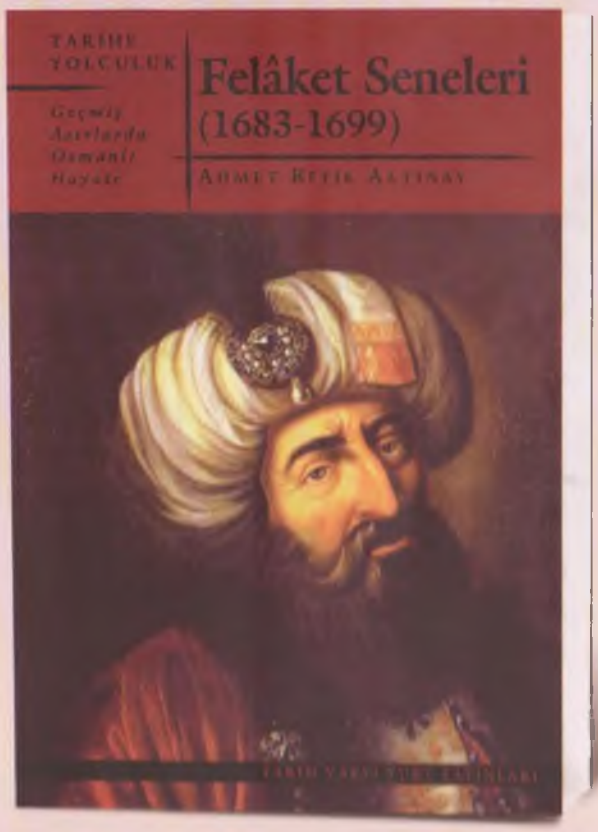
SOKOLLU
ISBN 978-333-152-4
248 sayfa, 15 TL

SULTAN CEM
ISBN 978-975-333-147-0
172 sayfa, 13 TL

İKİ KOMİTE, İKİ KITÂL KAFKAS YOLLARINDA
ISBN 978-975-333- 243-9
180 sayfa, 13 TL

KABAKÇI MUSTAFA
ISBN 978-975-333-250-7
128 sayfa, 10 TL

FELÂKET SENELERİ
ISBN 978-975-333-252-1
156 sayfa, 12 TL

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr